

Mir Cəlal, Püstə xanım və Aqilin xatirəsinə

HAFİZ M. PAŞAYEV
*1992-2006-cı illərdə
Azərbaycan Respublikasının ABŞ-da
Fövqəladə və Səlahiyyətli Səfiri*

BİR SƏFİRİN MANİFESTİ

BİR SƏFİRİN MANİFESTİ

HAFİZ
MİR CƏLAL OĞLU
PAŞAYEV

“ŞƏRQ-QƏRB”

BAKİ

2007

Hafiz Paşayev. Bir səfirin manifesti

“Şərq-Qərb”, Bakı, 2007, 248 səh. + 16 səh. (illüst.)

ISBN 978-9952-34-095-2

327.4754073-dc22

1. ABŞ – Xarici əlaqələr – Azərbaycan. 2. Azərbaycan – Xarici əlaqələr – ABŞ.

© Hafiz Paşayev, 2007

MÜNDƏRİCAT

Giriş	7
Xəzri həsrətli Bakı	9
“G Üçlüyü” ölkəsi	12
Siyasi təngnəfəslik və təyinatlar	16
Zarekeyvan sindromu	21
Bürokratiya ilə ilk rastlaşma	26
Diplomatiyanın fizikası	32
“Aeroflot”la son uçuş	37
Fövqəldövlət başçısı ilə görüş	42
Konqreslə ilk üzləşmə	46
1615 L Strit və yeni həyat üslubu	48
Haradadır Azərbaycan?	51
Diplomatiya: partiya vəsiqəsi, yoxsa milli maraqlar	53
Təmkin siyasi alət rolunda	59
“Konçayte s Burkina Faso...”	63
Siyasəti şəxsiyyətlər formalaşdırır	68
“Əsrin Müqaviləsi” imzalanır	71
Azərbaycan “qovluğu” Klinton masasında	74
“Müəllim deyiləm mən, Prezidentəm”	77
“Azərbaycan İnternəşinal” faktoru	86
Anadır hər kişiye öz vətəni. “Kimdir Doktor Ənsari” sualı	93
ABŞ Konqresi “Azadlığı İnkər Aktı” prizmasında	104
Hesab 2:1 demokratiyanın çatışmazlıqları xeyrinə	120
On bir sentyabr – yeni baxış, yeni dünya	125
Lobbi macəraları	127
Lobbi strategiyası və mexanizmi	131
ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası	136
Bir milyon dollarlıq reklam?!	150
Siyasi uzaqqörenlik, yoxsa düşmən meydançasında tennis oynamaq istəyi	153
ABŞ-a rəsmi səfər	157
Reallıq və prioritetlər	166
Son söz və vida nitqi	175
Məqalə və çıxışlar (<i>Əlavə</i>)	187

Kitabdakılar müəllifin xatirələri və şəxsi mülahizələridir.

GİRİŞ

Yazıçılardan kimsə demişdir ki, yazmaq məcburiyyətini hiss etməyən yazmamalıdır. Mən də həmişə bu fikirdə olmuşam ki, oxucuya çatdırılası mövzunun həqiqi dəyərinə güclü inamın yoxdursa, gərək yazmayasan.

Azərbaycan Respublikası ilə Amerika Birləşmiş Ştatları arasında münasibətlərin yaranma tarixinin, bu münasibətlərin on beş il ərzində inkişaf mərhələlərinin oxucu kütləsində maraq doğura biləcəyinə şübhəm yoxdur. Ölkəmizin Vaşinqtonda ilk səfiri kimi bu mövzunu işıqlandırmaq məsuliyyətini həmişə hiss etmişəm. Dövri mətbuatda vaxtaşırı məqalə və müsahibələrim dərc olunmuşdur. Amma hesab edirdim ki, fikir və mülahizələrimi, yaddaşımda həkk olunmuş görüş və hadisələri təfərrüatı ilə yalnız ABŞ-da vəzifəmi başa vurduqdan sonra təqdim etmək daha düzgün olardı. Budur, bu təfərrüatları kitab şəklində oxucuların ixtiyarına verirəm.

Təbii ki, bütün xatirələri bir kitaba sığışdırmaq mümkün deyil və buna cəhd etmək fikrində belə olmamışam. Məqsədim müxtəlif illərdə baş vermiş bəzi hadisələri yada salmaq və bu hadisələrin süzgəcindən keçən zəmanə haqqında təəssürat yaratmaq olmuşdur. Kitabda müxtəlif illərdə yazılmış bəzi məqalələrin çap olunmasını da məqsədəuyğun hesab etdim. Ümidvaram ki, bu kitab ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin gələcək tədqiqatçıları üçün müəyyən istiqamətləndirici rol oynayacaqdır. Bu mənada Nyu-Yorkda 2006-cı ildə çapdan çıxmış kitabımın mövcudluğunu da diqqətə gətirmək istərdim.

Kitabın adının seçilməsi Mir Cəlalın məşhur “Bir gəncin manifesti” romanı ilə bağlıdır. Həyata baxışlarımın, dünya-

görüşümün formalaşmasında atamın fəvqəladə rolu olub. Bunu vurğulamaq niyyətim günahsız da olsa, plagiat kimi görünə bilər. Amma hər kəsin həyatı özlüyündə bir manifest deyilmi?!

Kitabın hazırlanma prosesində səfirlikdə mənimlə birgə uzun illər işləmiş Qalib Məmməd və Tahir Tağızadənin rolunu xüsusi qeyd etməliyəm. Onların ruhlandırıcı və praktiki dəstəyi müəllif üçün çox əhəmiyyətli olmuşdur.

Əlyazmasında kitabı oxumuş Nərgiz Paşayevanın rəy və qeydləri kitabın nəfis şəkildə işıq üzü görməsində əvəzsiz olmuşdur.

Minnətdarlıqla kitabın bədii tərtibatına yüksək zövqünü sərf etmiş Altay Sadıqzadənin əməyini qeyd etmək istəyirəm.

XƏZRİ HƏSRƏTLİ BAKI

1992-ci ilin yayı. Daima xəzri ümidində olan Bakı təlatümlü günlərindən birini yaşayırdı. İllərlə həsrətində olduğumuz müstəqillik bizə sərt üzünü çevirmiş, öz qurbanlarını tələb etməyə başlamışdı. Dağlıq Qarabağ müharibəsi demək olar ki, şiddətli səviyyəyə çatmışdı. Azərbaycan artıq Şuşanı itirmişdi. Hər gün minlərlə günahsız insan öz yurdundan didərgin salınırdı. Əsrlərlə Azərbaycan lüğətində unudulan “qaçqın” sözü gündəlik reallığa çevrilmiş, yeni məna kəsb etməyə başlamışdı. Müharibə tüğyan edirdi. Amerika Birləşmiş Ştatlarının Dövlət Katibi Lorens İqlberger Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişənin sülh yolu ilə həllinə cəhd göstərsə də, çıxılmaz vəziyyət yaranmışdı. Xarici təcavüz bir yana, daxili çarpışmalar Azərbaycanı parçalanmağa və vətəndaş müharibəsinə sürükləyirdi.

Qafqazın təlatümlərinə əlac axtaran Lorens İqlberger cəmi səkkiz il sonra öz vasitəçilik rolunun nə qədər dəyişəcəyini heç ağlına belə gətirə bilməzdi. Dünyanın bu mühüm bölgəsində tarixin yeni səhifələri yazılırdı. Milyonlarla insanın həyatı kökündən və birdəfəlik dəyişirdi. Kim inanardı ki, heç kəsin tanımadığı Azərbaycanın qan bahasına əldə etdiyi müstəqilliyi həqiqətə çevriləcək, bu kiçik dövlət bölgədə strateji nöqtədən birinə çevriləcəkdir. Hələlik isə, gələcək bədbinliklə dolu görünürdü, siyasətdə tənəffüs həddini aşırı.

...Bu cırcıramalı yay günlərinin birində yenidən əsməyə başlayan xəzri azacıq da olsa nəfəs almağa imkan yaratmışdı. Kimi qapı-pəncərəni açıq, kimi isə dənizkənarı parka axışırdı. Qürub edən günəş mülayim xəzriyə yol açırdı.

Küçə-bacada bir-birilə rastlaşan dost-tanış, qohum-əqrəba ayaqüstü dərdləşir, gündəlik əzablarını bir-birilə bölüşürdü.

İşimi bitirib Elmlər Akademiyasının binasını tərk edirdim. Akademiyanın həyətinə Tofiq Qasimovla rastlaşdım. Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə gələndən sonra Tofiq Qasimov xarici işlər naziri təyin olunmuşdu. Təbii salaməleykdən sonra, mənə bir təklif etdi. Azərbaycan Birləşmiş Millətlər Təşkilatında Daimi Nümayəndəliyini açmağı planlaşdırırdı. Tofiq məni BMT-yə səfir göndərmək niyyətində olduğunu bildirdi. Deyim ki, təəccübləndim. Əsla yox. Xəyalımda Akademiyanın prezidenti Həsən Abdullayevlə bir az öncə etdiyim söhbət canlandı: “Hafiz, Tofiqə gərək deyim səni Amerikaya səfir göndərsin. Uzun zaman Amerikada yaşamısan, o ölkənin incəliklərini bilirsen. Yeni diplomatiyanın sənə kimi şəxslərə ehtiyacı var.” Həsən müəllimin sonradan Tofiqlə bu barədə danışdığını deyə bilmərəm. Hətta fikirləşirdim ki, Həsən müəllimin müdaxiləsi əks nəticə verə bilər, çünki Tofiqin ona münasibəti hər məsələdə olduqca antaqonist bir münasibət idi. Fakt odur ki, uzun müddət Tofiqlə Akademiyada bir yerdə çalışmışdıq. Bir-birimizi yaxından tanıyırdıq.

Tofiq Qasimov qərribə bir şəxsiyyət idi. Həddindən artıq tərs adam idi. Dedi-yindən əl çəkməzdi. Kommunistlərə nifrət edirdi, kommunist adı daşıyan qardaşı belə olsa, ona inanmazdı. Ən böyük bədbəxtliyi də elə bundan ibarət idi. Uzun müddət xarici işlər naziri işlədi, vəzifəsindən ayrılanda isə məlum oldu ki, nazirliyin yüzdən çox əməkdaşı ona etimad göstərmədi. Əlbəttə, təəssüf doğuran bir faktdır. Belə baxanda Tofiq Qasimov Azərbaycan milli hərəkatının liderlərindən biri idi. Ölkəsinin müstəqilliyinə ehtirasla inanırdı. Amma başqaları ilə işləmək qabiliyyəti zəif idi. Kommunist deyə hamıya şübhə ilə yanaşardı. Elə buna görə də, təkbaşına işləməyi üstün tuturdu. Kommunist hökuməti

strukturlarında işləməyən, ideologiyanın təsirinə məruz qalmayan kadrlar axtarırdı. Belələri isə az idi. Yeni hakim strukturda millətçilik və kommunist partiyasına mənsubluq bir-birinə zidd məfhum kimi qəbul olunurdu. Tofiq Qasimov, bu mənada, həmin strukturun radikal fikirli nümayəndələrindən biri idi.

Bəlkə buna görədir ki, Tofiqin bu gözlənilməz təklifi məndə o qədər də təəccüb doğurmadı. Təbii ki, böyük bir şərəf hissi keçirdim. Qürurlandım. Azərbaycan yenicə BMT-yə üzv qəbul olunmuşdu. Yenicə müstəqillik qazanmış dövlətimiz xaricdə diplomatik nümayəndəliklərini açmağa, özünü tanıtmağa başlamışdı. Azərbaycan diplomatiyası yaranmaq mərhələsində idi. Yeni müstəqil dövlətin ilk diplomatlarından biri təyin olunmaq şərəfi misilsiz qürur hissi doğurmuş. Tofiqlə ayaqüstü söhbətimizi bitirib, ona təşəkkürümü bildirdim. Ayrıldıq. Mən evə qayıtdım. Hadisələr isə başqa istiqamət aldı. O vaxt hadisələrin gedişatı təəccüblü görünərdi, amma indi geriye baxanda təbii görünür. Axı milyonlarla insanın həyatı günbəgün deyil, saatbasaat dəyişirdi. Mən də o milyonlardan biri idim.

“G ÜÇLÜYÜ” ÖLKƏSİ

İngilis dilində üç söz – coğrafiya, geologiya və geopolitika (geography, geology, geopolitics) bir hərflə başlayır – “G” hərfi ilə. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycana “G üçlüyü” ölkəsi deyə istinad edirlər. “G üçlüyü” məfhumu bu ölkənin siyasi-iqtisadi reallığını əks etdirən və strateji oriyentasiyasının seçimində mühüm rol oynayan faktordur.

Coğrafi nöqteyi-nəzərdən Azərbaycan strateji bir nöqtədə yerləşir. İran və Rusiya arasında sendviçlənmiş Azərbaycan həm də Qafqaz və Mərkəzi Asiyanı bir-birinə bağlayan Xəzər bölgəsində mühüm coğrafi faktordur. Bu ölkə Avropa və Asiya, habelə Rusiya və Yaxın Şərq arasında strateji halqadır.

Geologiya amili beynəlxalq səhnədə bu ölkənin çəkisini artırır. Azərbaycan təbii sərvətlərlə zəngindir, daha dəqiq desək, neft və qaz ölkəsidir. Bu gün Xəzər hövzəsi Yaxın Şərqlə müqayisədə alternativ enerji mənbəyi kimi qiymətləndirilir.

Geopolitik mənzərə burulğanlı dəniz təəssüratı bağışlayır. Bu mənzərəni təmin edən faktorlarsa coğrafiya və geologiyadır. Qafqaz tarix boyu bir-birinə zidd olan strateji maraqların kəsişdiyi nöqtə olmuşdur. İranla Rusiya arasında yerləşən Azərbaycan İranın islam ideologiyası və Rusiyanın imperialist ambisiyaları qarşısında bufer rolu oynayır. Türkiyə ilə eyni etnik və mədəni irsə malik olan Azərbaycan NATO üzvü olan bu qonşu ölkəni özünə mühüm strateji dost hesab edir. Qədim İpək yolu üzərində yerləşən Azərbaycanı sözün həqiqi mənasında Avrasiyanın qapısı adlandırmaq olar.

Bu qapı təkcə Avropadan Çin və Cənub-Şərqi Asiya bazarlarına çıxış deyildir. Azərbaycan, eyni zamanda, Pakistan və Əfqanıstan kimi siyasi təlatüm nöqtələrinə çevik reaksiya və nəzarət pilləsidir. Xəzərin neft və qaz yataqlarının istismarı və bu təbii sərvətlərin dünya bazarlarına risksiz daşınması ABŞ və Avropa Birliyi iqtisadiyyatlarının prioritetlərindəndir.

“G üçlüyü” Azərbaycanı beynəlxalq siyasi xəritədə mühüm nöqtələrdən birinə çevirir, geopolitik maraqların formalaşma prosesində onun çəkisini artırır. Təəssüflər olsun ki, bu məfhum problemlər axınına da şərait yaradır. Həmin problemlərdən ən mühümü isə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsidir. Bu münaqişənin yaranma səbəblərini təfərrüatı ilə təhlil etmək niyyətində deyiləm. Amma bu çoxsaylı səbəblərdən birini xüsusilə vurğulamaq istədim. Zənnimcə, bu münaqişəni törədən səbəblərdən biri də Sovet İttifaqı imperiyasının süqutundan sonra Qafqazda yaranmış nüfuz boşluğu və bu boşluğu doldurmaq uğrunda mübarizə idi.

Beynəlxalq terminlər lüğətində Dağlıq Qarabağ münaqişəsi kimi tanınan bu müharibə bu gün “nə müharibə, nə də sülh” mərhələsindədir. Onu bu mərhələdən çıxartmaq, istər sülh, istərsə də silah gücü hesabına həll etmək cəhdləri isə az olmamışdır. Bu münaqişəyə “maraqlar üçbucağı” və ya “üçmərtəbəli maraqlar” məfhumu kimi yanaşmaq olar. Dağlıq Qarabağ münaqişəsi lokal, regional və beynəlxalq münaqişədir. Lokal səviyyədə tərəf müqabilləri Ermənistan və Azərbaycan, regional səviyyədə marağı olan tərəflər Rusiya, İran və Türkiyə, beynəlxalq səviyyədə isə ABŞ və Avropa Birliyidir. Və bu münaqişəni həll etmək cəhdləri yalnız o zaman müvəffəqiyyətlə nəticələnə bilər ki, hər üç mərtəbədəki maraqlar bir dam altına yığılıb, bir ev şəklində tikilsin. Bunun öhdəsindən tək bir ustanın gələ bilməsi ehtimalı isə azdır.

Azərbaycanın müstəqillikdən sonrakı inkişafına onun strateji oriyentasiya xəttinin axtarışı cəhdləri kimi də yanaşmaq olar. Bu xəttin Ankara-London-Vaşinqton üzərindən keçməsi ölkənin uzunmüddətli maraqlarına daha kamil cavab deməkdir. Hərçənd Ankaranın həmin xətt üzərində ilk halqa kimi seçilməsi lokal mərtəbədə Ermənistan, regional mərtəbədə isə Rusiya və İran üçün narahatlıq doğurmaya bilməz. Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri bu seçimə və narahatlığa misaldır. Təcrübə göstərir ki, Ankara-Tehran-Moskva üçbucağında balansın bir istiqamətə yönəldilməsi təhlükəli siyasətdir. Rəsmi Bakının yürütdüyü ən mükəmməl diplomatiya bu üçbucaq daxilində balansın daima tənzimlənməsidir.

Beynəlxalq səviyyədə balans yaratmaq cəhdləri də asan deyildir. Məsələn, Bakının üzləşdiyi ən böyük problemlərdən biri Fransa siyasəti və diplomatiyasının incəlikləridir. Fransanın Avropa Birliyində rolu, Avrasiya məkanına baxışları, transatlantik müttəfiqlik siyasətinə münasibəti, Rusiya ilə bir sıra maraqların üst-üstə düşməsi və bu kimi geopolitik seçimlər böyük siyasətin Azərbaycana təsirini müəyyən edən faktorlardır. Fransanın ATƏT-in Minsk Qrupunda həmsədrlik roluna təkidlə yiyələnməsini yada salsaq, həmin təsir qüvvəsinin nə qədər mühüm olduğunu anlamaq çətin deyildir.

Strateji oriyentasiya xəttinin hansı paytaxt üzərindən keçməsi kifayət qədər mübahisələrə səbəb ola bilər. Məqsədimiz hansı fikrin üstün olduğunu sübuta yetirmək deyildir. Beynəlxalq aləmdə maraqların ziddiyyətli, onların arasında mütənasibliyin isə zəruri olduğuna şübhə yoxdur. Bu xəttin hansı istiqamətdə çəkilməsinə baxmayaraq, onun Vaşinqtonda başa çatması zəruridir. Xəzər bölgəsində Moskva, Tehran və Ankara maraqlarının tənzimlənməsində Vaşinqtonun oynaya biləcəyi rol Azərbaycanın strateji maraqlarına

daha çox cavab verir. Avrasiya məkanında yeni nüfuzun formalaşmasında və Avropa Birliyi siyasətində Paris mentalitetli diplomatiyanın dominantlığına alternativin tapılmasında Vaşinqton maraqları Azərbaycan üçün daha əlverişli seçimdir.

Bu fikirlər 2006-cı ilin yayında söylənir. Strateji oriyentasiya xəttinin Vaşinqtona bağlanması zərurətinə əminlik Azərbaycan diplomatiyası yarandığı gündən şahid olduğum hadisələrin təzahürüdür. Şahid olduğum digər mühüm fakt da zərurətlə reallıq arasında sintezin əldə olunması yolunda çətinlikdir. Strateji maraqları Vaşinqton siyasəti ilə uyğunlaşdırmaq və həmin maraqların Vaşinqton tərəfindən qəbul olunmasına nail olmaq asan deyildir. 1993-cü ildən Vaşinqtonda diplomatik missiyaya başçılıq edən insan kimi bir fikri tam əminliklə ifadə edə bilərəm: Azərbaycanın Amerika Birləşmiş Ştatları ilə siyasəti daima tər bahasına əldə ediləcəkdir. Bunun səbəbləri barədə aşağıda bəhs edəcəyik. Və əgər rəsmi Bakının Vaşinqtona strateji oriyentasiyası geopolitik zərurətdirsə, bu siyasətin həyata keçirilməsində süslüyə və ya şəxsi emosiyalara qapılmaq ən böyük və ən bahalı səhv olardı.

Vaşinqton professionallığı sevir. Bu şəhərdə Azərbaycan oyunu heç vaxt hamar olmayacaqdır. Burada Azərbaycanın diplomatik missiyasına bundan sonra kimin başçılıq etməsi qərarı isə professionallıqdan daha çox siyasi təyinat prinsipinə əsaslanmalıdır. Azərbaycan Respublikasının Vaşinqtondakı Fövqəladə və Səlahiyyətli Səfirinin həqiqətən fövqəladə və səlahiyyətli olması üçün Prezidentin bir qulağının onda olması zəruridir. Professionallığı komanda yaradır. Həmin komandanı yığmaq səfirin qərarıdırsa, o səfiri təyin etmək Prezidentin siyasi təyinatı olur. Əlbəttə, optimal seçim professionallıqla siyasi çəkinin kombinasiyası olmalıdır. Yeni və bacarıqlı diplomatların yetişməsi artıq bu məsələnin həllini xeyli yüngülləşdirmişdir.

SİYASİ TƏNGNƏFƏSLİK VƏ TƏYİNATLAR

Xalq Cəbhəsi hökumətində xarici siyasət pərakəndə şəkildə formalaşdırılırdı. Prezident Aparatı ilə Xarici İşlər Nazirliyi arasında ziddiyyət dərin idi. Bu iki strukturun bir-birinə inamı çox zəif idi. Tofiq Qasimov Prezident Elçibəyin yanında güclü nüfuza malik idi. Təəssüflər olsun ki, bu nüfuzu başçılıq etdiyi idarə ilə bölüşmək qabiliyyətində deyildi və ya istəmirdi. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, inamsızlıq Qasimovun idarəetmə üslubunun zəif cəhətlərindən biri idi. Digər bir tərəfdən, Tofiq xarici siyasətdə öz baxışlarının digərlərindən üstün olduğuna inanırdı və məhz buna görə də, başqaları ilə kompromis etməkdən imtina edirdi. Tərs olmaqla yanaşı, ehtiraslı bir adam idi. Mübahisə etdiyi həmsöhbətinin “dər-sini verməkdən” çəkinməzdi. Kiminsə dər-sini vermək Tofiqin hələ Akademiyada işlədiyi vaxtdan qalan xasiyyəti idi. Baxmazdı elmi mübahisədir, yoxsa stolüstü tennis oyunu və ya şahmat blitzi, hamının dər-sini verməyə həmişə hazır idi.

Həmkarlarımdan biri İslam Konfransı Təşkilatının Bosniya-Herseqovina ilə bağlı 1992-ci ilin sonunda Səudiyyə Ərəbistanının Ciddə şəhərində keçirdiyi konfransda baş verən bir epizodu xatırlayır. Son dəqiqədə konfransda iştirak etmək qərarına gələn Tofiq Qasimov maşınla İrana gedib, Tehrandan Ciddəyə İranın xarici işlər naziri cənab Vilayəti ilə uçaq məcburiyyətində qalır.

Konfransın ikinci günü ciddi vəziyyət yaranır. Hiddətlənən islam dövlətləri konfransın yekun qətnaməsində Qərbin Bosniya ilə bağlı etinasızlığını ittiham etmək mövqeyindən çıxış etməyə başlayırlar. Konfrans yalnız xarici işlər nazirləri olmaqla qapalı iclas şəraitinə keçməli olur.

O vaxt BMT-nin Bosniya-Herseqovina üzrə vasitəçi nümayəndələrindən biri də Sayrus Vəns imiş. Cənab Vəns ABŞ Dövlət Katibi olduğu müddətdə Azərbaycan və Ermənistanı səfərdə olur. Səfərin sonunda Azərbaycan kütləvi informasiya vasitələri Sayrus Vənsin ermənipərəst mövqedən çıxış etdiyini ehtimal edirlər. Kameraların dalbadal göstərdiyi Xankəndində ağsaqqal bir erməninin diz çöküb Vənsin ayaqqabısının açılmış bağlarını düyünlədiyi epizod çoxlarının xatirindədir.

Tofiq Qasimov fürsətdən istifadə edib, Ciddədə Sayrus Vənsin “dərsini vermək” fikrinə düşür. İngilis dilini yenicə öyrənməyə başlamış nazir tələsik kağıza bir neçə paraqraf yazıb arxasında oturmuş tərcüməçisinə ötürür və bunu ingilis dilində yazıb ona verməsini tələb edir. Bu ali məclisdə öz nazirinin Sayrus Vənsi açıq-aşkar təhqir etmək niyyətində olduğunu başa düşən cavan tərcüməçi Qasimovun çıxışının diplomatik normalara uyğun olmadığını anlayır, onu tərcümə etmək fikrindən vaz keçir və qəsdən vaxtı uzadır. Mətnin tərcüməsi vaxtında hazır olmadığından Azərbaycan nazirinin növbəsi çatır və keçir. Sayrus Vənsin beynəlxalq diplomatik məclisdə “dərsini vermək” imkanından məhrum olan Tofiq Qasimov tərcüməçisinin səriştəsiz olduğunu fikirləşir. Hiddətlənmiş nazir elə yerindəcə bu cavan işçisinin dərslərini verir. Bütün bu vaxt ərzində isə Azərbaycan naziri Səudiyyə Kralı Fəhd və rəyasət heyətində oturan digər konfrans üzvlərinin diqqətinin növbəti məruzəçidə deyil, məhz onun üzərində cəmləşdiyini belə hiss etmir.

Bir sözlə, Tofiq Qasimovun hər kəsin dərslərini vermək iqtidarında olmaq iddiası hakim dairələrdə çoxlarının etirazına səbəb olurdu. Qasimov, eyni zamanda, vaxtının çoxunu beynəlxalq konfranslarda və digər xarici səfərlərdə keçirirdi. Bu fakt isə onun opponentlərinin diqqətindən yayınmırdı. Hakim dairələrdə Tofiq Qasimovu Azərbaycandan daha çox,

xaricdə baş verən hadisələrdən xəbərdar olmaqda qınayırdılar. Qasimovun opponentləri bu barədə şayiələri yaymaq fürsətini də əldən vermirdilər.

Prezident Aparatına gəldikdə isə, əsasən iki qrup nüfuz uğrunda mübarizə aparırdı: Vəfa Quluzadə və İslahatçılar.

Xarici siyasət məsələləri üzrə Dövlət Müşaviri Vəfa Quluzadə professional diplomat idi, xarici siyasətin incəliklərinə bələd idi, millətpərəstliyinə şübhə ola bilməzdi, ingiliscə sərbəst danışdı. Ərəb dilini mükəmməl bilən Vəfa qürurla deyərdi ki, ingilis dilini özü müstəqil öyrənib. Əbülfəz Elçibəyin ehtiraslı bir şəxs olduğu fakt idi. Əksər hallarda bu ehtiras rəsmi görüşlərdə də özünü bürüzə verirdi. İstər kütləvi informasiya vasitələri qarşısında, istərsə də bağlı qapı arxasında, Prezident İran və Rusiyanın ünvanına gileylənməkdən çəkinməzdi. Azərbaycan Prezidentinin diplomatik normalara uyğun gəlməyən bu cür açıq-aşkar gileyləri qonşu dövlətlərlə münasibətlərin daha da gərginləşməsinə səbəb olurdu. Vəfa Quluzadə dövlət strukturunda ingilis dilini bilən yeganə məmur idi. Dövlət Müşaviri çox vaxt rəsmi söhbətlərə müdaxilə edər, Prezidentin nitqini rəndələməkdən çəkinməzdi. Çoxlarının diqqətindən yayınan bu hal, əslində, müsbət nəticələnərdi. Quluzadə, həmçinin, dövlət strukturunda siyasi manevrlər etməkdə məharətli idi. Bütün bu xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, hakim dairələrdə Quluzadəyə keçmiş strukturun nümayəndəsi kimi baxılırdı.

Özlərini islahatçılar kimi qələmə verən qrupa Prezidentin digər müşaviri Nəcəf Nəcəfov başçılıq edirdi. Nəcəfovun milli azadlıq hərəkatında xidmətləri böyükdür. Geniş dünya-görüşünə malik olan bu şəxs daima idarəetmədə yeni, mütərəqqi üsulların tətbiq olunmasına can atardı. Nəcəfovun komandasına Prezidentin Mətbuat xidmətinin rəhbəri Arif Əliyev və Asim Mollazadənin başçılıq etdiyi Strateji Tədqiqatlar Mərkəzinin əməkdaşları daxil idi.

İstər Milli Məclisdə, istərsə də digər hökumət strukturlarında xarici siyasətdə öz sözünü deməyə can atan qüvvələr çox idi. Kimin haqlı, kimin yanlış olduğunu araşdırmaq burada məqsəd deyil. Fakt odur ki, fikir ayrılığı və vahid mövqedən çıxış etmək qabiliyyətinin olmaması lüzumsuz ziddiyyətlər yaradırdı. Bu ziddiyyətlərdən biri də son nəticədə BMT-də Daimi Nümayəndə vəzifəsinə kimin təyin olunması qərarı oldu.

Xalq Cəbhəsi hakimiyyətə gəldiyi dövrdə Həsən Həsənov Azərbaycan Respublikasının Baş Naziri idi. Uzun müddət dövlət işində təcrübəyə malik idi. Həsənovun ölkə daxilində siyasi kapitalla və nüfuza malik olduğunu nəzərə alan Elçibey hökuməti onun Nyu-Yorka göndərilməsini və BMT-də Daimi Nümayəndə təyin olunmasını məqsəduyğun saymışdı. Məsələ burasındadır ki, Həsənovun BMT-yə təyinatı barədə qərar Tofiq Qasimovun iştirakı olmadan qəbul edilmişdi. Bu isə Qasimovun dərin hiddətinə səbəb olmuşdu və o, hətta Həsənovun geri çağırılmasını təkid edirdi.

Hadisələr elə gətirir ki, Həsənov Nyu-Yorkda vəzifəsini qəbul etdikdən bir qədər sonra Tofiq Qasimovun BMT-yə səfəri planlaşdırılır. Xarici işlər nazirinin Nyu-Yorka səfəri zamanı bəlli olur ki, Həsənov BMT-də də keçmiş iş üslubunu davam etdirir. Özünün hakim mövqedən çıxış etdiyinə əmin olan Həsənov nəinki öz həmkarlarının, hətta xarici ölkə səfirlərinin və BMT əməkdaşlarının üstünə qışqırmaqdan usanmır və əsla bu xasiyyətindən əl çəkmirmiş. Qeyd edirəm ki, öz fikrini başqalarına qəbul etdirmək üçün Həsənov daima həmsöhbətlərilə yüksəkdən danışar, onlara əmr etməkdən çəkinməzdi. Bu cür iş üslubundan narahatlıq keçirən BMT Baş Katibinin Müavini Rusiyalı Petrovski Azərbaycan xarici işlər naziri ilə görüşündə öz etirazını bildirir və şikayətlənir. Nazir isə bu şikayətə tamamilə başqa məntiqlə yanaşır. Qasimovun fikrincə, əgər Həsənov BMT-də hamının üstünə qışqırırsa, demək tərəfdaşlarının dərslərini

verməyə və Azərbaycanın mənafeyini təbliğ etməyə qadirdir. Məhz buna görə də yeni Daimi Nümayəndə tərifə layiqdir. Beləliklə, Nyu-York səfəri Tofiq Qasımovun Həsən Həsənov barədə fikrini dəyişir.

Bakıya qayıdan nazir mənim Vaşinqtona səfir təyin olunmağını təkid edir və bu barədə Prezident Elçibəyin razılığını alır. Qasımovun təkidi və Elçibəyin buna razılığı xarici siyasət aparatında yeni bir ziddiyyətə səbəb olur. Milli Məclisin Sədri İsa Qəmbər və islahatçılar qrupu Nəcəf Nəcəfovun Vaşinqtona səfir təyin olunması mövqeyindən əl çəkməli olurlar. Nəcəfov özü mənimlə görüşündə buna soyuqqanlı və müsbət mövqedən yanaşdı.

Maraqlı digər bir fakt da var. O zaman təhsil naziri Firudin Cəlilov idi. Mənə Bakı Dövlət Universitetinin rektoru vəzifəsini təklif etmişdi. Cəlilov bu barədə Prezidentin rəyini soruşmaq istədikdə, Elçibəy artıq Tofiqə söz verdiyini bildirir.

ZAREKEYVAN SİNDROMU

1992-ci il noyabr ayının 13-də Prezidentin fərmanı ilə mən Azərbaycan Respublikasının Vaşinqtonda Fövqəladə və Səlahiyyətli Səfiri təyin olundum. Səlahiyyət dairəmə eyni zamanda Kanada, Meksika, Kuba və digər Latin Amerikası ölkələri də daxil edilmişdi. Yaxşı yadımdadır, şair Nəriman Həsənzadə zəng edib məni təbrik etmişdi və zarafatla demişdi ki, Elçibəy dünyanın yarısını sənə tapşırdı. Hərçənd, Kanada və Meksika ilə bağlı etimadnamənin alınması uzun bir vaxt çəkdi.

Fərman verildəndən bir az sonra Prezident Əbülfəz Elçibəylə görüşdüm. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, Prezidentlə görüşüm səfir təyin olunmaq barədə fərman verildikdən sonra baş tutmuşdu. Görüş Prezident Aparatında keçirildi. İlk dəfə idi ki, Əbülfəz Elçibəylə görüşürdüm. Bir yazıçı kimi Mir Cəlal müəllimə münasibəti müsbət idi. Onun barəsində uzun söhbət açdı, öz fikirlərini söylədi. Sonra ABŞ-la əlaqələrimizin vacibliyini vurğuladı. Xüsusi diqqəti Amerikada yaşayan azərbaycanlılarla əlaqələrin genişləndirilməsinə, onların mütəşəkkil şəkildə qurulmasına cəlb etdi. Etiraf edirəm ki, söhbətimizin əsas mövzusu azərbaycanlı icması ətrafında cərəyan etdi. Məlum oldu ki, Tofiq Qasimov Nyu-Yorka səfəri zamanı Amerikada yaşayan bir sıra azərbaycanlılarla görüşmüşdü. Bunların arasında Əhməd Əli adlı birisi də var imiş. Əhməd Əli Azərbaycanın xarici işlər nazirinə xeyli vədlər verir, onda azərbaycanlı icması haqqında yanlış təəssürat yaradır. Qatı millətpərəstliyi ilə seçilən Əbülfəz Elçibəy də bu kimi vədlərdən ruhlanmış, icma ilə sıx işin əhəmiyyətini ön plana çəkmişdi.

Əlbəttə, görüş zamanı Prezidentin ruhlanmasında təəccüblü bir şey görmədim. Əbülfəz Elçibəyin ehtiraslı bir şəxs olması, azərbaycançılıq ideyasına pərəstişi hamıya bəlli idi. Əsl həqiqətlə Amerikada azərbaycanlı icması ilə səfir kimi fəaliyyətimə başladıqdan sonra üzləşdim. O zaman məlum oldu ki, azərbaycanlı icması heç də Əhməd Əli kimi boş vəd verən, əslində isə əlindən bir iş gəlməyənlərdən ibarət deyilmiş. Bu icma nə qədər parçalanmış olsa da, onun sıralarında milli mənsubiyyəti ilə fəxr edən, vətən həsrəti ilə yanan qürurlu şəxslər çox idi. Bu şəxslər təvazökarlığı üstün tutaraq daima səhnə arxasında fəaliyyət göstərmiş, Azərbaycana təmənnəsiz xidməti öz etiqadlarının bir hissəsi hesab etmişlər. Hələlik isə səhnədə parlayan başqaları idi. Həddindən artıq canfəşanlıq göstərən bu cür icma nümayəndələrinin təmənnası böyük idi. Bir növ macəra axtarışında olan bu şəxslər özlərini vətənpərəst kimi qələmə verərək şəxsi maraqlarını güdürdülər. Yeni dövlətin iqtisadi potensialı güclü idi və burada saysız-hesabsız iş imkanlarının olduğuna şübhə yox idi. Təbii ki, bu imkanlardan bəhrələnməyə can atanlar da çox idi.

Mahmud Zarekeyvan xüsusilə yadımdadır. ABŞ-ın Kaliforniya ştatında yaşayan bu cənubi azərbaycanlı Bakıya gəlir və özünü imkanlı bir şəxs kimi qələmə verir. O dövrün reallığı tamamilə başqa idi. Hələ “Britiş Fərveys” və ya “Lufthanza” gündə Bakıya onlarla sərnəşin daşıyırdı. Müstəqillik uzun müddət xaricilərin üzünə bağlanmış qapını açsa da, Bakıya gələnlər tək-tük idi. İstər azərbaycanlı, istər ingilis, istərsə də amerikalı olmasından asılı olmayaraq, hər bir xarici müsəfir böyük ehtiram və milli ənənələrimizə xas olan qonaqpərvərlik hissi ilə qarşılanardı. Bu müsafirlərə inam və ümid də güclü idi. Bəzən bu inam hissi həddini aşar, acınacaqlı vəziyyət yaranmasına səbəb olardı. Lakin nə qədər acınacaqlı olsa da, öz sadəlvhlüyümüz üzündən düşər olduğumuz vəziyyətdə qəbahət axtarmağı lüzumsuz hesab edirəm. Yenə

qeyd edirəm, hadisələri bu günün arşını ilə deyil, həmin hadisələrin baş verdiyi vaxtda mövcud olan reallıq çərçivəsində ölçmək lazımdır.

Fakt ondan ibarət idi ki, hər müsafirə xarici aləmdən müjdə gətirən və o aləmə müjdə apara biləcək şəxs kimi baxmağa məcbur idik. Azərbaycan sərhədlərindən kənarda nə qan bahasına əldə etdiyimiz müstəqillikdən, nə də başımıza gələn müsibətlərdən xəbər yox idi. Xarici aləmi öyrənmək və onu müstəqilliyimizdən xəbərdar etmək istəyimiz güclü idi. Və təəssüflər olsun ki, təşrif gətirən hər müsafirin həqiqətən kim olduğunu araşdırmaq imkanımız yox dərəcəsində idi. Əksər dövlət məmurları ilk dəfə idi ki, biznes kart görürdülər. Qonaqpərvərlik, səmimiyyət, hörmət və inam kimi milli hisslərin üstün gəldiyi Azərbaycan dövlət məmuru hər bir biznes kartı xarici vətəndaşın şəxsiyyət vəsiqəsi kimi qəbul etməli olurdu. Bütün bunlar bir tərəfə, təcrübəsizlik də digər bir bəla idi. Axı heç birimiz idarəetmə məktəbini bitirməmişdik. Hər kəs öz səhvlərinə baxıb öyrənməli olurdu. Dövrün reallığı bundan ibarət idi.

Bakıya təşrif gətirən Mahmud Zarekeyvanı bir amerikalı və xüsusilə bir azərbaycanlı kimi dövlət idarəetmə orqanlarında səmimiyyətlə qəbul edirlər. Mahmud bəy öz söhbətlərində Amerikada böyük nüfuza malik olduğundan və xüsusilə dövlət strukturlarında yüksək səviyyədə əlaqələrə sahib olduğundan bəhs edir. Zarekeyvan bu nüfuz və əlaqələrindən Azərbaycanın xeyrinə istifadə etmək əzmində olduğunu bildirir. O, Dövlət Katibi Pənah Hüseynovla görüşündə elan edir ki, on nəfər azərbaycanlı tələbənin Amerikada təhsil alması üçün ABŞ-ın Kommersiya Departamentindən maddi yardım ala bilər. Azadlığı Müdafiə Aktının 907-ci Bölməsinə əsasən Azərbaycanın ABŞ-ın hökumət yardımından məhrum olduğunu ağına belə gətirməyən Dövlət Katibi dərhal Prezident Aparatında qeyri-formal imtahan komissiyasının

yaradılmasına və ABŞ-da təhsil almaq üçün on nəfər namizədin seçilməsinə göstəriş verir. Nəcəf Nəcəfovun başçılıq etdiyi komissiya namizədlərin seçim işini yüksək səviyyədə təşkil edir. Prezident Aparatında keçirilən müsabiqədə çoxsaylı namizədlər müsahibə yolu ilə sınaqdan keçirilir, onların arasından ən istedadlı on nəfər ABŞ-da təhsil almaq üçün seçilir. Tələbəliyə namizədlər uzun müddət gözləməli olurlar.

Bütün bu müddət ərzində təhsil üçün ayrılmış vəsaitin bürokratik səbəblər üzündən gecikdirildiyini bəhanə edən Mahmud bəy isə ona Prezident Elçibəydən dəstək məktubu verilməsini tələb edir. Məktub Mahmud Zarekeyvana ABŞ-da Azərbaycan hökuməti adından çıxış etmək səlahiyyəti verərdi. Məsələnin məğzini başa düşən Nəcəfov məktubun verilməsini təxirə salır. Vaşinqtona yenidən ezam olunmuş səfirlik əməkdaşlarından birinə Kommersiya Departamentinə zəng etməyi və bu müəmmarı araşdırmağı xahiş etməli oluram. Aydın olur ki, Kommersiya Departamentinin bu məsələdən heç xəbəri belə yoxdur və təbii ki, 907-ci Bölmə belə bir yardımın ayrılmasına imkan verməz. Nəcəfovun Zarekeyvanla son görüşünün nəticəsindən xəbərim yoxdur. Mahmud Zarekeyvanın və onun kimi bir sıra üzdənirəq azərbaycanlının şəxsi maraqları üçün min cildə girmək cəhdlərindən isə xəbərim çoxdur.

Əlbəttə, bu, təəssüf doğuran bir faktdır və əsla Amerikada yaşayan azərbaycanlı icmasını xarakterizə etmək məqsədilə qələmə verilən bir misal kimi qəbul edilməməlidir. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, Zarekeyvan sindromu o dövrün iş üslubunu diktə edən reallığın təmsalidir.

Azərbaycan dövlətçiliyi inkişaf etdikcə, xaricdə təmsilçiliyimiz artdıqca Zarekeyvan sindromu da zəifləyirdi. Təbii ki, Zarekeyvanlar ifşa olunmaqdan usanmır, bir qapı üzünə

bağlandıqda, o biri qapını döymək cəhdindən əl çəkmirdilər. Yadımdadır, Heydər Əliyev Prezident seçildikdən sonra, Prezident Aparatı xaricdə yaşayan və seçkilərə maraq göstərən azərbaycanlılara təşəkkür məktubu yazmış, bu məktubları ünvanına çatdırmaq üçün səfirliklərimizə ötürmüşdü. Vaşinqtona göndərilən məktublardan biri də Mahmud Zarekeyvana ünvanlanmışdı. Buna qəti etirazımı bildirdim və məktubu sahibinə çatdırmaqdan imtina etdim. Bakıdakı himayədarlarından ona Prezidentdən təşəkkür məktubu göndərildiyini eşidən Mahmud Zarekeyvan bu soraqla vaxtaşırı səfirliyə zəng edərdi. Etiraf edirəm ki, həmin məktub heç vaxt ünvanına çatmadı. Üstündən bir müddət keçəndən sonra bu barədə Prezident Əliyevə məruzə etmişdim.

BÜROKRATIYA İLƏ İLK RASTLAŞMA

Elçibəylə Bakıda ikinci görüşüm Vaşinqtona yola düşməzdən bir az əvvəl 1992-ci ilin sonunda baş tutdu. Zuğulbadakı iqamətgahda Prezident ABŞ-ın Azərbaycandakı Səfiri Riçard Maylslə görüşürdü. Mayls professional diplomat idi. Azərbaycanla Amerika Birləşmiş Ştatları arasında əlaqələrin genişlənməsində böyük rol oynamışdı. Xalq Cəbhəsi hökumətinin süqutu dövründə Bakıda idi. Sonradan ABŞ-ın Rusiya, Bosniya və Gürcüstanda səfiri kimi çalışmışdı. Bu şəxs barədə bəzi mülahizələr çoxları tərəfindən konspirasiya nəzəriyyəsi kimi qəbul olunur. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, Riçard Maylsin işlədiyi ölkələrin əksəriyyətində, daha dəqiq desək, istər Azərbaycan, istər Bosniya, istərsə də Gürcüstanda hakimiyyət təbəddülatları baş vermişdir və bu dəyişikliklər arasında oxşarlıq çoxdur. Eduard Şevardnadzenin Mixail Saakaşvili ilə əvəz olunduğu Gürcüstan hadisələri konspirasiya nəzəriyyəsi kimi təkzib olunsada, bir neçə ölkədə hadisələrin eyni ssenari ilə cərəyan etməsi 2004-cü ilin əvvəlində ABŞ politoloqları arasında çoxlarının diqqətindən yayınmamışdı.

Riçard Maylslə görüşə məni və həyat yoldaşım Rəna xanımı da dəvət etmişdilər. Görüşdə Dövlət Müşavirləri Vəfa Quluzadə və Rafiq İsmayılov, daxili işlər naziri İskəndər Həmidov və müdafiə naziri Rəhim Qaziyev də iştirak edirdilər. Maraqlı cəhət ondan ibarət idi ki, görüşə rəsmi şəxslərin xanımları da dəvət olunmuşdular.

Həmin görüş xüsusilə xatırımdədir. O vaxta qədər dövlət strukturlarında işləməmişdim. Bürokratiyanın nə olduğunu öz şəxsi təcrübəmdə görməmişdim. Həqiqət ondan ibarətdir

ki, bürokratiya xüsusi davranış tələb edir. Söhbət yalnız Azərbaycan bürokratiyasından getmir. Bürokratiyanın fundamental prinsipləri bütün dünyada eynidir.

Mir Cəlal ailəsində bir sıra prinsiplər daima ali tutulardı: qürur yaltaqlığa yer verməzdi, sözün qiyməti baha idi, boş yerə havaya atılmazdı, işin nəticəsi ona verilən qiymətdən daha önəmli idi, və nəhayət, şəxsiyyətin bütövlüyü hər şeydən üstün tutulardı. Dövlət strukturlarında on dörd ilə yaxın təcrübəm sübut edir ki, bu prinsiplərin əksəriyyəti bəzən bürokratiyanın tələb etdiyi xüsusi oyun qaydaları ilə üst-üstə düşür. Təvazökarlıq xüsusilə qeyd edilməlidir.

İctimai əlaqələr siyasətin önəmli hissələrindən biridir. Demokratik qurumda ictimai əlaqələr mexanizmi siyasi istəblişmentin bel sütunu hesab olunur. Bu mexanizm fundamental bir prinsip əsasında qurulmuşdur: siyasi istəblişmenti ictimaiyyət seçir və həmin istəblişmentin siyasətdə qalacağı müddəti ictimaiyyətin rəyi müəyyən edir. Məhz buna görədir ki, hakimiyyətə gəldiyi gündən istəblişment özü haqqında ictimaiyyətdə müsbət rəy formalaşdırmağa can atır. Nəticədə ictimai əlaqələr ofisi siyasi aparatın güclü mexanizmlərindən birinə çevrilir. Hakimiyyətin müvəffəqiyyətlə nəticələnən hər bir addımı konkret bir mesaj şəklində formalaşdırılır və sözün məcazi mənasında ictimaiyyətə satılır. İctimaiyyət hər mesajı dəstəklədikcə, istəblişmentin siyasi kapitalı artır.

Ailə tərbiyəsi hər bir uşağa təvazökar olmağı öyrədir. Gündəlik həyatda müsbət bir xüsusiyyət kimi qəbul olunan təvazökarlığa isə siyasətdə yer yoxdur və əslində olmamalıdır. Kiçik və ya böyüklüyündən asılı olmayaraq hər bir işin nəticəsi dərhal kütləvi informasiya vasitələri ilə ictimaiyyətə çatdırılmalı və nəyin bahasına olursa-olsun ictimaiyyətin həmin işə müsbət qiymət verməsinə nail olunmalıdır.

Etiraf edirəm ki, bürokratiyanın bu mühüm xüsusiyyəti həmişə mənim ailə tərbiyəmlə və şəxsi prinsiplərimlə ziddiyyət təşkil etmişdir. Və bir səfir kimi fəaliyyətimdə bu ziddiyyət bəlkə də bu günə qədər özünü büruzə verməkdədir. Mənim aləmində işin nəticəsi hər şeydən üstündür. Bu barədə “bütün dünyaya car çəkməyə ehtiyac yoxdur”. İllər boyu səfirlikdə çox nailiyyətlər əldə olunardı, anıma təvazökarlıq üzündən bu barədə mərkəzə, rəsmi şəxslərə və mətbuata dərhal xəbər verilməsinə ehtiyac duyulmazdı. Əksər hallarda başqaları “yetim” sahib çıxardı.

İndi hesab edirəm ki, səfir olmaq yalnız bir şəxsin maraq və prinsiplərindən ibarət deyildir. Səfir olmaq, ilk növbədə, Prezidentin elçisi, dövlətin təmsilçisi olmaq deməkdir. Bu mənada hər bir səfirliyin nailiyyəti siyasi istəblişmentin nailiyyəti deməkdir və bürokratiyanın tələblərinə uyğun olaraq, bu barədə məlumat “bütün dünyaya car çəkilməlidir.” Digər bir tərəfdən, ictimaiyyətin də öz diplomatik missiyasının işindən xəbərdar olmağa haqqı vardır.

Əlbəttə, belə bir qənaətə üstündən uzun bir vaxt keçəndən sonra gəldim. Dövlət işində fəaliyyətə başladığım zamanda isə “hər şeydən ötrü dünyaya car çəkmək” mənə əcaib görünürdü. Məhz buna görə də, ətrafımdakıların dəqiqəbaşı yuxarılara məlumat vermək cəhdlərini anlamıram, onların məsul şəxslər qarşısında göstərdiyi canfəşanlığı başa düşmürdüm. Əksər hallarda bu cür canfəşanlıq həddini aşırırdı.

Etiraf edirəm ki, hökumət məmuru olmaq əvvəlcə insanda şərəf hissi doğurur. Sonradan məlum olur ki, bu təyinat eyni zamanda insana müəyyən hakimiyyət hüququ da verir. Bu hissiyyət bəzilərinə məsuliyyət hissini gücləndirir, bəzilərinin isə başını gicəlləndirir. Başı ayıqlar başı gicəllənmişlərlə bir araya gələndə qəribə bir vəziyyət yaranır. Hakim dairələrdə xüsusi davranışla rastlaşmalı olursan. İnsanlar bir neçə cildə girirlər. Gördüklərin bəzən ikrah hissi doğurur.

Zuğulba görüşü mənim bürokratiya ilə ilk üzləşməm idi. Bəzi həmsöhbətlərin intellektual səviyyəsi ruh düşkünlüyü yaratdığı təqdirdə, Vəfa Quluzadənin görüşü professional səviyyədə keçirmək cəhdləri məndə ehtiram hissi yaratmışdı.

İskəndər Həmidovu ilk dəfə Zuğulbada gördüm. Zuğulba görüşü ərəfəsində Həmidov Amerika Birləşmiş Ştatlarına səfərə hazırlaşdı. Həmidov məndən bir az öncə 1993-cü ilin yanvarında Vaşinqtona getməli olur. ABŞ-dan geri döən Həmidovun səfərlə bağlı təəssüatları çox idi, amma bəzən söylədikləri həqiqətdən uzaq idi. Qəzet səhifələrində əksini tapan bir epizod çoxlarının yadındadır. Həmidovun Vaşinqtona səfəri Prezident Klintonun inauqurasiyası ilə eyni vaxta düşür. Adətən, dörd ildən bir yanvarın 20-də, yeni seçilən Prezidentin inauqurasiyası ilə bağlı Vaşinqtonda çoxsaylı tədbirlər keçirilir. Bu tədbirlər ictimaiyyət üçün açıqdır. İstənilən şəxs pulla bilet alıb bu ziyafətlərdə iştirak edə bilər. Yeni seçilmiş Prezident bu ziyafətlərin bir neçəsinə baş çəkər, ayaqüstü bir neçə dəqiqə imkan tapıb ona yaxınlaşa bilən qonaqlarla görüşər. Səfirliyin müşaviri Mollazadənin müşayəti ilə İskəndər Həmidov da ziyafətlərin birində iştirak edir. Azərbaycan daxili işlər nazirinə ABŞ-ın yeni seçilmiş Prezidenti ilə görüşmək nəşib olmur. Bundan təəssüflənməyən Həmidov Bakıya qayıtdıqdan sonra ictimaiyyətə bildirir ki, Vaşinqtona səfəri zamanı Prezidentin inauqurasiya mərasiminə dəvət olunmuşdu və orada ABŞ-ın yeni Prezidenti və onun xanımı Hilari Klintonla görüşmüşdü. Azərbaycanda, eyni zamanda, Boz Qurd hərəkətinə rəhbərlik edən və bundan qürur hissi keçirən Həmidovun dediklərinə görə, Prezident Klinton onu öz xanımına təqdim etdiyi zaman Hilari dönüb təəccüblə Klintondan soruşur: “Bu həmin İskəndərdir?”

Vaşinqtona yola düşməzdən əvvəl bir-bir hökumət idarələrinə baş çəkir, özümü müvafiq dövlət məmurlarına təqdim

edirdim. Prezident Aparatında olduğum günlərin birində Dövlət Katibi Pənah Hüseynova da baş çəkməyi qərara aldım. Üçüncü mərtəbəyə qalxdım. Dövlət Katibinin qəbul otağı arı pətəyinə bənzəyirdi. Biri çıxmamış o biri içəri girirdi. Bir anlığa “Lenin v Oktyabre” filmi xatırladım, damağında papiros püskürdən güləşçiyə bənzər adamlar Smolnıda o baş bu başa hərəkət edirdilər. Fərsət tapıb özümü köməkçiyə təqdim etdim. Üzündə hissiyyatın yox dərəcədə olduğu bu qaraqabaq adam xahişimə etinasız yanaşdı, Dövlət Katibinin məşğul olduğunu və mənimlə görüşə bilməyəcəyini elan etdi. Bütün bu müddət ərzində isə qəbul otağının qapısı açılıb-bağlanır, biri girib, o biri çıxırdı. Sakitcə qəbul otağından çıxdım, liftə doğru üz tutdum. Azacıq aralanmışdım ki, arxadan birisinin məni səslədiyini eşitdim. Geri döndüm. Qısa boylu, dolu bir şəxsin dəhlizdə mənə tərəf yüyürdüyünü gördüm. Bir az çaşdım. Dövlət Katibi idi. Dəhliz boyu mənə yaxınlaşdıqca, fasiləsiz köməkçisinin ünvanına deyindi, məni tanımadığını bildirdi, qolumdan tutub, içəri dəvət etdi. Pənah Hüseynov səmimi bir şəxs təəssüratı bağışlayırdı. Bir faktı hiss etməmək isə qeyri-mümkün idi. Müsahibim özünəməxsus davranış qaydasına və nitqə malik idi. Rəsmilikdən əsər-əlamət belə yox idi.

İstehzal səslənsə də, sabiq Dövlət Katibi ictimaiyyətin yad-daşında milli azadlıq hərəkatında göstərdiyi xidmətlərdən daha çox, özünəməxsus ibtidai davranış qaydalarına görə həkk olunacaqdır. Onun bu xüsusiyyəti kəskin nəzərə çarpır, heç kəsin diqqətindən yayınmırdı. Təəssüflər olsun ki, əksər hallarda dövlət məmuruna yad olan bu cür ibtidailik istər mövcud siyasi istəblişmənin, istərsə də dövlətin imicinə xələf gətirirdi.

Bir dəfə Dövlət Katibi çoxsaylı xarici nümayəndə heyəti ilə görüşməli olur. Görüş zamanı Pənah Hüseynov öz köhnə xasiyyətindən əl çəkmir, sözarası yanında əyləşmiş nazirlərdən biri ilə lağlağı edir, qonaqlardan bəzilərinin fikrini

məsxərəyə qoyur. Əlbəttə, bu məsxərələrin heç biri ingilis dilinə tərcümə olunmur. Əksinə, hər kəlmə rəndələnmiş şəkildə qonaqlara çatdırılır. Görüş bitdikdən sonra, qonaqlar bir-bir yaxınlaşıb Dövlət Katibinin əlini sıxır, onunla vidalaşırlar. Sonuncu qonağın vida kəlmələrini tərcümə etməyə isə ehtiyac qalmır. Ağsaqqal bu adam üzündəki istehzanı bürüzə verməməyə cəhd edərək sırf türk dilində “Mənalı görüş üçün sizlərə təşəkkürümüzü bildiririk, Penah bəy” deyərək Hüseynovun əlini sıxır və Azərbaycan Respublikası Dövlət Katibinin qəbul otağını tərk edir.

DİPLOMATİYANIN FİZİKASI

İctimai əlaqələr mexanizminin siyasi istəblişməndə mühüm yer tutması mövqeyimdən əl çəkmirəm. Amma bir şeyi xüsusilə vurğulamaq istəyirəm. İctimaiyyətə çatdırılan mesajın çəkisi şəxsiyyətin bütövlüyü ilə eyni mütənasiblikdə olmalıdır. Şəxsi kapital naminə istər xalqa, istərsə də tabeliyində olduqları şəxsə şişirdilmiş məlumatlar verən vəzifə məmurlarının aqibəti uğurlu olmur. Qırılmaz etimad və inam siyasi xadimin ən böyük kapitalıdır.

Etiraf edirəm ki, yüksək vəzifəli dövlət məmurlarının cılız hərəkətləri və zəif intellektual səviyyəsi məndə ikrah və narahatlıq hissi doğurardı. Xidmət etdiyim xalq nəinki böyük iqtisadi potensiala, eyni zamanda, misilsiz intellektual potensiala malik idi. Xarici aləmin məhz həmin potensialdan xəbərdar olunmasına və təmsil etdiyim milləti sivilisasiyanın layiqli üzvü kimi qəbul etməsinə ehtiyac var idi. Bu ehtiyacın doğurduğu öhdəlik şəxsi maraqları sıxışdırıb aradan çıxarır, güclü məsuliyyət hissi yaradırdı.

Yenicə formalaşmaqda olan Azərbaycan diplomatiyasının sıralarında bu cür məsuliyyət hissi güclü idi. Bu diplomatiyanın ilk nümayəndələri formal xarici siyasət təhsili almamışdılar. Kimi fizika alimi, kimi ədəbiyyatşünas, kimisə sadəcə ingilis dili mütəxəssisi idi. Acı həqiqət ondan ibarət idi ki, yeni yaranmaqda olan dövlətin peşəkar mütəxəssislərə ehtiyacı çox idi. Belə mütəxəssislər isə yox dərəcəsində idi. Axı keçmiş imperiya daxilində azərbaycanlı vətəndaşın diplomatiya və ya idarəetmə sahəsində təhsil almaq imtiyazı yox idi. Yeni dövlət öz kadrlarını onların müstəqilliyə olan etiqadına görə seçirdi. Xaricə yollanan diplomatlarımızın bریفinqi çox qısa olurdu. Tapşırıq birmənalı və sadə idi: Azər-

baycan xalqını xaricdə ləyaqətlə təmsil etmək. İşin incəliklərini isə işlədikcə öyrənməli idik. Daha dəqiq desək, diplomat təyin olunmuşduq, diplomatiyanın nə olduğunu isə özümüz öyrənməli idik. İlk fəaliyyətimizin unudulmaz anları da məhz bu gerçəkliklə bağlıdır.

Heç kəs diplomatiyanın şərəfli bir iş olduğuna şübhə etmir. Çoxları bu işin əsasən təmtəraqdan – ziyafətlərdən, yüksək səviyyəli görüşlərdən, təmtəraqlı yaşayış və sairədən – ibarət olduğunu düşünür. Bəzilərinə isə diplomatiyanı sıfırdan yaratmaq möcüzə kimi görünür. Sıfırdan yaranan diplomatiyada təmtəraq az olur. Belə bir diplomatiyanın bünövrəsini inam və etiqad təşkil edir. Onun binasını isə hadisələrin gedişatı tikir.

Buna görə də, təəccüblü deyildi ki, səfirlər ayaqüstü görüşdə təyin olunurdu, səfirliyin əməkdaşları qısa söhbətdən sonra seçilirdi, təyin olunduğun ölkədə etimadnaməni təqdim etməzdən əvvəl ilk vəzifən səfirlik üçün bir otaqlı da olsa yeni ofis tapmaq olurdu. Ən böyük sual isə çox sadə və qısa idi: nədən başlamaq?

Amerikadakı Azərbaycan səfiri üçün nədən başlamaq sualı həddindən artıq qəliz bir sual idi. ABŞ dünyanın ən mütərəqqi ölkələrindən biri olsa da, Vaşinqtonda Azərbaycanın ekzotik bir əşya deyil, ölkə olduğunu bilənləri, bəlkə də, barmaqla saymaq olardı. 1993-cü ildə “Uoll Strit Journal” qəzeti tam bir səhifəlik “Xerox” şirkətinin reklamını vermişdi. Reklamda şirkət yeni surətçıxaran maşının təbliğində ölkəmizin adını əşya qismində işlətməmişdi. Qəzetin redaktoruna zəng edib etirazımızı bildirdikdə üzr istədi və heç də pis niyyət güdmədiklərini dedi. İzahı belə oldu ki, Azərbaycan söz kimi onlara çox cəzbedici görşənmişdir.

İndiki kimi yadımdadır, elə həmin il “Vaşinqton Post” qəzeti məşhur bir karikatura çap etmişdi. Karikaturanın məğzi ondan ibarət idi ki, Ağ Evdə Azərbaycana məsul olan yüksək

vəzifəli şəxs öz xanımı ilə telefonla danışdığı zaman köməkçisi təngnəfəs içəri girir və Azərbaycanda yenidən böhran vəziyyəti yarandığını xəbər verir. Məsul şəxs köməkçisini axıra qədər dinləyir və köməkçi otaqdan çıxdıqdan sonra, telefonda olan xanımından astaca soruşur: “Əzizim, sən Azərbaycanın harada yerləşdiyini bilmirsən?”

İlk baxışda məzəli görünən bu karikatura əslində gerçəkliyin sırf əksi idi. ABŞ Konqresi və ictimaiyyəti Azərbaycanın harada yerləşdiyini belə bilmədiyi bir vəziyyətdə Dövlət Departamenti və digər hökumət strukturlarının Azərbaycandan azacıq da olsa məlumatı olan məmurları onun hələ də müstəqil bir dövlət və ya Rusiyanın bir hissəsi olduğuna əmin deyildilər. Bu naməlumluq bir yana, Azərbaycanda daxili sabitlik vaxtaşırı sürprizlərə məruz qalırdı, Ermənistanın təcavüzü müharibəni gündən-günə şiddətləndirirdi, ölkənin böyük hissəsi işğal altında idi, milyonlarla günahsız Azərbaycan vətəndaşı öz yurdundan qaçqın salınmışdı, azərbaycanlı icmasının yox vəziyyətdə olduğu bir ölkədə erməni lobbisi böyük qüdrətə malik idi, kommunizmdən kapitalizmə keçid əzmində olan ölkəmiz iqtisadi böhran vəziyyətində idi. Bütün bunlar bəs deyilmiş kimi, ABŞ Konqresi Azərbaycan üzərinə sanksiyalar qoymuş, onu yardımdan məhrum etmişdi. Ölkəmiz təcavüzkarlıqda və islam fundamentalizmində günahlandırılırdı. Yalnız bir şey hamıya bəlli idi: bu naməlum və başı ağrılı məmləkət neft yataqları ilə zəngindir.

Belə bir şəraitdə nədən başlamaq sualı qəliz, eyni zamanda qoribə səslənirdi. Cavab isə çox sadə idi. Gündəlik iş cədvəlini hadisələrin tüğyanı təyin edirdi.

Yeri gəlmişkən bir şeyi xüsusilə vurğulamaq istərdim. Çox vaxt bürüzə verməsəm də, başqa ölkədən olan səfir həmkarlarıma həsəd aparardım. Axşamlar gec və yorğun işdən qayıtdıqdan sonra, ən böyük istəyim ondan ibarət olardı ki,

kaş müharibə şəraitində olmayan bir ölkənin səfiri olaydım. Əksər vaxt gecələr yataqda uzanıb saatlarla gözlərimi tavana zilləyər, özümün və millətimin alçaldılmış olması fikri mənə rahatlıq verməzdi. Axı torpaqları işğal altında olan, əhalisi yerindən-yurdundan didərgin salınan mənim millətim idi. Haqsız günahlandırılan, üzərinə sanksiyalar qoyulan, hər cür yardımdan məhrum olunan da mənim millətim idi. Niyə? Nəyə görə? Nə haqla?

Bu suallara bir mənalı cavab vermək qeyri-mümkün idi. İlk aldığımız cavablar isə məntiqin çərçivəsinə sığmırdı. Əlbəttə, çox asanlıqla hissiyyata qapılmaq olardı. Amma diplomatiya hissiyyat meydanı ola bilərdimi?! Gecələr yuxumu ərsə çəkən suallara verməli olduğum cavablar mənim hisslərimlə deyil, təmsil etdiyim millətin maraqları ilə uyğunlaşmalı idi. ABŞ Azərbaycanın müstəqilliyini rəsmən tanısa da, bu rəsmi bəyannamənin geopolitik səhnədə gerçəkləşməsinə aparan yol hələ uzaq idi. Bu fəvqəldövlətin sözün həqiqi mənasında siyasi dəstəyinə nail olmaq Azərbaycan diplomatiyasının ən böyük prioritetlərindən biri idi. Belə bir mütənasiblikdə şəxsi hisslərə yer ola bilməzdi. Bu məsələyə mənim aləmindən daha geniş çərçivədə baxsaq, görərik ki, əslində nə Azərbaycan xalqı, nə də siyasi qurumu heç vaxt 907-ci Bölmə üzündən fanatikliyə uymadı. Yəni azərbaycanlılar hissiyyata qapılıb amerikalıları girov götürmədilər, onlara hücum və ya sui-qəsd etmədilər. Əksinə, milli sərvətlərimizin istehsalında ən böyük payı amerikalılara verdik, qonşularımızı qıcıqlandırıb amerikalılara strateji dost dedik, tanımağa çalışdığımız bu qəribə millətin nümayəndələrinə süfrə başında yer verdik. Azərbaycan xalqının aliliyi də məhz belə bir məqamda sınıdır, sübut olunurdu. O ki qaldı mənə və ya mənim əməkdaşlarıma, günün sonunda nə qədər acı və yorğun olsaq da, istisna təşkil etmədik. Zatən Azərbaycan xalqının bir parçası idik.

Digər bir tərəfdən, ilk baxışda sadə görünən o suallara sadə cavab da bundan ibarət ola bilərdi ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarını bir dövlət, siyasi qurum və xalq kimi hələ tam başa düşməmişik. İstehzalı səslənsə də, Konqresin Azərbaycanla bağlı qərarı Amerika xalqının Azərbaycan xalqına münasibətinin əksi deyildi. 907-ci Bölmə Amerika demokratiyası tarixində bir ləkə kimi qalacaqdır. Bu ləkəni silməyə çalışanların tək azərbaycanlı olduğunu hesab etmək yanlış olardı. Onların sıralarında amerikalıların qətiyyəti güclü idi. Amerika Birləşmiş Ştatları həddindən artıq mürəkkəb, eyni zamanda, möhtəşəm bir dövlətdir.

Həyatın gözlənilməz döngələri olurmuş. Heç təsəvvür edə bilməzdim ki, bizim alışdığımız qaçqın və köçkün məfhumu müasir Amerika üçün də reallığa çevrilə bilərmiş. 2005-ci ilin yayında Katrina qasırğası Luiziana, Missisipi və Alabama ştatlarında bir milyona yaxın adamı öz evindən didərgin saldı. O günlərin dəhşətli səhnələrini izlədikcə, 1992-1993-cü illərdə ölkəmizin məruz qaldığı qaçqın axını gözümün önünə gəlirdi. Belə faciəni təklildə yaşamaq hətta ABŞ kimi qüdrətli dövlət üçün belə asan olmadı. Bu ölkə də humanitar yardıma ehtiyac duydu. Dərhal Prezidentlə əlaqə saxladım. Azərbaycan ilk ölkələr sırasında ABŞ-a humanitar yardım göstərdi. Simvolik olsa da, dövlətimizin bu addımı rəğbətlə qarşılandı, səfirliyə çoxsaylı telefon zəngləri və təşəkkür məktubları daxil oldu.

“AEROFLOT”LA SON UÇUŞ

1993-cü il fevralın 6-da “Aeroflot”un təyyarəsi Vaşinqtonun Dallas hava limanında yerə endi. On üç saatdan çox yol uçmuş sənişinlər səbirsizliklə təyyarədən çıxmağa can atırdılar. Çıxış isə bir qədər gecikdirilməli oldu. Sənişinlər öz aralarında rusca gileyləndiyi bir vaxtda, xüsusi qonaqlar üçün ayrılmış minik maşını təyyarəyə yaxınlaşdı. Bir daha çıxışa can atan sənişinləri sakitləşdirən amerikalı dövlət məmuru təyyarəyə qalxaraq ingilis dilində ucadan elan etdi: “Azərbaycan Respublikasının Səfiri Hafiz Paşayev və xanımı çıxışa dəvət olunur.” Səs-küy bir anlığa sükutla əvəz olundu. Yüzlərlə rusun istehzal baxışı altında mən, həyat yoldaşım Rəna xanım, qızım Cəmilə və oğlum Camal özümüzə yol açaraq çıxışa doğru irəlilədik. Minik maşınının qapıları bağlandı və təyyarədən ayrıldı. Ruslar isə gözləməli oldular.

Üstündən uzun zaman keçsə də, o epizod, xüsusilə həmsənişinlərimizin baxışı, yadımdan çıxmır. Yüzlərlə rus vətəndaşının arasında Azərbaycan Respublikasının adı ucadan səslənmiş, ruslar ilk dəfə geriye çəkilərək qürurla irəliləyən müstəqil Azərbaycan səfirinə yol verməli olmuş, təəccüb və istehza ilə dolu baxışları altında hələ də vassal hesab etdikləri ölkənin elçisinin ABŞ hökumət nümayəndələri tərəfindən təmtəraqlı şəkildə qarşılanaraq “Aeroflot”dan götürülüb aparılmasının şahidi olmuşdular. Ruslar yol vermiş, gözləməli olmuşdular. Tarixin istehzası kimin üçün şirin, kimin üçünse acı olarmış.

Dallas hava limanında məni qarşılayan Dövlət Departamenti Protokol İdarəsinin rəhbərliyi və Cənubi Qafqaz İdarəsinin əməkdaşı xanım Maria Cermano idi. Minik maşını gözləmə zalına çatdıqdan sonra məlum oldu ki, Azərbaycanın Ameri-

kaya ilk səfirini qarşılamağa gələnlər arasında iki nəfər azərbaycanlı da var idi. Onlardan biri Həbib Azərsina idi. Həbib bəylə sonralar çox rastlaşmalı olduq. Millətpərəstliyi və sadəliyi ilə seçilərdi. Azərbaycana böyük məhəbbətlə bağlı idi.

Birbaşa evə yola düşdük. Qeyd etdiyim kimi, Ceyhun Mollazadə artıq səfirliyin siyasi müşaviri kimi Vaşinqtonda fəaliyyətə başlamışdı. Biz gəlməzdən öncə şəhərin mərkəzinə yaxın bir yerdə müvəqqəti mənzil tutmuşdu. Evə çatıb yenidən rahatlaşmışdıq ki, Züleyxa xanım Veber-Əsədullayeva zəng etdi. Səsində qəhər və sevinc hissləri bir-birinə qarışmışdı. İnana bilmirdi ki, Azərbaycan müstəqil bir dövlət olaraq Vaşinqtona səfir yollamışdı. Ertəsi gün bizimlə görüşməyə gəldi.

Züleyxa xanım Azərbaycanın neft baronlarından olan Şəmsi Əsədullayevin nəvəsi idi. Bakıda bolşevik hökuməti hakimiyyətə gəldikdən sonra öz vətənindən didərgin düşmüş, əvvəlcə Türkiyəyə, uzun səfərlərdən sonra isə Amerikaya köçmüşdü. Bakını kiçik yaşında tərk etsə də, xatirələri canlı idi. Çox şeyi təfərrüatı ilə yadında saxlamışdı. Böyük müsibətlərə düşər olmuş Züleyxa xanım həmişə bolşevikləri və rusları günahlandırardı. “Azərbaycan” sözü daima təmiz məhəbbətlə ürəyindən gələrdi. Bir neçə dildə, o cümlədən rusca sərbəst danışardı. Uzun zaman Türkiyədə yaşadığı üçün Azərbaycan dilində də türk ləhcəsi ilə danışardı. Övladı yox idi. Həyat yoldaşı vəfat etmişdi. Təkbəşinə qocalar üçün ayrılmış pansionda yaşayardı. Özünün söylədiyinə görə, həyat yoldaşı vəfat etdikdən sonra, olan qalan var-dövlətini bir ailə dostu ilə sərmayə yatırmış, amma təəssüf ki, iş baş tutmadığı üçün hər ikisi müflis olmuşdular. Ona görə də, köçüb qocalar evində yaşamaq məcburiyyətində qalmışdı.

Yadımdadır, bir dəfə söhbət zamanı ailə taleyi ilə maraqlandım. Cavabı çox qəti və sərt oldu. Sən demə Bakıdan

ölüm təhlükəsi altında qaçıb çıxdığı günləri heç vaxt xatirindən silə bilməmişdir. O zaman kiçik yaşlı uşaq olduğu üçün bu xatirələr yaddaşında dərin iz buraxmışdır. Və daima övladı olarsa, onun da başına müsibətlər gələ bilər qorxusundan xilas ola bilməmişdir. Bunun üçün də dünyaya övlad gətirmək fikrindən imtina etmişdir. “Mənim gördüklərimi heç kəsin görməsini rəva bilməzdim, səfir bəy” cavabı məni çox sarsıtmışdı.

Əslində, çox şən bir qadın idi. Daxilində həyat ruhu güclü idi. Zarafatlarından əl çəkməzdi. Bəlkə də doxsandan çox yaş vardı, amma öz həmyaşıdları ilə vaxt keçirməkdən zövq almazdı. Daima gənclər arasında olmağı üstün tutardı. Təsədüfi deyil ki, həftə sonu bütün gənclərə zəng edib gözəllik salonundan yenice qayıtdığını bildirər və onlara yığışib əyləncə mərkəzlərindən birinə getməyə dəvət edərdi.

Bütün davranışı və həyat tərzində müsibətlərə qatlaşmış güclü bir qadının həyata qarşı üsyan etdiyini hiss etmək olurdu. Bu üsyanın çılığıntısında vətənə məhəbbət və əqidə sarsılmaz idi. Həyatının son illərini Bakıda keçirməyi üstün tutardı. Bakıya isə heç vaxt əli boş getməzdi. Səfərə hazırlaşan Züleyxa Əsədullayeva qapı-qapı düşüb dost-tanışdan pal-paltar yığar, Bakıya çatar-çatmaz qaçqınlara paylayardı. Taleh elə gətirdi ki, Bakıya səfərlərindən birindən qayıdarkən ona ilk sığınacaq vermiş qardaş Türkiyədə vəfat etdi. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyəvin sərəncamı ilə cənazəsi bir vaxt didərgin salındığı, amma həsrətini qəlbindən çıxara bilmədiyi Bakıya gətirildi. Züleyxa xanım babasının yurdunda, Əmircan qəsəbəsində dəfn olundu.

Züleyxa xanıma hörmətimiz heç vaxt təkçə onun öz şəxsiyyətinə olan hörmətlə kifayətlənməzdi. Züleyxa xanım həm də Əsədullayevlərin, Tağıyevlərin yadigarı idi. Nəcib bir ailədə dünyaya gəlmiş, tarixin fırtınalarını yaşamış, onu

yurdundan didərgin salmış millətinə nifrət deyil, məhəbbət hissi ilə yaşayan bu məğrur qadına münasibətimizdə Azərbaycan xalqının tarixi və irsinə bəslədiyimiz hörməti duymamaq qeyri-mümkün idi.

Hörmət rəmzi olan bu cür həmvətənlərdən biri də, Azərbaycan Demokratik Respublikasının Baş Naziri Fətəli Xan Xoyskinin oğlu Zəhid Xan Xoyski idi. Çox qocalmışdı. Səhəti ağır idi. Bakıdan didərgin düşdükdən sonra, Ukraynalı bir qadınla evlənmiş, Nyu-Yorkda məskən tapmışdı. Yoxsulluq içində yaşayırdı. Yeganə adlı bir qızı vardı. Qardaşı İsgəndər bəy Türkiyədə vəfat etmiş, özündən sonra Leyla və İbrahim adında iki övlad qoymuşdu. Zəhid Xan tez-tez Səfirliyə zəng edərdi. Hər zəngində titrəyən səsində sevinc hissini duymamaq qeyri-mümkün idi. Səhhətinin ağırlığına görə, Azərbaycana gedə bilməsə də, Azərbaycanın müstəqilliyindən qürur və şərəf hissi duyardı. Yaxşı yadımdadır, Prezident Əliyev hakimiyyətə gəldikdə yaman təşvişə düşmüşdü. “Yalvarıram, səfir bəy, rusların bir daha geri qayıtmasına imkan verməyin” – deyə həqiqətən yalvarırdı. Bir çoxları kimi o da Prezident Əliyevin Azərbaycanı Rusiya orbitinə qaytaracağını güman edirdi. Zaman keçdi, Zəhid Xan da Azərbaycanın bu dəfəki müstəqilliyinin əbədi olduğuna şübhə etmədi. Elə bu qürur və inamla da dünyasını dəyişdi.

Azərbaycanın ilk dövlətini quranlardan və ona rəhbərlik edənlərdən biri olan siyasi xadim Fətəli Xan Xoyskinin didərgin düşmüş bu övladının qərrib bir ölkədə yoxsulluq içində vəfat etməsi ağır xatirələrimdən biridir. Nyu-Yorkda vəfat etmiş bir şəxsi dəfn etmək üçün bir parça torpaq tapmaq çox çətin və həddindən artıq bahalıdır. Belə bir çətinliklə üzləşən Yeganə xanım atasının cəsədini kremasiya etmək qərarına gəlir və zəng edib bu barədə qohumu Tomris xanıma xəbər verir. Tomris xanım Azəri Xoyski hökumətində Milli

Təhlükəsizlik Naziri işləmiş Nağı bəy Şeyxzamanlının nəvəsidir. Xoyski varisinin müsəlman adətinə uyğun olaraq torpağa tapşırılacağını təkid edən Tomris xanım təcili Türkiyədə yaşayan qohumlarına zəng edir, pul toplayıb Bruklində yerləşən məscidin köməkliyi ilə qəbiristanlıqda torpaq alır və mərhumu dəfn mərasimi təşkil edir. Dəfn mərasimində Azərbaycan Respublikasının BMT-də Daimi Nümayəndəsi Fövqəladə və Səlahiyyətli Səfir Eldar Quliyev də iştirak edir. Azərbaycan Demokratik Respublikasının Baş Naziri Fətəli Xan Xoyskinin sonuncu övladı Zahid Xan Xoyskinin mafəsi Azərbaycan bayrağına bürünüb, vətəndən çox uzaqda sığınacaq tapdığı qərrib bir ölkədə torpağa tapşırılır. Qəbri nurla dolsun!

FÖVQƏLDÖVLƏT BAŞCISI İLƏ GÖRÜŞ

Azərbaycanın ABŞ-da yenidən açılmış səfirliyinin ilk ünvanı 1615 L Strit olmuşdur. Vaşinqtonun mərkəzində yerləşən bu binanın on birinci mərtəbəsində “Kəpitolayn” şirkətinin ofisi yerləşərdi. “Kəpitolayn” Vaşinqtonda tanınmış lobb şirkətlərindən biri idi. Adətən Vaşinqtona ayaq basan hər bir şəxsin ilk eşitdiyi tövsiyə birmənalı olur: bu şəhərdə lobbisiz fəaliyyət göstərmək qeyri-mümkündür. Bu fikrin həqiqətə nə qədər uyğun olduğunu araşdırmaq imkanımız məhdudd olduğu üçün tövsiyəni qəbul etmişdik və atığımız ilk addımlardan biri lobb şirkəti tutmaq olmuşdu.

“Kəpitolayn”la ilk əlaqəni Ceyhun Mollazadə yaratmışdı. Mən hələ Bakıda olduğum müddətdə şirkətin prezidenti Çak Pyusi öz əməkdaşı Ed Qreyvzlə birlikdə Bakıya gəlmişdi. Hökumət dairələrində müvəffəqiyyətli görüşlərdən sonra “Kəpitolayn”la altı aylıq müqavilə imzalamaya razılıq verilmişdi. Yeni icarəyə götürülmüş lobb şirkəti öz ofisində Azərbaycan səfiri və onun müşaviri üçün iki otaq ayırmışdı. Vaşinqtonda ilk iş günümə məhz həmin ofisdə başlamışam.

Adətən diplomatik missiyanın başçısı fəaliyyət göstərəcəyi ölkəyə öz hökumətinin Fövqəladə və səlahiyyətli səfiri təyin olunması barədə etimadnamə ilə gəlir. Diplomatik protokola əsasən, etimadnamənin surəti xarici işlər idarəsinə, əslisi isə ölkə Prezidentinə təqdim olunur. Səfir öz etimadnaməsinin surətini xarici işlər idarəsinə təqdim etdikdən sonra həmin ölkədə fəaliyyətə başlaya bilər, lakin onun tam səlahiyyətləri etimadnamənin əslini ölkə Prezidentinə təqdim etdikdən sonra qüvvəyə minir. Məhz bu məqsədlə də ilk rəsmi görüşüm ABŞ Dövlət Departamentində təyin olunmuşdu.

Tərəfdaşım Dövlət Departamentinin Yeni Müstəqil Dövlətlər üzrə idarə rəisinin müavini Riçard Kauzlariç idi (o, bir neçə il sonra ABŞ-ın Azərbaycanda səfiri təyin olundu). Kauzlariçlə görüşümdə etimadnamənin surətini Dövlət Departamentinin rəhbərliyinə tezliklə təqdim etmək üçün görüşün təyin olunmasını xahiş etdim.

Bir həftə sonra, Dövlət Departamenti katibinin müavini cənab Uorton məni qəbul etdi. 1992-ci ilin noyabr ayında prezident seçilən Bill Klintonun inauqurasiya mərasimi yanvarın 20-də keçirilmişdi. Uorton bildirdi ki, yenidən fəaliyyətə başlamış Prezidentlə görüş yubandırılı bilər. Etimadnamənin surətini Uortona təqdim edib səfirliyə qayıtdım.

Prezident Klintonla görüş aprelin 14-nə təyin olundu. Ağ Evdə keçirilən bu görüşə on bir xarici ölkə səfiri dəvət olunmuşdu. Bu, Prezident Klintonun xarici ölkə səfirləri ilə ilk görüşü idi. Prezidentin görüşü hansı formatda keçirəcəyini və nə cür reaksiya verəcəyini heç ABŞ protokolu belə bilmirdi. Şəxsən mənim görüşüm iyirmi dəqiqədən çox çəkmişdi. Sonralar Rusiya səfiri Yuliy Vorontsovdan eşitdim ki, o, etimadnaməsini iki dəqiqəlik mərasimdə təqdim etmişdi.

Mərasim təmtəraqlı şəkildə, diplomatik protokolun yüksək səviyyəli qaydalarına əsasən təşkil olunmuşdu. Mən görüşə ailə üzvlərimlə bərabər dəvət olunmuşdum. Açıqını desəm, hamımız həyəcanlı idik. Çünki görüşümüz adicə bir ölkənin prezidenti ilə deyil, fövqəldövlətin başçısı ilə idi. ABŞ Prezidentinə etimadnaməmi təqdim etməklə yanaşı, qısa bir vaxtda təmsil etdiyim dövlətin üzləşdiyi problemləri də çatdırmalı idim.

Həyəcan və qürur hissilə aşağıya endik. Vestibüldə bizi Dövlət Protokolunun nümayəndəsi qarşıladı. Bizim üçün ayrılmış limuzinə əyləşdik. Hər tərəfdən polis motosikletləri ilə

müşayiət olunan rəsmi kortej Ağ Evə yola düşdü. Sanki təsadüf imiş kimi, limuzinlər bir-birinin arxası ilə eyni vaxtda Ağ Evə yaxınlaşır, səfirlər və ailələri rəsmi şəkildə qarşılanıb, qonaq otağına dəvət olunurdular. Qısa bir müddətdən sonra biz Prezidentlə görüşə dəvət olunduq. Görüşdə Prezidentin xanımı Hilari Klinton, Ağ Evdə Milli Təhlükəsizlik Şurasının Avrasiya ölkələri üzrə direktoru xanım Rozmari Forsayt və Riçard Kauzlariç də iştirak edirdilər.

İstər Klinton, istərsə də xanımı çox səmimi təəssürat bağışlayırdılar. Görüş zamanı nəinki mən, eyni zamanda bütün ailə üzvlərimi söhbətə cəlb edirdilər. Həyat yoldaşım Rəna xanımın ərəb ölkələri üzrə mütəxəssis olduğunu eşidən Prezident Klinton fundamentalizm məsələsinə toxundu. Prezident bu barədə şayiələrdən narahat olmamağımızı tövsiyə etdi. Onun fikrincə, əslində ABŞ-da fundamentalizm digər ölkələrlə müqayisədə daha güclüdür. ABŞ Prezidentinin yerində və çox məharətlə işlətdiyi fikir nəzərimdən yayınmadı. Ölkəmiz haqqında informasiya boşluğunun mövcud olduğu ABŞ-da erməni lobbisi ustalıqla Ermənistan-Azərbaycan müharibəsini dini münaqişə kimi qələmə verirdi. Görünür, ABŞ Prezidenti görüşdən əvvəl lazımi səviyyədə brifinq almışdı. Bu barədə fikrini bitirən Klinton söhbəti Camal və Cəmiləyə tərəf yönəltdi, onların nə işlə məşğul olduqları, Amerika ilə bağlı təəssürləri ilə maraqlanmağa başladı. Klinton hər ikisini ingiliscə sərbəst danışdıqlarına görə təriflədi. Təhsilləri haqqında məlumatı dinləyib bitirdikdən sonra, sovet sistemində təhsil səviyyəsinin yüksək olduğunu qeyd etdi.

Görüşə gətirdiyim həyəcan görüşdən aldığım həyəcanla əvəz olundu. Müstəqil Azərbaycanın ilk səfiri kimi ABŞ Prezidentinə təqdim etdiyim sənəd yalnız etimadnamə deyildi. Bu, eyni zamanda, fəvqəldövlətin başçısının təmsil etdiyim ölkənin müstəqilliyinə bəslədiyi hörmət və onun

problemlərindən xəbərdar olduğuna işarə idi. Səlahiyyətlərim rəsmi olaraq qüvvəyə minmişdi. Bu səlahiyyətlərin məsuliyyətini isə sanki ikiqat hiss etməyə başlamışdım. Ağ Evdən bizi evə qaytaran yol çox uzun görünürdü. Bu yolun ağırlığı isə qarşıda idi. Fikirləşirdim ki, belə imkan 1918-1920-ci illərdə olsaydı, bəlkə də, ilk respublika süqut etməzdi.

KONQRESLƏ İLK ÜZLƏŞMƏ

Vaşinqtona gəldikdən bir ay sonra martın 8-də Konqresdə Azərbaycanla bağlı dinləmələr təşkil olunmuşdu. Həmin dinləmələrdə iştirak etməli oldum. Maraqlı fakt budur ki, tərəf müqabilim Ermənistan səfiri deyil, Erməni Milli Komitəsinin sədri Murad Topalyan idi. ABŞ-da erməni lobbisi iki təşkilatdan: Erməni Milli Komitəsi və Erməni Assambleyasından ibarətdir. Erməni Milli Komitəsi Daşnaqsütun partiyası mövqeyindən çıxış edir. Bölgə ilə bağlı Konqresin təşkil etdiyi dinləmələrdə ölkəni səfirin deyil, radikal bir lobbı təşkilatı sədrinin təmsil etməsi ABŞ Konqresi ilə münasibətdə hansı tərəfin güc və nüfuz mövqeyindən çıxış etdiyini sübut edən bir faktdır. Yeri gəlmişkən qeyd etmək istərdim ki, bu həmin Topalyan idi ki, bir neçə il sonra terrorçu fəaliyyətinə görə həbs olundu.

Dinləmələr zamanı Konqres üzvlərinin ermənipərəst mövqedən çıxış etdiklərini hiss etməmək qeyri-mümkün idi. Konqresmenlər arasında Azərbaycanı açıq dəstəkləyən yalnız texaslı demokrat Qreq Laflin idi. Laflin bilirdi ki, həmkarlarının əksəriyyətinin real vəziyyətdən xəbəri yoxdur. Onlar Azərbaycanın Ermənistanı blokadaya aldığını israr edirdilər, lakin Naxçıvanın tamamilə təcrid olunduğundan xəbərdar deyildilər. Bu faktı səsləndirmək üçün Qreq Laflin qəsdən məndən Naxçıvanın təcrid olub-olmadığını soruşdu. Mənim bu suala ətraflı cavabımdan sonra konqresmen Laflinin üzündə təbəssümü sezməmək mümkün deyildi. Konqresmen Azərbaycanın mövqeyini sualla dəstəkləmək qərarına gəlmişdi və şübhəsiz, məqsədinə nail olmuşdu.

Qreq Laflin ədalət tərəfdarı idi. Konqresdə Azərbaycanı dəstəkləyən ilk üzvlərdən idi. Konqresin üzvü olduğu bütün

müddət ərzində 907-ci Bölmənin ədalətsiz qərar olduğunu təkid etdi və onun ləğv olunması üçün əlindən gələni əsirgəmədi. Təəssüf ki, Nyut Qinqriç hərəkəti zamanı partiyasını dəyişib respublikaçılara qoşuldu. Bu addım isə seçiciləri tərəfindən müsbət qarşılanmadı. Nəticədə, növbəti seçkilər zamanı kifayət qədər səs toplaya bilmədi. Konqresdən ayrılsa da, Azərbaycana marağı və dəstəyi heç vaxt zəifləmədi. Hazırda ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasında Himayədarlar Komitəsinin üzvüdür.

Vaşinqtona gəldikdən cəmi bir ay sonra, Konqresdə dinləmələrdə çıxışım mənə birmənalı mesaj verdi: ABŞ Konqresi ilə işləmək asan olmayacaq.

1615 L STRİT VƏ YENİ HƏYAT ÜSLUBU

1993-cü il aprelin 12-də səfirliyin yeni təyin olunmuş bir qrup əməkdaşı Vaşinqtona gəldi. Bundan bir neçə həftə əvvəl, mən və Mollazadə müvəqqəti qaldığımız evdən daşınmış, Vaşinqtonun ətrafında yerləşən Rokvil şəhərində çoxmərtəbəli binaların birində mənzilə köçmüşdük. Səfirliyin bütün əməkdaşları üçün də eyni binada mənzillər kirayə etməli olduq.

Artıq Azərbaycan səfirliyi tək iki nəfərdən ibarət deyildi. İlk günlər yeni əməkdaşlardan bir neçəsini işə gətirməli olurdum. “Kapitolayn”da bizə ayrılmış otaqda bir neçə nəfər bir yerdə sığınacaq tapıb işləməli olurduq. Səfirlik genişləndikcə, yeni ofisə ehtiyac da artırdı. Uzun axtarışdan sonra, Robert Heyət adlı bir cənubi azərbaycanlı ilə tanış olduq. Məlum oldu ki, Robert Heyətin şəhərin mərkəzində, Ağ Evin yaxınlığında bir amerikalı şəriki ilə ortaqlıq binası var. Həmin binada çox əlverişli şərtlərlə geniş bir ofis tutmalı olduq.

Qəribə bir iş üslubumuz vardı. Qaygılarımız tək siyasi və iqtisadi məsələlərdən ibarət deyildi. Bir telefon zəngini Dövlət Departamentinə, o birini Konqresə vururduqsa, növbəti zəngdə ofis, mebel, avtomobil və sairə məişət probleminə həll axtarmalı olurduq. İşin rəsmi hissəsi bitər-bitməz, digər problemlərin həllinə qoşulurduq. Sanki gün qurtarmırdı. Büdcə çətinliyimiz də vardı. Yaxşı yadımdadır, bir axşam yığışb bir-bir mağazaları gəzməli olduq, yeni ofis üçün mebel sifariş verdik. Mebel gətirildi, amma onun yığılması üçün pul vəsaiti qalmamışdı. İşdən bir başa yeni ofisə getdik, necə deyərlər, qollarımızı çırmalayıb, mebelləri özün-

müz yığmalı olduq. İşimizi deyə-gülə, hirslənə-acıya qurtaranda səhər saat 5-i keçmişdi.

O biri tərəfdən də, yeni ölkəyə, onun mədəniyyətinə alışmaq məcburiyyətində idik. Hər şey fərqli idi. Körpə uşaq kimi, hər şeyi yenidən öyrənməli idik. Məzəli bir epizod yadıma düşür. “Kapitolayn”da işlədiyimiz vaxt səfirliyin yenicə Vaşinqtona gəlmiş əməkdaşlarından biri nahar yeməyinə getmək üçün icazə istəyir. Başım çox qarışıq idi, işdən ayrılı bilməzdim. Oturduğumuz binanın altında bir yeməxana olduğunu ona işarə verdim. Başına gələn başmaqçı olar, – deyiblər. Bilirdim ki, çətinlik çəkəcək, fikirləşdim qoy görüm öhdəsindən gələ biləcəkm. Əlavə heç bir yol göstərmədim.

Üstündən bir az keçmişdi nahardan qayıdıb gəldi. Tox idi, amma pörtmüşdü. Üzləşdiyi çətinliyi danışmaqdan çəkinmədi. Nəbələd adam, düşər yeməxanaya, durar növbədə, növbəsi çatanda bir buterbrod istəyər. Elə oradaca problemlər tökülər bunun üstünə. Amerikada xidmət sırf müştərinin istəyinə görə təşkil olunur. Seçim çoxdur. Satıcı ilk növbədə müştərinin arzusunu bilmək istəyər. Adam buterbrod istəyəndə satıcı hansı ətlə istədiyini soruşar. Bu, cəld tərpənər, toyuq sifariş verər. Satıcının növbəti sualı o olar ki, hansı növ çörək olsun. Həyatında ilk dəfə xaricdə olan bir azərbaycanlı üçün bu, əslində, qəribə bir sualdır. Bizdə çörəyin iki növü olardı: təndirdən və çörəkxanadan. Bizim əməkdaş bir təhər 7-8 çörək növündən birini seçib rahat nəfəs almaq istəyəndə, satıcı onu bir də yaxalayar, buterbrodun üstündə hansı növ pendir istədiyini soruşar. Pendir də ki, yalnız motal pendiri olar da. Sən demə burda motaldan başqa çox şey varmış: cək, amerikan, isveç, mozzarella və sairə onlarla naməlum ad. Bir təhər bu vəziyyətdən də çıxan əməkdaşı satıcı özü də hiss etmədən bir daha dar ağacına çəkməli olar. Əlavə seçimlərdən buterbrodun üstündə nə istədiyini soruşar. Arxasında

böyük bir növbə yığıldığını hiss edən adam dərhal cavab verir ki, bəsidir, daha yetər. Pulunu verib, quru bir buterbrodu bir təhər yeyər, hələ də pörtmüş halda yuxarı qalxar. Danışdıq, danışdıqca da güldük.

Bu sadə əhvalat ilk baxışda o qədər də mühüm bir hadisə kimi nəzərə çarpmaz. Məğzi daha önəmlidir. Naməlum bir ölkəyə incəliklərinə tam bələd olmadığımız bir peşənin öhdəsindən gəlmək üçün yollanmışdıq. İşimizin mahiyyəti ilə ilk dəfə amerikan yeməxanasında buterbrod sifariş verən əməkdaşımızın üzləşdiyi çətinlik arasında məcazi mənada olsa da müəyyən bir oxşarlıq vardı. Addım-addım irəliləyirdik. Yeganə və ən böyük fərq ondan ibarət idi ki, dərsmizi kamil bilirdik. Pendirin yüzlərlə növü olduğunu bəlkə də ilk dəfə eşidirdik. Amma təmsil etdiyimiz ölkənin problemlərini dərindən bilir və bu barədə ehtirasla danışmağı bacarırdıq. Diplomatiyanın əsas xüsusiyyəti də elə bundan ibarətdir: öz mövqeyini izah etməyi bacarmaq və onu müdafiə etməyə qadir olmaq.

HARADADIR AZƏRBAYCAN?

1993-cü il mayın ikinci yarısında Milli Məclisin sədri İsa Qəmbər rəsmi səfərlə Vaşinqtona gəlir. Səfər ölkəmizin Respublika günü ilə üst-üstə düşür. Mayın 25-də Ağ Evin qarşısında yerləşən Hey Adams mehmanxanasında Azərbaycanın Respublika Günü münasibətilə təşkil olunmuş ziyafət keçirilir. İlk dəfə idi ki, Azərbaycanın müstəqillik günü Amerikada rəsmi şəkildə qeyd olunurdu. Yüzlərlə qonağın iştirak etdiyi bu təmtəraqlı ziyafətdə ABŞ tərəfini Dövlət Katibinin Müavini Piter Tarnoff təmsil edirdi. Amerikada yaşayan azərbaycanlılar arasında da qürur hissi güclü idi.

İsa Qəmbərin istər dövlət orqanlarında, istərsə də Konqresdə çoxsaylı görüşlərini təşkil etmişdik. Bu cür rəsmi səfərlərin əhəmiyyəti böyük idi. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, ABŞ strukturlarında Azərbaycan haqqında məlumat məhdud idi. Rəsmi görüşlər Konqres üzvlərilə bir daha təmas yaratmaq, onlara Azərbaycan reallığını çatdırmaq imkanı idi. Görüşlərin əksəriyyəti naməlum düsturu şagirdlərə izah etməyə çalışan müəllimin cəhdlərinə bənzəyirdi. Əksər hallarda çox sadə məsələdən başlayıb, yavaş-yavaş mürəkkəb məsələyə keçmək önəmli idi. Əks təqdirdə qarşı tərəf izah olunan hər şeyi dəqiqliyi ilə anlamırdı. Bu sadə məsələlərdən biri də Azərbaycanın xəritəsi idi, yəni ölkə haqqında söhbətə başlamazdan əvvəl onun xəritədə harada yerləşdiyini Konqres üzvlərinə göstərmək lazım idi.

Yaxşı yadımdadır, Milli Məclisin sədri bir qrup senatorla görüşürdü. Görüşdə iştirak edən senatorların əksəriyyəti Azadlığı Müdafiə Aktının 907-ci Bölməsinin lehinə səs vermişdilər. Söhbətə başlayan Milli Məclisin sədri xəritəni

qarşısında əyləşmiş senatorlara ötürdü. lakin Azərbaycanın həmin xəritədə harada yerləşdiyini göstərməyi nəzərindən qaçırdı. Söhbət dərinləşdikcə çaş-başlıq yaranmağa başladı. Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı ölkəsinin neft yataqları ilə zəngin, ölkə ərazisinin böyük hissəsinin işğal altında olduğundan bəhs edirdi. Neft adı eşidib, Azərbaycanın Yaxın Şərqdə yerləşdiyini zənn edən ABŞ senatorları isə xəritəni qarış-qarış sezərək, Azərbaycanı Yaxın Şərqdə tapmağa cəhd edir, suallarını da Yaxın Şərq kontekstində verirdilər. Söhbətin bir tərəfə aparıb çıxarmadığını başa düşən Milli Məclisin sədri tərcümə zamanı anlaşılmazlıq yarandığını güman edir. Bütün bu vaxt ərzində senatorların arxasında ayaq üstə durub tərcümə edən səfirliyin əməkdaşı isə məsələnin məğzini başa düşür, ehtiyatla əyilib xəritə üzərində çaş-baş qalmış senatorun barmağını Yaxın Şərqdən sürüşdürüb, Azərbaycanın üzərinə yönəldir. Anlaşılmazlığa son qoyulur. Beləliklə, dünyanın hansı nöqtəsində belə yerləşdiyini bilməyən bu ölkə üzərinə sanksiyalar qoyulmasına səs verən senatorların söhbəti başqa istiqamətə yönəlir.

Başqa bir epizod da yaxşı yadımdadır. Milli Məclisin üzvü Etibar Məmmədov Konqresin Nümayəndələr Palatası Xarici Əlaqələr Komissiyasının sədri Bencamin Gilman ilə görüşürdü. Etibar Məmmədov asta-asta Azərbaycan reallıqlarından söhbət açırdı. Söhbətin ortasında yaranmış vəziyyət isə sözün həqiqi mənasında acınacaqlı idi. Konqresin bu qocaman üzvü, Xarici Əlaqələr Komissiyasının sədri Azərbaycan Parlamentinin üzvü ilə görüşün şirin yerində yuxulamışdı.

DİPLOMATIYA: PARTIYA VƏSİQƏSİ, YOXSA MİLLİ MARAQLAR

İsa Qəmbərin səfəri Xalq Cəbhəsi hökuməti nümayəndəsinin ABŞ-a son səfəri olur. 1993-cü ilin yayında Azərbaycan vətəndaş müharibəsinə sürüklənmək təhlükəsilə üzləşir. Surət Hüseynov Gəncədən Bakıya hücum edir. Əbülfəz Elçibəy hakimiyyəti tərk edib Naxçıvana gedir. Nəhayət, bir il hakimiyyətdə qaldıqdan sonra, Xalq Cəbhəsi hökuməti süquta uğrayır. Heydər Əliyev Naxçıvandan Bakıya dəvət olunur, əvvəlcə, Milli Məclisin Sədri, oktyabrın 3-də isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilir. Qısa bir vaxtda Azərbaycan vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən xilas olunur, ölkə sabitliyə doğru yönəlir.

1993-cü ilin yayı Azərbaycan daxilində olduğu kimi səfirliyin fəaliyyətində də gərginlik dövrü idi. Ölkədə hakimiyyətin təlatümlü şəkildə dəyişməsi xarici siyasətdə naməlumluq yaratmışdı. Mövcud naməlumluq isə, şübhəsiz, dövlətin maraqlarına xələl gətirirdi. Erməni lobbisi dəridən-qabıqdan çıxıb Azərbaycanı demokratiyadan uzaq, qeyri-sabit bir ölkə kimi qələmə verməyə can atırdı. Bu isə xüsusən Konqreslə işimizi çətinləşdirirdi. Bütün bu vaxt ərzində bir prinsipi sınaqdan çıxarmalı olduq: diplomatiyanın siyasi partiyaya mənsubluğu olmamalıdır. Hər bir diplomat ilk növbədə dövlətin mənafeyinə xidmət etməlidir. Məsələ burasındadır ki, siyasi səhnədə hadisələr sürətlə cərəyan edib, bir-birini əvəz edə bilər. Daxili siyasət nə qədər burulğanlı olsa da, xaricdə milli mənafe və dövlətin marağı dəyişməz qalır. Məhz buna görə də, təlatüm vaxtı diplomatiyanın dayaq nöqtəsi milli maraqlar olur.

Etiraf edim ki, ölkənin siyasi böhranla çarpışdığı bir vaxtda emosiyaları cilovlayıb, məntiqə bel bağlamaq asan deyil. Siyasi böhran dərinləşdikcə məntiq də dəyişməli olur. Necə inanmaq olardı ki, keçmiş “Politbüro” üzvü, “KQB” sədri olan bir adam Azərbaycanı Rusiya orbitindən çıxaracaq, onun müstəqilliyini sarsılmaz bir amilə çevirəcək. Zənnimcə, liderliyin ən böyük ölçü meyarı da elə bundan ibarətdir: böhran anında bir şəxs lider kimi peyda olur, ilk baxışda kütlə ona şübhə ilə yanaşır, amma bu şəxs tutduğu yoldan dönmür, kütlənin şübhəsini etiqada çevirib onu öz arxasınca aparır və inamını qazanır. İlk günlər inananlar az, tərəddüd edənlər isə çox idi. Belə bir şəraitdə təmkin ən güclü meyardır. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, dayaq nöqtəsi siyasi partiya və ya şəxs deyil, milli maraqlar olmalıdır.

Səfirliyin tərəddüd edən əməkdaşları arasında gənc bir diplomat da var idi. Vaşinqtona işləməyə onu özüm dəvət etmişdim. Milli etiqadına şübhəm yox idi. Sadəcə olaraq, bir ağsaqqal məsləhətinə ehtiyacı olduğunu duyurdum. O çətin günlərin birində öz sürücümü vaxtından əvvəl evə buraxdım, maşını özüm sürməyi qərara aldım və sanki təsadüf əlaməti olaraq, onu evə aparmağı təklif etdim. Bilə-bilə yolu uzatdım, təmkinlə öz tövsiyələrimi onunla bölüşdüm. Bir şəxsi tanımadan, onun işinin nəticələrini görmədən həmin şəxs haqqında hökm çıxartmaq yanlışdır. Hissiyatlara qapılan baş başqalarının fikrinə uyar, təmkinli baş isə məntiqi izləyər. Əlbəttə, çox suallara cavab vermək asan deyildi, yalnız təmkinli olmağı məsləhət verə bilərdim. Vaxt sübut etdi ki, bu məsləhətim yerə düşmədi.

Ehtiraslara uyanlardan biri də səfirliyin müşaviri Ceyhun Mollazadə oldu. Hər gün söhbət edir, hadisələrin gedişini təhlil edirdik. Etiraf edim ki, ilk günlər ehtirası yüksək olsa da, vaxt keçdikcə, bu ehtiras soyumağa doğru yönəlirdi. Müəyyən bir anda Heydər Əliyev administrasiyasında qal-

maq, işləmək istəyirdi. Təəssüflər olsun ki, sonradan Bakıdakı məsləkdaşlarının təzyiqinə məruz qaldı, üz çevirib mövqeyini dəyişdi. Mollazadənin mövqeyinin kəskinləşməsində Xarici İşlər Nazirliyinin bir sıra məmurlarının da rolu az olmadı.

Heydər Əliyev hakimiyyətə gəldikdən sonra Həsən Həsənovu BMT-dəki Daimi Nümayəndəlikdən geri çağırıb, onu xarici işlər naziri təyin etdi. Amerikada işlədikləri vaxt ərzində Həsənovla Mollazadə arasında gərginlik vardı. Bu isə çoxlarına bəlli idi. Yeni nazirə canfəşanlıq göstərməkdən usanmayan nazir müavini Albert Salamov dərhal Ceyhun Mollazadənin səfirliyin müşaviri vəzifəsindən azad olunması barədə əmrini verib, onu işdən çıxarır. Bu isə tərəddüd keçirməkdə olan Mollazadəni qəti addım atmağa məcbur edir.

Beləliklə, Vaşinqtonda qalan Mollazadə müxalifətin mövqeyindən çıxış etməyə başlayır və bu mövqedə seçdiyi mübarizə vasitələrindən biri də səfirliyin işini yerli-yersiz tənqid etmək olur. Çoxları Mollazadə ilə mənim aramda münaqişə olduğunu zənn edir. Əslində, bu münaqişə daima birtərəfli olmuşdur. Zənnimcə, istedadlı bir gəncdir, güclü ambisiyalara malikdir, öz şəxsiyyətinə vurğunluğu həddindən artıq güclüdür. Karyera yolunun vaxtından əvvəl qırılması faktı ilə heç vaxt barışa bilmədi. Məhz bu fakt onda ikrah hissi doğurdu və yenicə qaynamaqda olan istedadını başqa səmtə yönəltməyə məcbur etdi.

Mollazadə faktoru, eyni zamanda, azərbaycanlı mentalitetini və siyasi landşaftını xarakterizə edən faktorlardandır. Bu mənada Mollazadə tək deyildir. Siyahıya Rəsul Quliyev, Kənan Əliyev kimi digər “demokratiya şəhidləri” də daxildir. Bu cür şəxslər müəyyən bir səbəb üzündən Azərbaycanndan çıxmış, Amerikada yaşamaq qərarına gəlmişlər. Onlar öz aləmlərində ABŞ-dakı fəaliyyətlərinə müsbət bir amil kimi

qiymət verir, Azərbaycanda demokratiyanın inkişafı üçün mübarizə apardıqlarını hesab edirlər. Şübhəsiz, hər bir şəxsin öz düşüncə tərzı və bunun əsasında fəaliyyət yolunu seçmək hüququ vardır. Mollazadələr və ya Quliyevlər Türkiyə, Madaqaskar, Meksika kimi ölkələrdə mühacirətdə yaşasaydılar, onların “fədakarlığı” o qədər də gözə çarpmazdı. Amerika Birləşmiş Ştatları isə istisna təşkil edir.

Bu ölkədə Azərbaycan maraqlarının tanınması və bərqərar olması çox ağır mərhələlərdən keçmişdir. Hesab edirəm ki, Azərbaycanın milli təhlükəsizlik maraqlarının qorunması, iqtisadi və xüsusilə neft strategiyasının təbliğ olunması demokratiya kimi məsələlərlə müqayisədə daha böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Əlbəttə, çoxları mənim bu mövqeyimə istehza ilə yanaşa bilər. Mənim şahidi olduğum fakt isə ondan ibarətdir ki, istər ABŞ hökumətinin, istərsə də Konqresin Azərbaycana və ya Tacikistana ilk münasibəti heç də birmənalı olmamışdır. Halbuki hər iki ölkə totalitar rejimdən xilas olmuş və demokratiya qurmaq əzmində olan dövlətlərdir. Şübhəsiz, demokratiya Amerika Birləşmiş Ştatlarının üstün tutduğu amillərdən biridir. Həqiqət isə ondan ibarətdir ki, geopolitik səhnədə maraqları ölçən meyarlar tək demokratiyadan ibarət deyildir. ABŞ demokratiya carçısı olsa da, fəvqəldövlət kimi milli təhlükəsizlik maraqları vardır. Hər hansı bir bölgəyə qarşı siyasətin formalaşmasında məhz bu maraqlar ön plana çəkilir.

Amma Konqres bu mənada istisna təşkil edir. Çünki Konqres üzvlərini xarici siyasət prioritetlərindən daha çox seçicilərin mövqeyi maraqlandırır. Azərbaycana münasibətdə bu seçicilər amerikalı ermənilərdir. Başqa sözlə desək, erməni lobbisi. 1992-ci ildən 2001-ci il sentyabrın 11-nə kimi ABŞ Konqresi erməni lobbisinin maraqlarını üstün tutaraq, Azərbaycanla bağlı xarici siyasət prioritetlərinə etinasızlıqla yanaşdı. 907-ci Bölmə barədə məntiqdən kənar mövqelərini

əsaslandırmağa can atan Konqres üzvləri əksər hallarda üzdənirəq sanksiyaların qaldırılmasını Azərbaycanda demokratiyanın inkişafı ilə bağlamağa başladılar. Halbuki Konqres üzvlərindən heç biri “demokratik” Ermənistanın “qeyri-demokratik” Azərbaycan ərazisinin iyirmi faizini işğal etdiyinə toxunmurdu. Məlum səbəblərə görə, Konqres erməni lobbisinin maraqlarını müdafiə edirdi.

Mənim aləmində “demokratiya şəhidləri” faktorunun mənfi cəhəti də məhz burda özünü büruzə verir. ABŞ-da yaşayan “demokratiya şəhidləri” əslində erməni lobbisinin dəyirmanına su tökürdülər. Onların siyasi korluğu da məhz bundan ibarətdir. Heydər Əliyev on ildən çox Azərbaycanı başqalarının gözü ilə deyil, öz gözü ilə gördüyü kimi idarə etdi. Bütün dünya da bununla barışmaq məcburiyyətində qaldı. Həkimyyət iddiasında olan Rəsul Quliyev isə milyonlarla dollar pul xərcləyib Vaşinqtonda lobb şirkəti tutdu. Azərbaycan səfirliyi erməni lobbisinin ittihamlarına qarşı mübarizə aparmaqla yanaşı Rəsul Quliyev lobbisinin fitvalarını da ifşa etmək məcburiyyətində qaldı. Və siyasi korluq elə bir səviyyəyə gəlib çatdı ki, Konqresin Azərbaycanla bağlı təşkil etdiyi dinləmələrdə Rəsul Quliyev qatı ermənipərəst Konqresmen Con Porterlə yanaşı oturub Azərbaycanın mənfi cəhətlərini sadalamalı oldu. Quliyevin ittihamları erməni lobbisinin dillər əzbəri oldu. Əminəm ki, Quliyev bundan siyasi kapital kimi istifadə etdi. Ona da əminəm ki, zərər çəkən Azərbaycan xalqı və dövlətçiliyi oldu. Quliyevin qazancı isə çox olmadı.

Təəssüflər olsun ki, bu cür faktlarla çox üzləşməli olmuşuq. ABŞ-da Azərbaycan lobbisinin formalaşmasına hələ çox var. Hələlik isə Azərbaycanın mövqeyini müdafiə edənlər keçmiş siyasi xadimlər və işgüzar adamlardır. Onların sayı isə azdır. Əksəriyyəti 907-ci Bölmənin ədalətsiz qərar olduğuna etiraz əlaməti olaraq Konqresdə və hökumət dairələrində Azərbay-

canın maraqlarını dəstəkləmək üçün əllərindən gələni edir-dilər. Bəziləri isə Azərbaycanda biznes maraqlarını qorumaq mövqeyindən çıxış edirdilər. İstər təmənnalı, istərsə də təmənnasız mövqedən çıxış etmələrinə baxmayaraq, bu cür şəxslərə hörmət hər bir azərbaycanlının borcudur. “Demo-kratiya şəhidləri”nin bu borcun məsuliyyətini dərk etdik-lərinə inamım azdır. Fakt odur ki, Turanın Vaşinqtondakı müxbiri kimi fəaliyyət göstərən Kənan Əliyev bir qədər öncə müxalifət qəzetlərindən birində məqalə dərc etdirir. Məqa-lədə Heydər Əliyev administrasiyası rüşvətxorluqda ittiham olunur. Sən demə rüşvətxorluq elə bir həddə çatmışdır ki, Heydər Əliyev Henri Kissincer, Zbiqnev Bzejinski, Ceyms Beyker və bu kimi digər şəxslərin Azərbaycanda biznes maraq-larına şərait yaradıb, onların Amerikada lobbicilik etməsinə imkan yaradır. Populist məqsədlə yazılmış bu məqalə ingilis dilinə tərcümə olunub burda adı çəkilməyən şəxslərdən birinə ötürülür. Məsələ burasındadır ki, Amerikada güclü nüfuza malik olan bu şəxs səkkiz ildən çox müddət ərzində Azər-baycanı dəstəkləmiş və daima bu dəstəyi özünün mənəvi borcu hiss etmişdir. Mənə telefonla zəng edən bu şəxs nəzakət qay-dalarına əməl etməyə çalışsa da, təəccübünü gizlədə bilmir. Belə bir məqalənin Azərbaycanda deyil, erməni mətbuatında dərc olunması ehtimalının daha çox olduğunu bildirir. Bu hadi-sədən sonra, həmin şəxs soyuyub geriye çəkilir. Kənan Əliyevin “açıq cəmiyyət uğrunda mübarizədə” güclü yazı hesab etdiyi bu populist məqalə onunla nəticələnir ki, Azər-baycan tərəfi səkkiz ildən çox onun maraqları nöqtəyi-nəzərdən çıxış edən nüfuzlu bir siyasi xadimin dəstəyindən məhrum olur. Yaxşı yadımdadır, Prezident Əliyevin Amerikaya səfər-lərindən birində müxbir fürsət tapıb vestibüldə Prezidentə yaxınlaşır. Prezident onun salamını almaq əvəzinə ikiəlli yaxasından tutub yuxarı qaldırır, “sənin ailənə mən Naxçı-vanda çörək vermişəm, sən indi çörəyə təpik atırsan?!” deyib onu silkələyir, yerə qoyur, üz çevirir və gedir.

TƏMKİN SİYASİ ALƏT ROLUNDA

1993-cü ilin yayında mənə Dövlət Departamentinə görüşə dəvət etmişdilər. Klinton administrasiyasının yüksək vəzifəli şəxsləri Azərbaycanda yaranmış vəziyyətdən narahatlıq hissi keçirirdilər. Keçmiş “Politbüro” üzvü, “KQB” sədri hakimiyyətə gəlmişdi. Mənə verilən suallarda sərtlik hissini duy-mamaq qeyri-mümkün idi. “Azərbaycan demokratik kursu davam etdirəcəkmə, ölkə yenidən Rusiyanın orbitinə qayıda bilərmə” kimi suallarda yenidən hakimiyyətə gəlmiş rəhbərin strateji xəttinə inamsızlıq hissi duyulurdu. Hər tərəfdən sıxışdırılırdım, amma təmkinimi itirmirdim. Sən demə, səbir və təmkinlik məntiqin yeganə dayağı ola bilərmiş. Üstündən bir neçə ay keçir və mənə bir daha Dövlət Departamentinə dəvət edirlər. Eyni otaq, eyni şəxslər. Bu görüş isə o görüşdən deyildi. ABŞ hökumətinin üzvü gülümseyən məmurları bu dəfə özlərini rahat hiss edirdilər. Onların fikrincə, Heydər Əliyev Azərbaycanın ümididir və nəinki Azərbaycanda, ümumiyyətlə bölgədə sabitliyin dayağı ola bilər. Əvvəlki görüşün gərginlik və sərtliyi mehribanlıqla əvəz olunmuşdu. Eyni otaq, eyni şəxslər, eyni mövzu. Dəyişməyən başqa bir şey də vardı: mənim təmkinim. İki görüş arasında keçən vaxt ərzində dəyişən tək Ağ ev məmurlarının münasibəti deyildi. Azərbaycanda çox şey dəyişmişdi. Bu dəyişikliklərin səbəbkarı isə, çoxlarının əvvəlcə şübhə ilə yanaşdığı Azərbaycanın yeni Prezidenti Heydər Əliyev idi.

Heydər Əliyevlə əvvəllər ünsiyyətim olmamışdı. Bu görüş-kəmli şəxslə ilk söhbətim qəribə bir hadisəyə təsadüf etməli oldu. Bakıda yaranmış siyasi böhran zamanı həbs olunanlar arasında İsa Qəmbər də var idi. Bu Vaşinqtonda müəyyən narahatlığa səbəb olmuşdu. ABŞ tərəfinin təşəbbüsü ilə

təşkil olunmuş rəsmi görüşlərin birində Dövlət Departamenti İsa Qəmbərin azadlığa buraxılmasını tələb edirdi.

Yeni Prezidentin təyinatlarından biri də Lalə Şövkət Hacıyeva idi. Lalə Şövkətin Dövlət Katibi kimi yüksək vəzifəyə təyin olunması mütərəqqi bir addım kimi qəbul olunmuşdu. İlk dəfə olaraq azərbaycanlı qadın dövlət strukturunda belə bir ali vəzifə tuturdu. Çoxları bu yüksək kürsüdə Pənah Hüseynovu əvəz edən Lalə Şövkətə dövləti idarəetmədə açıq fikir təmsilçisi kimi baxırdılar. Dövlət Departamentinin İsa Qəmbərin azad olunması barədə tələbini Lalə Şövkət vasitəsilə Heydər Əliyevə çatdırmaq qərarına gəldim. Bu məqsədlə Dövlət Katibinə zəng etdim. Mənim mülahizələrimi dinləyən Lalə xanım hiddətləndi: “Da što vi, on je prestupnik. Vi zastupaetes za prestupnika?”

Siyasət eyni zamanda istehza yuvasıdır. Bir vaxt hiddətlənib İsa Qəmbəri cinayətkar elan edən və onun həbsxanada saxlanmasını məqsəduyğun hesab edən Lalə Şövkət cəmi bir neçə il sonra müxalifətin sıralarına qoşulub, İsa Qəmbəri özünün müttəfiqi elan edir və onu Azərbaycana qaytaran Heydər Əliyevə qarşı siyasi mübarizəyə qatılır. Siyasət eyni zamanda ikrah və istehza toplusudur. Kim deyə bilər ki, siyasətdə prinsiplər maraqlardan üstün tutulur!

Dövlət Katibinin hiddət və mülahizələrinin qənaətbəxş olmadığına başa düşüb, birbaşa Heydər Əliyevə məruzə etməyi qərara aldım. Beləliklə, Heydər Əliyevlə ilk söhbətim Müsavat Partiyasının sədri İsa Qəmbər barədə oldu. Əliyevlə Lalə Şövkət arasında fərqi sezməmək qeyri-mümkün idi. Prezident telefonda mənim məruzəmi axıra qədər dinlədi. Diqqətinin yayınmadığına tam əmin idim. Nəhayət, səbir və təmkinlə cavab verdi. Hər şeyi yaxşı başa düşürəm, – dedi, – amma amerikalılara onu da çatdırın ki, indi buranı idarə etmək o qədər də asan deyildir. Bir neçə gündən sonra İsa Qəmbər azad olundu.

İlk dəfə Heydər Əliyev idarəetmə üslubu ilə rastlaşdım. Çıxardığı qərarlar bəzilərinin tərəddüdünə, bəzilərinin isə hiddətinə səbəb olardı. Verdiyi qərarın hansı məntiqə əsaslandığını anlamaq həmin an çətin olardı. Yalnız vaxt hər şeyə aşkarlıq gətirərdi. Müəyyən zaman keçdikdən sonra bir vaxt tərəddüd və ya hiddət doğuran qərarın əslində müəyyən bir məqsədə xidmət etdiyini başa düşürdün. Heydər Əliyevdən aldığım ən böyük dərs də məhz bundan ibarət idi. Prezidentin hərəkətlərini tələsik yozmağa ehtiyac yox idi. Heydər Əliyevi tam başa düşmək üçün vaxt lazım idi.

Siyasət ikrah və istehza ilə dolu ola bilər. Bu subyektiv bir faktdır. Amma başqa bir fakt da vardır və bu faktı danmaq qeyri-mümkündür. Siyasət yetişmiş sənətkarlar meydanıdır. Heydər Əliyev belə sənətkarlardan idi. Zənnimcə, millətpərəstlik, professionallıq və dövləti idarəetmə təcrübəsi bu şəxsin ən böyük istedadı idi. Ümumdünya geopolitik şahmat taxtasında məharətli oyunçu kimi tanınan və bu ləqəblə də tarixdə qalacaq Heydər Əliyev istər daxildə, istərsə də xaricdə siyasi şahmat oyununu məharətlə udub, müstəqilliyimizin qorunması və inkişafında həlledici rol oynayıb. Bu mənada bu şəxsin bir siyasi xadim kimi Azərbaycan xalqına və dövlətçiliyinə xidmətləri əvəzsizdir.

Dünyaya övlad gətirən hər bir şəxsə valideyn demək olmaz. Valideynlik yenicə dünyaya göz açmış körpənin qorunub-saxlanması, böyüdülmə-yetişdirilməsi, boya-başa çatdırılması deməkdir. Heydər Əliyev Azərbaycanın yenicə doğulmuş müstəqilliyini reallığa çevirdi, bu körpə dövlətin dünya xəritəsində ləyaqətli yer tutmasına imkan yaratdı. Həyatının son dəqiqəsinə kimi gördüyü işdən şərəf duydu, ləyaqətini uca tutdu. 2003-cü ilin payızında Klivlend xəstəxanasında idi. Mərkəzi Seçki Komissiyasına məktub yazıb, prezidentliyə namizədliyini geri götürdü. Bu sənədə qol çəkib mənə qaytardığı an həmişə xatirimdə qalacaqdır. Heydər Əliyev

yataqda belə dövlət xadimi olaraq qalırdı. Bu məğrur şəxsin üzünə qürurla baxıb “Cənab Prezident, bilin ki, Siz mənim üçün daima Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olaraq qalacaqsınız”, dedim.

Həyatının son anlarını yaşayan bu müdrik siyasi xadim otuz ildən çox vaxt ərzində xalqına göstərdiyi xidmətin dəyərlərinə şübhə etmirdi. Əksinə, onu maraqlandıran dövlətinin əldə etdiyi nailiyyətlərin və özünün yaratdığı irsin qorunub saxlanması, dinc yolla davam etdirilməsi idi. Bakıdan Prezident kimi getdi. Bakıya isə millətinin ona verdiyi “baba” ləqəbi ilə qayıtdı. Milyonlarla azərbaycanlı Heydər babaya öz ehtiramını izhar etmək üçün Bakıya axışb onunla son vida mərasiminə qoşuldu. Millətin aliliyi onun mədəniyyətində təşəkkür etmək qabiliyyətinin olması ilə ölçülər.

Əlbəttə, bu inam və ehtiram 2003-cü ilin sonunda tüğyan edirdi. On il əvvəl isə, Azərbaycan Respublikasının yeni Prezidenti ilə ilk ünsiyyət insanda xof yaradırdı. Zəhmi ağır idi. Baxışları altında insan sanki əriyirdi. Başqa cür ola da bilməzdi. Axı hakimiyyət sükanını yenicə ələ almış bu şəxs dövlətini siyasi, iqtisadi və hərbi böhran vəziyyətindən çıxarıb sabitliyə qovuşdurmaq zərurəti qarşısında idi. Və buna nail olmaq üçün də idarə etməli idi.

“KONÇAYTE S BURKİNA FASO...”

Yeni nazir təyin olunmuş Həsən Həsənov nəinki vəzifəsinin şirin dəqiqələrini, eyni zamanda siyasi karyerasının renessansını yaşayırdı. Nyu-Yorkda olduğu zaman tez-tez telefonla danışardıq. Yaxşı yadımdadır, bir dəfə Bakıda cərəyan edən hadisələri təhlil edərkən mənim hansı bir məsələyəsə çaşqınlığıma qətiyyətlə cavab vermişdi: “Siyasətdə hər şey mümkündür.”

Bir il əvvəl Xalq Cəbhəsi hökumətinin Bakıdan uzaqlaşdırdığı Həsən Həsənov Bakıya tək xarici işlər naziri kimi deyil, həm də dövlət başçısının konfidantı kimi qayıtmışdı. Heydər Əliyevə sadıq idi. Qısa bir zamanda daxildə sabitliyə nail olmaq Heydər Əliyevin qarşıya qoyduğu prioritetlərdən biri idi. Həsənovun məhz bu xüsusiyyəti yeni Prezidentin güclü hakimiyyət bazası yaratmaq məqsədilə üst-üstə düşürdü. Həsənovun idarəetmə və siyasi təcrübə qabiliyyətinə şübhə ola bilməzdi. Uzun müddət Azərbaycanın Baş Naziri vəzifəsində çalışmış, siyasi qurumda məharətlə manevrlər etməkdə püxtələşmişdi. İdarəçilik, iqtisadiyyat və təsərrüfat işini gözəl bilirdi. Və hesab edirəm ki, bu sahədə hər hansı bir vəzifəyə təyin olunsaydı xidmətləri daha səmərəli olardı. Həsənovu bu qurumda yadlaşdıran isə onun özünəməxsus mentaliteti və davranış qaydaları idi. Həsənovun keçmişdən miras qalmış düşüncə tərzı və idarəetmə üslubu yeni reallıqlarla ziddiyyət təşkil edir, nəinki idarə daxilində, eyni zamanda diplomatik münasibətlərdə lüzumsuz gərginlik yaradırdı.

İdarəetmədə hökmranlıq mövqeyindən çıxış etməyi üstün tuturdu. Özünü tərəf müqabilindən bir pillə yuxarı tutmaq Həsənovun səcdə etdiyi prinsiplərdən biri idi. Tabeliyində

olan şəxsdən tam itaətkarlıq tələb edərdi. Elə məhz bu xüsusiyyətinə görə də, mənimlə münasibətlərində müəyyən gərginlik yarandı.

İşi hər an gərginləşdirmək imkanını əldən verməzdi. Tez-tez Vaşinqtona zəng edərdi. Zəngləri adətən Bakı vaxtı ilə saat 12.00 radələrində təsadüf edərdi. Uzun müddət Nyu-Yorkda yaşamış nazir yaxşı bilirdi ki, gecə saat 3.00-də Vaşinqtonda telefon dəstəyini qaldıran şəxs iş masası arxasında deyil, çarpayıda yuxusunun şirin vaxtındadır. Əksinə, telefon xəttinin o biri başında əyləşən nazir əmrirə əmr dalınca verər, hər hansı məsələ barəsində dərhal tədbir görməyi hökmlə tələb edərdi. Əlbəttə, Amerikada hökumət idarələrinin gecə saat 3.00-də bağlı olduğu faktı xarici işlər nazirini qane etməzdi.

Şübhəsiz, bu cür “narazılıq” yalnız öz aramızda qalsaydı, bəlkə də ondan bəhs etməyə belə dəyməzdi. Təəssüf ki, Həsənovun hökm etmək üslubu rəsmi görüşlərdə də özünü büruzə verirdi. Həsənovun ATƏT konfransında fasilə zamanı iclas salonunda ABŞ Dövlət Katibi Yorren Kristoferlə görüşü unudulmazdır. İxtisasca vəkil olan cənab Kristofer həddindən artıq sakit bir insan idi və təmkin sahibi kimi nəzərə çarpırdı. İkitərəfli münasibətlərə dair fikirlərini amerikalı həmkarına çatdırmaq istəyən Həsənov tərəf müqabilinin başçılıq etdiyi idarənin şöbə müdiri deyil, xarici diplomat və bundan əlavə, fövqəldövlətin xarici siyasət idarəsinin başçısı olduğunu unudur. Azərbaycanlı həmkarının səsinə təkid notlarını hiss edən Yorren Kristofer məsələ ilə bağlı danışqların başqa vaxta saxlanmasını və onun müavini ilə müzakirə olunmasını nəzakətlə təklif edir. Hiddətlənmiş Həsənov məsələni müavinlə deyil, məhz Kristoferin özü ilə müzakirə edəcəyini hökmlə tələb edir. Başqa sözlə desək, Həsən Həsənov Yorren Kristoferi divara dirəyib, dərslərini verir. Bu görüşün nəticəsində, Vaşinqton Azərbaycan xarici işlər nazirini

ikiterəfli görüşlərə dəvət etmək təkliflərimizdən daima vaz keçirdi.

Azərbaycanın müstəqilliyi böyük dövlətlər tərəfindən tanınsa da, bir sıra dövlətlərlə hələ də diplomatik əlaqələr yaradılmamışdı. Bu məsələnin təcili həll olunması yeni nazirin verdiyi göstərişlərdən biri idi. Səfirlik vasitəsilə xarici dövlətlərin Vaşinqtondakı nümayəndəliklərinə diplomatik notalar göndərilir və onlardan ölkələrimiz arasında diplomatik münasibətlərin yaradılması xahiş olunurdu. Lazım gələrsə, bu barədə rəsmi sənədlərin imzalanması da birbaşa səfirliklərimizə həvalə olunmuşdu. Nazirliyin göstərişinə əməl edərək bu məsələ ilə ciddi məşğul idik. Yüz altmışa yaxın xarici dövlətin Vaşinqtonda diplomatik nümayəndəliyi olduğunu nəzərə alsaq, bu sahədə qaynar iş apardığımıza əmin olmağa dəyər. Xarici ölkələrin səfirləri ilə bilavasitə görüşür, diplomatik münasibətlərin yaradılması işini sürətləndirirdik. Bu məqsədlə xarici ölkələrin Vaşinqtonda səfərdə olan yüksək rütbəli dövlət məmurları ilə görüşmək fərsətini də əldən vermirdik.

Ünsiyyətdə olduğumuz diplomatik nümayəndəliklərdən biri də Burkina Fasonun Vaşinqtondakı səfirliyi idi. Hadisələr elə gətirir ki, Burkina Fasonun xarici işlər naziri Vaşinqtonda rəsmi səfərdə olur. Bu fərsətdən istifadə edən ölkə səfiri zəng edib, sənədlərin imzalanması üçün məni Burkina Fasonun səfirliyinə dəvət edir.

Həsənovun çoxsaylı tapşırıqlarından biri də xarici dövlət başçılarından Azərbaycanın yeni seçilmiş Prezidentinə təbrik məktubu göndərilməsi işini təşkil etmək idi. Diplomatik münasibətlərin yaradılması barədə fərsətdən istifadə edib elə bu məsələni də xarici səfirliklərə çatdırırdıq. Əslində elə bir çətinliklə üzləşmirdik. Yeni seçilmiş dövlət başçısını təbrik etmək diplomatik normalara uyğundur.

Çətinlik yenə də Həsənovun iş üslubu ilə əlaqədə yaranırdı. Xarici işlər naziri hər gün zəng edib, təbrik məktubları ilə bağlı işin nə yerdə olduğu ilə maraqlanar, həmin gün məktubların sayı müəyyən kəmiyyətdə olmasaydı hiddətə gələrdi. Həmin günlər iş günümün əksəriyyəti səfirlikdən xaricdə ikitərəfli görüşlərin keçirilməsinə həsr olunardı. Zəng edib məni səfirlikdə tapa bilməyən nazir bir-bir səfirliyin əməkdaşları ilə danışar, eyni zamanda, onlardan məşğul olduqları iş barədə hesabat tələb edərdi.

Bu zənglərdən birinə cavab vermək səfirliyin birinci katibinə qismət olur. Hiddətlənmiş nazir səfirin harada olduğunu soruşur. Özünü itirən birinci katib nazir qarşısında arxasını yerə vurmamaq üçün səfirin diplomatik əlaqələr yaratmaq məqsədilə Burkina Faso səfirliyində olduğunu söyləyir. Halbuki Burkina Fasonun xarici işlər naziri ilə görüş o biri günə planlaşdırılmışdı. Mən həmin vaxt, əslində, Dövlət Departamentində görüşdə olmuşam.

Ertəsi gün nazir bir də zəng edir. Bir daha nazirlə danışmaq mənə qismət olmur. Mən həmin vaxt Burkina Faso ilə Azərbaycan arasında diplomatik münasibətlərin yaradılması münasibətilə təşkil olunmuş mərasimdə iştirak edirdim. Nazir yenə də bir-bir səfirliyin əməkdaşları ilə danışır, onların hər birini dar ağacına çəkir. Növbə diplomatik əlaqələrin yaradılması və təbrik məktublarının təşkil olunması ilə bilavasitə məşğul olan səfirliyin ikinci katibi Qalib Məmmədov çatır. Nazirin ilk sualı təbrik məktubları ilə bağlı işin nə yerdə qaldığı barədə olur. İkinci katib təbrik məktubları ilə bağlı diplomatik notaları bir-bir aparıb səfirliklərə çatdırdığını və bu barədə onlardan cavab gözlədiyini bildirir. Bu cavabdan qane olmayan nazir hirsələnir: “Ala, ya tebya ne spraxivayu e, ti poçtalyon ili diplomat. Ya tebya spraxivayu qde pozdravleniye.” Hirsli tüğyan etməyə başlayan nazirin növbəti sualı daha da ucadan səslənir: “Qde posol?” Həm-

karlarından birinin bir gün öncə mənim Burkina Faso səfirliyində olduğumu söylədiyindən xəbəri olmayan ikinci katib nazirin sualına dəqiq cavab verir: “Həsən müəllim, səfir gedib Burkina Faso səfirliyinə diplomatik münasibətlərin yaranması barədə sənədləri imzalamağa.” İkinci katibin bu cavabı soyuq su kimi nazirin başından tökülüb, ayağından axır. Mühüm əhəmiyyətli məsələlərin üst-üstə yığıldığı bir vaxtda Azərbaycanın Vaşinqtondakı səfirinin iki gün dəlbadal Afrikanın kiçik bir ölkəsi olan Burkina Faso ilə məşğul olması nazirin dərin qəzəb və hiddətinə səbəb olur. Telefonun o biri başından gələn nəre səsi uzun müddət Xarici İşlər Nazirliyi əməkdaşlarının dillər əzbəri olur: “Konçayte s Burkina Faso, ya vam prikazıvayu kak ministr inostrannıx del...”

SIYASƏTİ ŞƏXSİYYƏTLƏR FORMALAŞDIRIR

Klinton administrasiyasının yeni müstəqil dövlətlərlə siyasətini formalaşdıran şəxs Dövlət Katibinin Müavini Strob Talbot idi. Cənab Talbot mürəkkəb bir şəxs idi. Rusiya üzrə mütəxəssis hesab olunurdu. Bir müddət "Taym" jurnalının Moskvada müxbiri işləmişdi. Bill Klintonun yaxın dostlarından idi. Tələbə vaxtı eyni yataqxanada qalmış, o vaxtdan dostluq münasibəti yaradıblarmış. Məhz bu cür şəxsi münasibət Strob Talbotun xarici siyasət aparatında güclü nüfuza malik olmasına gətirib çıxarırdı. Təəssüflər olsun ki, cənab Talbot ABŞ-ın yeni müstəqil dövlətlərə qarşı siyasətində Rusiyanın maraqlarını ön plana çəkir, ona üstünlük verirdi. Başqa sözlə desək, bizimlə bağlı siyasi xətt daha çox Rusiya arşını ilə ölçülürdü.

Vaşinqton Azərbaycandakı hakimiyyət dəyişikliyinə yaxından izləyirdi. Siyasi xətdə Rusiya ilə münasibətlərə üstünlük verilərsə də, ABŞ-ın Azərbaycanda iqtisadi maraqları var idi və həmin maraqlar ilk növbədə Xəzər neftinin bölüşdürülməsində Amerika şirkətlərinin payını yüksəltməkdən ibarət idi.

1993-cü ilin payızında Dövlət Katibinin Müavini Strob Talbot rəsmi səfərlə Bakıda olur. Talbotun bu səfəri diqqətəlayiqdir. Məhz həmin səfər zamanı Talbot Heydər Əliyevin professional və məqsədyönlü bir siyasətçi olduğuna əmin olur. Azərbaycanda hakimiyyət sükranının ciddi bir şəxsin əlində olduğunu yəqin edən Strob Talbot Bakıdan başqa təəssüratla qayıdır.

Sovet İttifaqı süquta uğradıqdan sonra, Qafqazda regional nüfuz boşluğu yaranmışdı. Bu boşluğu doldurmaq uğrunda

gedən mübarizə iki mərtəbədə cərəyan edirdi. Birinci mərtəbədə çarpışan oyunçular Rusiya, İran və Türkiyədən ibarət idisə, ikinci mərtəbədə ABŞ, İngiltərə, Fransa və digər geopolitika oyunçularını görmək olardı. Qafqaz geopolitik baxımdan mühüm strateji nöqtə idi. Ən başlıcası isə, Qafqazda neft vardı.

Yeni hakimiyyətə gəlmiş Heydər Əliyevin əsas məqsədlərindən biri hər iki mərtəbədə bir-birinə zidd olan maraqları cilovlayıb, onların arasında balans yaratmaq idi. Bölgədə tək bir dövlətin öz nüfuzunu bərqərar etməsinə yol vermək olmazdı. Buna cəhd edənlərdən ən başlıcası isə Rusiya idi. Əliyev Rusiya ilə dil tapmalı idi. Rusiya keçmiş Sovet İttifaqı ərazisində öz nüfuzunu bərpa etmək üçün MDB-dən siyasi alət kimi istifadə etmək niyyətində idi. İki dövlət arasında gərginlik yaradan faktorlardan ən başlıcası da Azərbaycanın MDB-yə üzv olmaqdan imtina etməsi idi. Elçibəy hökuməti Rusiya ilə münasibətləri gərgin vəziyyətə gətirib çıxarmışdı. Rusiyanın tüğyan edən ehtirasları isə Azərbaycana baha başa gəlirdi. Ölkə ərazisinin xeyli hissəsi Ermənistanın işğalı altında idi, daxili çarpışmalar ölkəni vətəndaş müharibəsinə və parçalanmağa sürükləyirdi. Heydər Əliyev oyanmaqda olan ayının ehtiraslarını sakitləşdirmək üçün ona tərəf addım atmalı idi.

Azərbaycanın MDB-yə qoşulmasına qərar verilir. Xəbər Vaşinqton dairələrində təlatümlü müzakirələrlə müşayiət olunur. Politoloqlar Azərbaycanda strateji təmayülün dəyişdiyi və ölkənin Rusiya orbitinə qayıtmaq ehtimalında olması barədə proqnozlar verməyə başlayır. İctimai rəy buna kəskin etirazını bildirdiyi bir vaxtda hakimiyyət dəhlizlərində durum başqa cür cərəyan edir. Əliyev Türkiyə və İrana qarşı da müvafiq addımlar atır.

Prezident neftin yalnız qara qızıl deyil, eyni zamanda, mühüm xarici siyasət aləti olduğunu başa düşür və bundan məharətlə

istifadə etməyə başlayır. “Azəri-Çıraq-Günəşli” ətrafında ilk beynəlxalq konsorsium yaradılmağa başlanır. Geopolitik nüfuza malik hər dövlətdən olan şirkətə bu konsorsiumda pay verilir. Bu şirkətlər sırasına “Lukoyl” da qoşulur. Artırılmış faizlə. Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti adlanan ilk konsorsium Əsrin Müqaviləsini həyata keçirməyə başlayır. Əslində, Əsrin Müqaviləsi Qafqazda geopolitik nüfuza can atan bütün dövlətlər arasında balans yaratmaq cəhdi idi. Bu balansda bir fakt isə heç kəsin diqqətindən yayınmır: Amerika şirkətlərinin birgə payını əks etdirən rəqəm digər şirkətlərin payından üstün olur. Təsadüf, yoxsa ustalılıqla işlənilib hazırlanmış nəticə?!

Heydər Əliyev Qafqazda yeni oyun qaydalarını müəyyənləşdirərək, fəvqəl və regional dövlətləri öz siyasətlərini bu qaydalar əsasında qurmağa dəvət edirdi. Azərbaycan kimi kiçik bir dövlətin nəhəng dövlətlərlə bərabər hüquqla danışmasını təmin etmək zəka, dünyagörüşü, ən mühümü isə, cəsarət tələb etməlidir. Çıxardığı qərarlar və atdığı addımlara tam əmin olmaq üçün Əliyevə bir şey vacib lazım idi: Bill Klintonla görüş. Heydər Əliyev öz ölkəsinin müqəddəratına münasibəti bilavasitə Amerika Birləşmiş Ştatlarının Prezidentindən eşitmək, bu fəvqəldövlətin Azərbaycanın müstəqilliyini və onun strateji təmayülünü həqiqətən dəstəklədiyinə əmin olmaq istəyirdi. Klintonla görüş eyni zamanda ABŞ-ın Heydər Əliyevin hakimiyyətini tanıması demək olacaqdı.

“ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ” İMZALANIR

Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi ondan ibarət idi ki, qısa bir vaxtda iyirmiyə yaxın neft müqavilələrinin imzalanmasına nail oldu. Şübhəsiz, bu müqavilələr mühüm iqtisadi əhəmiyyətə malikdir və bu barədə kifayət qədər söhbət aparılıb. Ölkəsinin iqtisadi maraqlarını təmin etməklə yanaşı, Prezident beynəlxalq aləmdə siyasi kapital qazanmaq fürsətini də əldən vermirdi. İmzalanan hər bir müqavilə siyasi hadisəyə çevrilirdi. Bu haqda nə qədər çox danışılırdısa, nə qədər çox yazılırdısa, Azərbaycanın strateji əhəmiyyətə malik olması barədə beynəlxalq fikir bir o qədər möhkəmlənirdi. Əlbəttə, imzalanan müqavilələrin sayı artdıqca, ictimai fikir və müzakirə mövzusu da dəyişirdi. Təbii bir faktdır, lakin bir şeyi unutmaq olmaz. İlk neft müqaviləsi sözün həqiqi mənasında “Əsrin Müqaviləsi” idi. Bu müqavilənin imzalanması təkcə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin nailiyyəti deyil, bütövlükdə, Azərbaycan diplomatiyasının qalibiyyəti deməkdir. “Əsrin Müqaviləsi” Azərbaycan müstəqilliyinin və dövlətçiliyinin möhkəmlənməsində aparıcı rol oynayan faktorlardan biridir. Xatırlamaq lazımdır ki, bu müqavilənin imzalanması asan başa gəlməmişdir. Zənnimcə, bu müqavilənin imzalanmasına gətirib çıxaran hadisələr diqqətə layiqdir.

Əbülfəz Elçibəyin 1993-cü ilin iyul ayında Londona səfəri planlaşdırılırdı. Səfərin əsas məqsədi ondan ibarət idi ki, Azərbaycan Prezidenti Londonda ilk neft müqaviləsini imzalamalı idi. Səfər baş tutmadı. Gəncədə üsyan qaldırıb Bakıya hücum edən Surət Hüseynovun təzyiqi altında Elçibəy Bakıda hakimiyyəti tərk edib Kələkiyə getməli oldu.

Heydər Əliyev müqavilə ətrafında danışıqları tam nəzarət altına almalı oldu. Məsələ burasındadır ki, 30 il müddətinə

nəzərdə tutulmuş çoxmilyardlı strateji kontraktların işlənilib hazırlanması asan deyildir. Bu işin öhdəsindən gələ biləcək mütəxəssislər sözün həqiqi mənasında professional olmalıdır. Bu mütəxəssislərin şəxsiyyətinə etimad və inam da önəmli faktorlardan biridir. O zaman belə mütəxəssislər isə az idi.

Prezident danışıqların aparılmasını Marat Manafov adlı birisinə həvalə edir. Marat Manafovu Prezidentə Rəsul Quliyev təqdim etmişdi. Quliyevin fikrincə, Manafov səriştəli və nüfuzlu iş adamı idi. Əslən azərbaycanlı olan Manafov bir müddət Çexiyada yaşamış, Şərqi Avropada işgüzar fəaliyyətlə məşğul olmuşdu. Danışıqlar onun rəhbərliyi altında davam etdirilir.

Bir az keçdikdən sonra, məni təcili Dövlət Departamentinə Riçard Kauzlariçlə görüşə dəvət edirlər. Kauzlariç sözün həqiqi mənasında hiddətli idi. Birbaşa mətləbə keçən Kauzlariç mənə bildirir ki, Londonda keçirilən danışıqlar zamanı Manafov neft şirkətlərindən 300 milyon ABŞ dolları həcmində rüşvət istəmişdir. ABŞ hökumət nümayəndəsinin fikrincə, bu yolverilməz bir haldır və Azərbaycan hökuməti bu barədə dərhal tədbir görməlidir.

Səfirliyə qayıdıb birbaşa Prezident Əliyevə zəng etdim. Prezident adətindən kənara çıxmayaraq məni axıra qədər dinlədi və bildirdi ki, bu hadisədən artıq xəbəri var və qısa bir vaxtda tədbir görməyi planlaşdırır. Doğrudan da, üstündən bir az keçmiş Manafov danışıqlardan uzaqlaşdırıldı. Acınacaqlı bir faktdır. Lakin daha acınacaqlı fakt ondan ibarətdir ki, bu da danışıqları bir qədər gecikdirməli oldu.

Prezidentin növbəti addımı müxalifət tərəfindən tənqid və iftirlərlə qarşılandı, lakin səhnə arxasında olanlar bu addımın məqsədini tam başa düşdülər. “Əsrin Müqaviləsi” qısa bir vaxtda imzalanmalı idi. Bunu Azərbaycanın strateji maraqları

tələb edirdi. Yubanmaq və ya daha bir fiasko ilə üzləşmək baha başa gələ bilərdi. Prezidentə tək mütəxəssislər deyil, eyni zamanda tam etimad göstərə biləcəyi bir şəxs lazım idi. Azərbaycanın neft strategiyasının yaradılmasında bu şəxs həm də Prezidentin silahdaşı olmalı idi. Beləliklə, Prezident Heydər Əliyev oğlu İlham Əliyevi Dövlət Neft Şirkətinin birinci vitse-prezidenti təyin edir.

İlham Əliyevin başçılığı altında nümayəndə heyəti Hyustona gəlir. Müqavilə üzərində fasiləsiz iş aparılır. Üç aya yaxın davam edən bu iş müqavilənin tam hazırlanması ilə nəticələnir.

1994-cü il sentyabrın 20-də “Əsrin Müqaviləsi” təntənəli şəkildə Bakıda imzalanır. İki gün sonra Heydər Əliyev BMT Assambleyasının işində iştirak etmək üçün Nyu-Yorka yola düşür.

AZƏRBAYCAN “QOVLUĞU” KLİNTON MASASINDA

Klinton administrasiyasının yeni müstəqil dövlətlər üzrə xarici siyasətinin memarı Strob Talbot Boris Yeltsinə vurğun idi. Bu şəxs daima “Rusiya birinci” mövqeyindən çıxış edirdi. Elə bəlkə buna görə idi ki, Azərbaycan Prezidentinin Amerika Prezidenti ilə görüşü sanballı bir səbəb olmadan təyin edilmirdi. Qeyd etdiyim kimi, Azərbaycanın müstəqilliyinin bərqərar olmasında bu görüşün böyük əhəmiyyəti var idi. Amerika Birləşmiş Ştatları rəsmi olaraq Azərbaycanın müstəqilliyini tanısa da, gündəlik siyasətində Rusiyanın maraqlarına üstünlük verirdi. Klinton-Əliyev görüşü Azərbaycan “qovluğunu” Talbotun masası üzərindən qaldırmaq, ölkəmizin müstəqilliyini sözün həqiqi mənasında tanımaq və bu barədə ruslara güclü işarə vermək demək idi. Müstəqillik yolunda geostrateji xəttini davam etdirmək üçün Heydər Əliyev fövqəldövlətin başçısı Bill Klintondan dəstək almalı və bu dəstəyə şəxsən əmin olmalı idi.

Belə bir sammiti təyin etmək üçün Azərbaycan diplomatiyasının söylərini təfərrüatı ilə ictimaiyyətə açıqlamaq məqsədim deyil. Fakt odur ki, Azərbaycan tərəfi böyük söylərdən sonra sammitin keçirilməsinə nail olur. Amma iki Prezidentin Ağ Evdə görüşməsi üçün daha çox şey tələb olunacaq. Hələlik isə görüş BMT çərçivəsində Nyu-Yorkda keçirilməli idi. Görüşdən bir gün əvvəl Prezident Klinton elan edir ki, Boris Yeltsinin BMT-də çıxışını dinləmək niyyətindədir. Rusiya tərəfi Yeltsinin çıxışını Klinton-Əliyev görüşü ilə eyni vaxta təyin edir. 100-dən çox dövlət və hökumət başçısının iştirak etdiyi bu mərasimdə Azərbaycan tərəfi cəmi bir neçə saat ərzində Prezidentin iş cədvəlini

dəyişmək məcburiyyətində qalır. Və nəhayət, süni yaradılmış son maneə də dəf olunur. 1994-cü il sentyabrın 24-də iki ölkə Prezidenti Klintonun Nyu-Yorkdakı iqamətgahında, "Uoldorf Astoria" mehmanxanasında görüşür.

Adətən 30 dəqiqəlik sammit görüşünün yarısı tərcüməyə sərf olunur. Yerdə qalan 15 dəqiqəni iki dövlət başçısı arasında bölsək və nəzakət üçün ayrılan vaxtı çıxsaq, belə çıxır ki, cəmi 5 dəqiqə ərzində Prezident Əliyev öz ölkəsinin problemlərini fəvqəldövlətin başçısına izah etməli, onu inandırmalı, onun qəti dəstəyinə nail olmalı və ən önəmlisi isə, bu cür görüşlərin davam etdirilməsi üçün zərurət yaratmalı idi. Yanında oturdugum bu şəxsiyyətin möhtəşəmliyinə vurulmamaq qeyri-mümkün idi. Etiqad etdiyim ən böyük məfhum Azərbaycanın müstəqilliyidir. Prezident azərbaycanlılıq ehtirası ilə yanır, nəyin bahasına olursa-olsun, öz ölkəsinin müstəqilliyinə dəstək almaq əzmilə çıxış edirdi. Ehtiras yoluxucudur. Görüş çərçivəsindən çıxmışdı, Klinton isə diqqətini yayındırmırdı. Yayındıra da bilməzdi. Qarşısında oturan bu ehtiraslı dövlət başçısı qısa bir vaxtda ölkəsini vətəndaş müharibəsinin cilovundan xilas etmişdi və cəmi bir neçə gün əvvəl "Əsrin Müqaviləsi"nə qol çəkib Nyu-Yorka gəlmişdi.

Klintonda maraq doğuran faktlardan biri də Əliyevin keçmişdi. Qarşısında oturan bu şəxs keçmiş sovet imperiyasını idarə edənlərdən biri idi. Görüşün sonunda Klinton fərsəti əldən vermədi, ABŞ-Rusiya münasibətlərinə toxundu, Boris Yeltsinlə necə davranmaq barədə Əliyevdən məsləhət istədi.

Hadisələrin sonrakı təhlili sübut edir ki, Prezident Əliyev Nyu-Yorkdakı bu görüşdə öz məqsədinə tam nail olmuşdu. Amerika Birləşmiş Ştatları sözün həqiqi mənasında Azərbaycanı dəstəkləməyə başladı. Süni maneələrin isə arası kəsilmirdi. Nyu-Yorka səfərin son günündə Prezidentin

şərəfinə ziyafət təşkil olunmuşdu. Ziyafətdən cəmi bir saat əvvəl Prezident acı bir xəbər aldı. Milli Məclisin sədr müavini Afiyəddin Cəlilov və Prezident yanında xüsusi idarənin rəisi Şəmsi Rəhimov Bakıda qətlə yetirilmişdilər. Qətlin siyasi bir aksiya olduğuna şübhə yox idi. Bu acı xəbəri alan Prezident sarsılmadan masa arxasında öz yerini tutdu. Protokolda planlaşdırıldığı kimi, yığılmış qonaqlara kürsüdən eyni qürurla öz ölkəsinin müstəqilliyini tanıtmağa başladı. Yenə qeyd edirəm, övladı dünyaya gətirən hər bir şəxsə valideyn demək olmaz. Valideynlik həm də yenicə dünyaya gəlmiş körpənin qorunub saxlanması, böyüdüb boya-başa çatdırılması, yetişdirilməsi deməkdir. Prezident Əliyevin Azərbaycan xalqına əsas xidməti məhz bundan ibarətdir. Azərbaycan xalqı müstəqilliyini əldə etdi, Heydər Əliyev bu müstəqilliyi reallığa çevirdi.

“MÜƏLLİM DEYİLƏM MƏN, PREZİDENTƏM”

Qərribə bir şəxsiyyət idi Heydər Əliyev. Zəhmi çox böyük idi. Baxışları altında adam sanki əriyirdi. İnsanda müəyyən qorxu hissi yaradırdı. Bir gün 3 nəfər vəzifəli bir şəxsin yanına görüşə gedir. Adını çəkmək istəmədiyim bu dövlət məmuru qonaqları təmtəraqlı qarşılayır. Söhbətin şirin yerində telefon şiddətli zəng çalır. Məmur dik qalxıb, dərhal telefon dəstəyini götürür: “Bəli, cənab Prezident.” Prezident sözünü eşidən qonaqlar nəzakət xatirinə yerlərindən qalxıb otağı tərk etmək istəyəndə, məmur telefonun o başından verilən ilk suala birmənalı cavab verir: “Təkam, cənab Prezident.” Qonaqlar yerindəcə quruyur, lakin şaşırırlar, səs-küysüz qalxmaq istədikləri kürsüyəcə çökürlər. Məmurun növbəti reaksiyaları yalnız “bəli” və “baş üstə” olur. Nəhayət, əzablı telefon danışığı sona yetir. Vəzifəli şəxs ağır addımlarla qayıdıb yerində oturur. Bir anlıq yaranmış arzuolunmaz sükutu qonaqlardan biri pozur. Sanki heç bir şey olmamış kimi, söhbəti qırıldığı yerdəncə davam etdirir. Qonaq bir müddət fasiləsiz danışdıqdan sonra, zavallı məmur o vaxta qədər yerə dikilmiş başını qaldırıb, zəif səslə cavab verir: “Rəhmətliyin nəvəsi, indicə Heydər Əliyevlə telefonda danışmışam. Bir imkan ver nəfəsim özümə gəlsin.”

Buna oxşar digər bir hadisə də çoxları tərəfindən məzəli əhvalat kimi danışılır. Hələ Sovet dövründə respublika rəhbəri olduğu zaman Bakı ətrafındakı müəssisə rəhbərlərindən biri onunla görüşməyə can atır. Nəhayət, üstündən uzun vaxt keçdikdən sonra, görüş təyin olunur. Respublika başçısının əlini sıxıb yerinə oturan müəssisə rəhbərinin dili tutulur. Həyəcan və hissiyyatdan xilas ola bilməyən bu şəxs qəhər-

lənir, hönkürüb ağlamağa başlayır. Əliyev şaşır. Əvvəlcə şaşırıldığını bürüzə vermir, vəziyyətə insani yanaşır. “A kişi, bəsdı, özünü ələ al” deyə məmuru sakitləşdirməyə çalışır. Məmur isə, respublika rəhbərinin səsini eşitdikcə qəhərdən boğulur, nitqi açılmır ki, sözünü desin. Əliyevin təmkin və canyangısı tükənir. Göz yaşı içində boğulan məmur sakitləşdirə bilməyən Əliyev məcbur olur, “Yaxşı, dur çıx get”, – deyə onu öz otağından yola salır. İllərlə Heydər Əliyevlə görüşməyə can atan bu şəxs xofa düşüb, onunla bir kəlmə də kəsə bilmir.

Xof yaratdığı ilk hissiyyat olardı. Qısa bir vaxtda isə bu ilk təəssürat dəyişirdi. Xof rəğbətlə əvəz olunurdu. Rəğbəti yaradan isə onun professionallığı idi.

İndiki kimi yadımdadır. 1995-ci ildə Nyu-Yorkda BMT-nin əlli illik yubileyi keçirilirdi. Nyu-York qaynar qazana bənzəyirdi. Tədbirdə 150-dən çox dövlət və hökumət başçısı iştirak edirdi. Hər dövlət başçısına isə çıxış üçün cəmi 5 dəqiqə vaxt verilmişdi. Prezident Əliyevin çıxışları adətən uzun çəkərdi. Bəlkə də həyatında ilk dəfə idi ki, belə qısa çıxış etməli idi. Əvvəlcədən hazırlamışdı. Çıxışı yazmışdı. Cəmi iki səhifədən ibarət idi. Çıxışın mətni zalda oturan Azərbaycan nümayəndə heyətinə paylanmışdı. Bir nüsxə də özündə idi. İnamlı tribunaya qalxdı. Mətnin nüsxəsini tribunanın üzərinə qoydu və çıxışa başladı. Əvvəlcə oxuyacağını zənn etdim. Əsla yox. Əzbərdən söyləyirdi. Bir gözüüm üzündə, o biri gözüüm isə mətndə idi. Heyrətamiz bir şey idi. Prezident çıxışını əzbərləmişdi. Bütün çıxışı kəlmə-kəlmə əzbərdən söylədi. Cəmi birçə söz ötürdü. Hərçənd, 5 dəqiqə əvəzinə 7 dəqiqəyə qurtardı. Eyni əzəmətlə tribunadan yerə endi. Və nümayəndə heyətinə yaxınlaşdıqda heç kəs heyrətini gizlədə bilmədi. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin başından tör tökülürdü.

Loyallıq və sədaqət üstün tutduğu əsas prinsiplərdən biri idi. Və kadr siyasətində də bu prinsipə daha çox əhəmiyyət verirdi. Zənnimcə, mühüm bir faktdır və bu barədə bəhs etməyə dəyər. Əvvəlcə nəyə görə məhz bu prinsipi üstün tutduğunu başa düşmürdüm. Xüsusən bəzi dövlət məmurlarının qeyri-professionallığı ilə üzləşdikdə təəccüblənirdim. Sonradan isə bir sıra hadisələrin şahidi oldum. Və mahiyyəti anlamağa başladım. Əslində məntiq və istedadı sevardı. Bunu qiymətləndirməyi də bacarırdı. Lakin inamını dərhal qazanmaq mümkün deyildi. Bunun üçün uzun sınaq yolu keçmək lazım idi. 1997-ci ildə ABŞ-a rəsmi səfərinə kimi mənə böyük inam göstərmirdi. Əlbəttə, mənim Xalq Cəbhəsi tərəfindən Vaşinqtona səfir göndərilməyim faktını Prezidentə xatırlatmaq fürsətini bəziləri heç vaxt əldən verməzdi. Lazım gəldikdə bunu məharətlə yozduğu faktlarla əsaslandırmaqdan da çəkinməzdilər. Bu məqsədlə Ceyhun Mollazadə faktı çox şışirdilərdi. Məsələn, Prezident Çikaqoda azərbaycanlı icmasının nümayəndələri ilə görüşürdü. Onların arasında Ceyhun Mollazadə də vardı. Kimsə fürsət tapıb, mənim Mollazadəni həmin görüşə şəxsən dəvət etdiyimi Prezidentə pıçıldamışdı. Görüşdən sonra Prezident məni öz otağına çağırdı, nəyə görə Mollazadəni bu görüşə dəvət etdiyimi soruşdu. Bildirdim ki, Amerika azad ölkədir, kim hara istəsə, gedir və əslində, ifratçılığa bu ölkədə mənfi yanaşılır. Cavab vermədi, amma üzündəki ifadədən məni anladığını başa düşdüm. Səfərin sonunda isə məni yenə yanına çağırdı. Səfərin uğurlu keçdiyinə görə işlərimizə qiymət verdi. Ondan bir qədər sonra, Londonda İlham Əliyevlə görüşdüm. “Atam adətən heç kəsi tərifləməz, amma Sizi təriflədi”, – dedi.

Bir şəxsi yaxına buraxdıqda, etimad göstərdikdə isə, ondan tam sədaqət tələb edərdi. Ad çəkməyə ehtiyac yoxdur, amma bilirəm ki, inanıb vəzifə tapşırdığı çox adam sonralar ondan

üz çevirmişdi. Bu isə Prezidentə dərin təsir bağışladır. Naxə-ləflər az deyildi. Adam fikirləşirdi ki, otuz ildən çox haki-miyyətdə olan bu şəxsə xəyanət edən çox olub. Bəlkə buna görə də həmişə ətrafına sədaqətli kadrlar toplamaq istəyirdi. Bu isə ona baha başa gəlirdi, çünki belə olan təqdirdə, işin əksəriyyətini özü görməli olurdu.

Digər tərəfdən, özünün haqlı və qabil olduğuna inanırdı. Təsadüfi deyildi. Naxçıvanda fəhlə ailəsində doğulan bu şəxs Sovet İttifaqı kimi fəvqəldövləti idarə edən liderlərdən biri səviyyəsinə qalxmışdı. Belə həyat yolu özlüyündə bir mək-təb olmalıdır. Bu hissiyyatın ona verdiyi qüruru duymamaq mümkün deyildi. Bəlkə də buna görə özünü müəllim, ətrafındakıları tələbə hesab edirdi. Bir müəllim kimi də ilk növbədə özünə diqqət tələb edirdi. Amma açıqını deyim ki, ona müəllim deyə müraciət etməyi xoşlamırdı. Yadımdadır, ilk dəfə Vaşinqtona gələndə bir neçə dəfə “Heydər müəllim” deyə müraciət etdim. Qəflətən sözümlə kəsdi və sərt cavab verdi: “Sən mənə niyə müəllim deyirsən. Nə müəllim, müəl-lim salmışan? Kimdi müəllim?” Müəllim sözünü hörmət əlaməti olaraq işlətdiyimi söylədim. “Müəllim deyiləm mən, Prezidentəm”, – dedi.

Bill Klintonla ilk görüşünə ciddi hazırlaşmışdı. Adətən, səfərlər zamanı iş cədvəli gərgin olardı, lakin Klintondan əvvəl və sonrakı görüşlərinin hamısını ləğv etmişdi. Meh-manxanada öz otağında tək idi. Nümayəndə heyəti ilə gələn tərcüməçi Elçin Əmirbəyov idi. Vətənpərvər və istedadlı bir gənkdir. Hazırda Cenevrədə BMT yanında Daimi Nümayən-dədir. Rus dilində daha güclü idi. Prezident isə Azərbaycan dilində danışacağına qərar vermişdi. Ona yenidən təqdim olun-muş gənc tərcüməçini yaxından tanımadığı üçün bir qədər narahat idi.

Görüş qurtardı. Klinton Əliyevi qapıya qədər ötürüb geri döndü. Liftin qapısı açıldı. Prezident ilk sualını verdi: “Necə oldu?” Sevincini gizlədə bilməyən Vəfa Quluzadənin ilk reaksiyası belə oldu: “Tərcümə çox gözəl idi, cənab Prezident.” Cavab Quluzadənin sevincini cilovladı. “Tərcüməçini soruşmuram. Soruşuram mən necə danışdım.”

Müəllim kimi nə qədər ali olsa da, tələbə kimi bir o qədər də qabil idi. Zəmanəsinin dəyişdiyini və yeni realıqla ayaqlaşmaq lazım olduğunu başa düşürdü. Bir dəfə zarafatya demişdi ki, əvvəllər hamı kabinetdə oturub işlərdi, indi isə heç kəsi yerində tapmaq olmur, hərə bir mobil telefon alıb qoyub cibinə. Mənə də birini veriblər, deyirdi, indi gərək tapam görəəm necə işləyir. Vaşinqtondakı ziyafətlərdən birində üzünü Zbiqnev Bzejskiyə tutub etiraf etmişdi ki, “Politbüro”nun üzvü olduğu vaxt Bzejski haqqında çox eşidib, onun Sovet İttifaqını dağıtmaq cəhdlərindən xəbərdar olub, lakin bu cəhdləri o zaman başa düşməyib. Sonradan özü kommunizmin gələcəyi olmayan bir sistem olması qənaətinə gəlib.

Məhz bu tələbəlik xüsusiyyətinə görə də, mən 1993-cü ildəki Heydər Əliyevlə 2003-cü ildəki Əliyev arasında böyük fərq görürdüm. Statik deyildi bu şəxs. Həyat dəyişdikcə onun həyata baxışları da dəyişirdi. Kim deyə bilərdi ki, bir vaxt “KQB” sədri olan bu şəxs müstəqilliyə qədəm basmış yeni bir ölkədə demokratik sistemin yaradılmasında iştirak edəcək. Əminəm ki, zaman keçəcək, illər ötəcək, amma bir məsələ daima politoloqların, tarixçilərin mübahisə mənbəyi olaraq qalacaq: Heydər Əliyevi demokratik lider adlandırmaq olarmı.

İnsan təfəkkürü daima hər hansı bir məfhumu müəyyən bir çərçivə daxilində şərh etməyə can atır. Təbiidir. Yeni fikrin

özəyi formalaşmış fikir olur. Məfhumun müəyyən bir hissəsi həmin çərçivədən və ya formalaşmış fikirdən kənara çıxdıqda, ya ictimai təfəkkür tərəfindən rədd olunur, ya da ki, qızgın ehtiraslarla üzləşməli olur. Aqibəti heç vaxt qabaqcadan bəlli olmaz. Mahiyyətini isə yalnız zaman anlada bilər.

Belə məsələlərdən biri də Heydər Əliyevin idarəetmə üsulu idi: dəmirqollu demokratiya. Zənnimcə, bu məfhum Azərbaycan tarixində mühüm yer tutacaqdır. Söhbət yalnız bir şəxsin xüsusiyyətindən getmir. Söhbət on illik idarəetmə üsulundan gedir. Və bu idarəetmə üsulu Azərbaycanın müqəddəratının təyin olunmasında mühüm bir dövrə təsadüf edir. Bugünkü reallıq sübut edir ki, dəmirqollu demokratiya tarixin sınağından keçmiş idarəetmə üsuludur.

Mürəkkəb bir problemin həllinə başlamazdan əvvəl prioritetləri aydınlaşdırmaq, onların sıra düzülüşünü düzgün müəyyən etmək daha məqsədəuyğundur. Yetmiş illik sovet hakimiyyətindən sonra tarix Azərbaycana yenidən müstəqil olmaq imkanı vermişdi. Müstəqillik isə sözdə elan olunsa da, hələ reallıqdan çox uzaq idi. 1993-cü ilin yayında Azərbaycan xarici təcavüzün qurbanı idi, vətəndaş müharibəsi və daxildən parçalanmaq təhlükəsi yaranmışdı. Ölkəni bu böhrandan xilas etmək üçün qəti qərarlar çıxartmaq və çıxarılan həmin qərarların yerinə yetirilməsini təmin etmək lazım idi. Bu cür qərarlar isə, parlament iclasında və ya milli referendumda çıxarıla bilməzdi. Ölkədə fikir ayrılığı və hakimiyyət iflicliyi tüğyan edirdi. Dəmir iradəyə ehtiyac var idi. Hakimiyyət sükanı arxasında oturan şəxs Azərbaycanı iflic vəziyyətdən çıxarmaq, tarixin ona verdiyi müstəqillik şansını reallaşdırmaq üçün ölkə qarşısında duran prioritetlərin siyahısını tutsaydı, onun bu siyahının başında suverenlik, milli barışıq, xarici təcavüzün dəf olunması, torpaqların qorunması və bu kimi mürəkkəb strateji məsələlərin

durduğunu anlaması çətin deyildi. Bu siyahının başında demokratiyadan daha təxirəsalınmaz prioritetlər vardı. Məhz həmin anda sırf demokratik idarəetmə Azərbaycanın müstəqilliyi üçün təhlükə idi.

Bir faktı da nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, demokratiya ikitərəfli yoldur. Bu yalnız dövlət başçısına və iqtidara aid ola bilməz, kütlə də demokratiyanı eyni qaydada oynamağı bacarmalıdır. Kütlə olaraq isə, demokratiyanın nə olduğunu hələ tam qavraya bilməmişdik. 1997-ci ildə Vaşinqtonda Corcaun Universitetində çıxış edərkən, ona demokratiya barədə sual verdilər. Gülümsədi və qətiyyətlə cavab verdi: “Demokratiya alma deyil ki, gedib bazardan alasan. Onun bərqərar olması üçün uzun zaman tələb olunur.”

Ölkəsini iflic vəziyyətdən çıxartmaq üçün Heydər Əliyevə bir il vaxt lazım oldu. Yenə qeyd edirəm, 1994-cü il sentyabrın 24-də Bill Klintonla qürurlu bir dövlət başçısı kimi görüşürdü. Bu dövlət başçısı Azərbaycanda vətəndaş müharibəsinə son qoymuş, Ermənistanla müharibədə atəşkəsə nail olmuş, ilk neft müqaviləsinə qol çəkmişdi. Bunlara nail olmaq üçün isə, keçmiş sovet məkanında xüsusi idarəetmə üsulunu tətbiq etmişdi: avtoritar demokratiya.

Demokratiyaya inanırdı, lakin onu sırf idxal olunmuş şəkildə qəbul etmirdi. Ən başlıcası isə, bu Qərb məfhumu Azərbaycanda sabitliyə müəyyən bir xələl gətirmək həddinə çatsaydı, onu cilovlamağı bacarırdı. 1998-ci ildə Prezident seçkiləri kampaniyası zamanı Heydər Əliyevin düşüncə tərzinin şahidi oldum. Yaşca çoxlarından ahıl olsa da, mütərəqqi fikirləri qəbul etmək qabiliyyəti özündən qat-qat cavan şəxslərdən güclü idi. Seçki kampaniyasının yeni standartlara uyğun keçirilməsində, seçkilərin nəticələrinin dünya ictimaiyyəti və xüsusilə, Vaşinqton tərəfindən tanınmasında

marağı güclü idi. Vaşinqtonla birbaşa əlaqə saxlayırdı. Məntiq və reallığa uyğun gələn təklifləri dərhal tətbiq edirdi. Fəxrlə deyə bilərəm ki, iqtidar daxilində yeni təfəkkürlü qüvvələr həmin seçki kampaniyasında bir sıra müsbət dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə nail oldular.

Azərbaycanda demokratiya və plüralizm prinsipləri inkişaf etdi. Buna şübhə ola bilməz. Fakt odur ki, ölkədə 40-a yaxın siyasi partiya fəaliyyət göstərir və hətta müəyyən bir vaxt 500-dən çox qəzet nəşr olunurdu. Güclü müxalifətin olması da iqtidarın balans çərçivəsində davranmasına təsir göstərən amillərdən biri oldu. Lakin ölkənin milli təhlükəsizlik maraqları ilə üzləşdikdə demokratiya ikinci sıraya keçməli olurdu.

Uinston Çörçil qeyd etmişdi ki, demokratiya idarəetmənin ən çətin formasıdır, lakin ona alternativ tapılmadığı üçün, hələ də idarəetmənin ən məqsədyönlü formasıdır. Amerika Birləşmiş Ştatlarında səfir olan bir şəxs üçün demokratiya barədə yuxarıdakı mülahizələri yazmaq asan deyildir. Amerikalılar demokratiyaya bir prizmadan baxmağı üstün tutur. Müəyyən mənada buna haqları da var, çünki 200 illik dövr ərzində heyrətamiz qüdrətə və yüksək amallara əsaslanan bir dövlət qurmağa nail olmuşlar. Bu müvəffəqiyyətin əsas səbəbi isə dövlətin insan azadlığı və dəyərlərini üstün tutmasından ibarət olmuşdur. Bəlkə də buna görə amerikalılar Çörçilin fikirlərindən bir addım da irəli gedir, öz demokratiyalarının aliliyinə inanaraq, onun dünyanın hər ölkəsində işləyə biləcəyinə əminlik mövqeyindən çıxış edirlər. Təəssüflər olsun ki, bu bəzən ifratçılığa gətirib çıxarır.

Hər bir xalqın özünəməxsus mentaliteti, mədəniyyəti və tarixi inkişaf yolu vardır. Bu cür rəngarəngliyi bir klişe vasitəsilə ifadə etmək qeyri-mümkündür. Amerika demokratiyası

təqdirəlayıqdır, lakin onun da çatışmayan cəhətləri çoxdur. Öz dövlət quruculuğunda Azərbaycan bu demokratiyadan istifadə edə bilər, lakin istifadə olunacaq xammal kifayət qədər rəndələnməli, milli xüsusiyyətlərimizə uyğunlaşdırılmalıdır. İctimai və beynəlxalq fikir vacibdir, lakin dövlət quruculuğu öhdəliyini üzərinə götürən lider öz məmləkətinin taleyini başqalarının xoşuna gəlsin deyərək həll etməməlidir. Məmləkətin milli təhlükəsizlik və strateji maraqları formalaşmış fikir çərçivəsində həll oluna bilməz. Bunun üçün uzaqgörənlik, dünyagörüşü, ən başlıcası isə, çərçivələr arxasındakı dünyanı görməyə qadir olan təfəkkür lazımdır. Avtoritar demokratiya üsulu məhz bu prinsiplərə xidmət edirdi. Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyini avtoritar demokratiya ilə qurdu, hazırkı və növbəti iqtidar bu dövlətçiliyi demokratiya prinsiplərinə sadiqlik əsasında inkişaf etdirməli olacaq.

“AZƏRBAYCAN İNTERNƏŞİNAL” FAKTORU

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycanın üzləşdiyi ən böyük problemlərdən biri də informasiya boşluğu idi. Amerika ictimaiyyəti Azərbaycanın harada yerləşdiyini belə bilmirdi. Bilmək istədikdə isə, bu barədə məlumat tapa bilmirdi. İngilis dilində Azərbaycan haqqında məlumat yox dərəcəsində idi. Məlumat qıtlığı isə, ölkə haqqında subyektiv rəylərin yaranmasına gətirib çıxarırdı.

Mətbuatda nadir hallarda məqalələr çıxardı. İndiki kimi yadımdadır, “Vaşinqton Post”, “Nyu-York Tayms” və ya “Vaşinqton Tayms” kimi qəzetlərdə kiçik də olsa bir məlumat dərc olunsa, bu bizim üçün böyük hadisə idi. Səhər erkən hələ işə çatmamış Azərbaycanın dostları bir-bir hamımıza zəng vurub, sevinclə qəzetdə məqalə çıxdığını bildirir, bizi təbrik edirdilər. Həmin gün bu cür zənglərin ardı arası kəsilməzdi. Məqalə dərhal tərcümə edilib, Bakıya ötürülər, Azərbaycan mətbuatında da dərc olunardı.

Səfirlikdə bir qovluq vardı. Həmin qovluğu iki gözlə qoruyardıq. Burada Amerika mətbuatında Azərbaycan haqqında dərc olunmuş yazılar qeydiyyatata alınardı. İlk illər nazik görünürdü gözümüzdə. Vaxt keçdikcə, bu qovluğun həcmi də artdı. Həcmi artdıqca, əməkdaşlarımin bu qovluğa marağı da azaldı. Mənim aləmində isə, həmin qovluq ilkin əhəmiyyətini heç vaxt itirmədi. Bu gün beynəlxalq mətbuatda Azərbaycan haqqında məlumat çoxdur. Əlavə bir məqalənin dərc olunması artıq adi bir hala çevrilmişdir. 1992-1993-cü illərdə isə, bu böyük bir hadisə idi. Bu hadisədən aldığımız məmnunluq hissini sözlə təsvir etmək qeyri-mümkündür.

Tarixi bir fakt heç vaxt yadımdan çıxmır və hesab edirəm ki, bu, gələcək nəsillər üçün də bir nümunə olmalıdır. Yüzlərlə azərbaycanlı əri, qadını və körpəsi vəhşicəsinə Xocalıda qətlə yetirildi. Dünya ictimaiyyətinin isə bundan xəbəri olmadı. İndi hər il Xocalının ildönümü münasibətilə səfirlik tədbirlər keçirir, bu barədə informasiya yayırıq. Amma fakt faktlığında qalır. Bu gün yaydığımız informasiya ilə o zaman yayıla biləcək informasiya arasında fərq çoxdur. Digər bir fakt da təqdirləyiqdir. İllər keçsə belə, Xocalının informasiya qaranlığını görmüş bir şəxs üçün Qərb mətbuatında dərc olunan hər bir məlumat böyük bir hadisə olaraq qalır. O məlumat qayçı ilə astaca kəsilir, iş masasının altında saxlanılır. Bəlkə də qovluqların sayı itir, amma qayçıyı götürüb, ehtiyatla məqalələri kəsmək adət halını alır. Azərbaycan həqiqətini Qərb ictimaiyyətinə çatdırmaq – budur həmin məqalələrin əhəmiyyəti.

Bu mənada “Azərbaycan İnternəşinal” (Azerbaijan International) jurnalının əhəmiyyəti misilsizdir. “Azərbaycan İnternəşinal” respublikamızı nəinki Birləşmiş Ştatlarda, həm də bütün dünyada tanıdan ilk nəşr idi. İlk dəfə idi ki, Azərbaycanın siyasi, iqtisadi, mədəni və tarixi reallıqlarını ingilis dilində əks etdirən, Qərb standartlarına tam uyğun şəkildə professional bir nəşr meydana çıxdı. Və təsadüfi deyil ki, bütün bu xüsusiyyətlərinə görə də, qısa bir vaxtda geniş şəkildə tanındı. Bu jurnalın maraqlı yaranma tarixi vardır.

1990-cı ilin yazında üç aylıq Los-Ancelesə elmi ezamiyyətə gəlmişdim. Ezamiyyətim Kaliforniya Örvayn Universitetində idi. Fərrux Naxçıvani adlı bir azərbaycanlı ilə tanış oldum. Fərrux gənc idi. Təbrizdə etimadlı bir ailədən idi. Amerikaya təhsil almağa gəlmişdi. İxtisası kinematoqrafiya idi. İranda islam inqilabı başladıqdan sonra, Amerikada qalmışdı. Fərruxda gözə çarpan ilk xüsusiyyət onun alicənablığı,

yüksək mədəniyyəti və Azərbaycan həsrəti idi. Elə ilk baxışdan adama xoş təəssürat bağışlayardı.

Novruz bayramı münasibətilə azərbaycanlı icması Los-Ancelesdəki parklardan birinə yığılmışdı. Fərrux məni də həmin tədbirə dəvət etdi. Bir yerdə getdik.

Los-Ancelesdə təşkil olunan tədbirdə iştirak edənlər arasında Piruz Xanlu da vardı. Piruz Cənubi Azərbaycandan idi. Los-Ancelesə köçmüş, Amerikada məskən salmışdı. İxtisasca arxitektör idi. Həyat yoldaşı Betti Bleer amerikalı idi. Betti orta məktəbdə ingilis dilindən dərs deyirdi. Hər ikisində Azərbaycana qarşı güclü rəğbət və məhəbbət hissi vardı. Piruzla dərhal ortaq dil tapdıq. Ali təhsil almışdı. Azərbaycan dili, ədəbiyyatı və musiqisinə dərinlən bələd idi. Mədəniyyət haqqında baxışlarımız üst-üstə düşürdü. Okeanın o biri tayında yaşayan bir azərbaycanlının öz mədəniyyəti barədə bu qədər sərbəstliklə danışması onu mənim üçün maraqlı bir həmsöhbətə çevirirdi.

1990-cı ilin noyabrında Azərbaycan hökuməti Bakıda biznes konfransı keçirirdi. Konfransda xaricdə yaşayan azərbaycanlıların iştirakı nəzərdə tutulmuşdu. O zaman Həsən Həsənov Baş Nazir idi və mövcud konfrans Həsənovun təşəbbüslərindən biri idi. Kaliforniyaya yola düşməzdən öncə “Vətən” cəmiyyətinin sədri Elçin Əfəndiyevlə görüşdüm. Elçin müəllim mənə dəvətnamələr verdi və tapşırıd ki, ABŞ-da maraqlanan və sanballı azərbaycanlılarla tanış olsam, onlara çatdırım. Azərbaycan hökuməti adından Fərrux Naxçıvani, Piruz Xanlu və Rafiq Puyani konfransda iştirak etmək üçün Bakıya dəvət etdim.

Los-Ancelesdə başlanan bu ilk tanışlığımız 1990-cı ilin payızında artıq Bakıda dostluğa çevrildi. Bakıya Moskvadan gəlmişdilər. Başqa yol da yox idi. O zaman Bakıya ancaq

Moskvadan keçib gəlmək olurdu. “Azərbaycan” mehmanxanasında qalırdılar. Gələn günün axşamı mehmanxanada, elə otaqdaca bir yerə yığışdıq. Sovet qurumunu hələ Moskvadan görə-görə gəlmişdilər, Xəzərin sahilində isə, müstəqillik nəfəsini duymağa başladılar. Şövkət xanımın səsini radio dalğalarından eşitmişdilər, onun həsrətini isə, ilk dəfə ayaq basdıqları Azərbaycan torpağından aldılar. Və bu torpağa ömürlük bağlandılar. Üstündən illər keçməsinə baxmayaraq, Fərrux Naxçıvani bu gün də Kaliforniyada Azərbaycan dilində televiziya verilişləri hazırlayır, efir vasitəsilə Rübabə xanımın həsrətlə yanan səsini həmvətənlərilə bölüşür, Azərbaycandan azərbaycanlılara müjdə verir.

1992-ci il mayın 15-i idi. Yenə Los-Ancelesə elmi ezamiyyətə gedirdim. Bu dəfə artıq 3 həftəlik. Əşyalarımı götürüb evdən hava limanına yola düşdüm. Uçub gedə biləcəyimə isə əmin deyildim. Bakı təlatümündə idi. Azərbaycan bir neçə gün əvvəl Şuşanı itirmişdi. Ayaz Mütəllibov bir dəfə hakimiyyəti tərk etmişdi, amma yenə qayıtmaq niyyətində idi. Müvəqqəti tərk etdiyim bu şəhərin cəmi bir neçə həftə ərzində nə qədər dəyişəcəyini ağlıma belə gətirə bilməzdim.

Los-Ancelesə yetişib, ilk getdiyim ünvan farsdilli TV kanalı ilə efirə verilən Azərbaycan proqramı oldu. Bu proqramda Azərbaycanda cərəyan edən hadisələr barədə müsahibə verdim. Artıq Azərbaycanda başlamış milli azadlıq hərəkatı sədaları diasporada da özünü büruzə verirdi. Ehtiraslar güclü idi. Mütəşəkkillikdən, Azərbaycanın xaricdə layiqincə təbliğindən söhbət açırdıq. Los-Ancelesdə kifayət qədər azərbaycanlı vardı. Qərara aldım ki, Kaliforniyada Azərbaycan təşkilatı yaradılsın və bu təşkilat öz məcmuəsini nəşr etsin. Betti Bleerdə redaktorluq qabiliyyətini hiss etmişdim. Onun bu cəhətini Piruz Xanlunun təşkilatçılıq qabiliyyəti ilə birləşdirib sanballı bir məcmuə işini təşkil etmək olardı.

1992-ci il noyabrın 13-də səfir təyin olunmağını barədə fərman çıxdı. Onun səhəri günü Los-Ancelesdən faks aldım. Betti göndərmişdi. Məni təbrik edirdi. Faks qəti bir cümlə ilə bitirdi: “Biz hazırıq.” Doğrudan da, hazır imiş. Dərhal işə başladım.

“Azərbaycan İnternəşinal” jurnalının ilk nömrəsi 1992-ci ilin dekabrında çıxdı. Ağ-qara, ingilis və Azərbaycan dillərində kiçik bir məcmuə idi. Bərabər işləyib hazırlamışdıq. İlk çap etdikləri yazılar arasında Mir Cəlalin “İclas qurusu” hekayəsi də vardı. Bu ilk nömrə çox sadə idi. Elə o cür sadəliyində də qaldı. Azərbaycan İnternəşinalın sonrakı nömrələri tam fərqli bir nəşr idi. Amerikalılar ilk dəfə idi ki, ingilis dilində Azərbaycan haqqında belə bir məcmuə görürdülər. “Azərbaycan İnternəşinal”ın ikinci nömrəsi artıq sırf Qərb standartlarına cavab verirdi.

Elə məhz keyfiyyətinə, professional səviyyəsinə, dərin məzmununa görə də, bu nəşr ilk növbədə neft şirkətləri tərəfindən dəstəklənməyə başladı. “Azərbaycan İnternəşinal”da reklam verən ilk şirkət “Yunokal” oldu. Bu da təbii idi, çünki “Yunokal” Kaliforniya şirkəti idi. Şirkətin baş ofisi Los-Ancelesdə yerləşirdi. “Yunokal”ın Prezidenti Con Ayml ilə tanışlığımız da vardı. Hələ 1992-ci ildə səfir təyin olunmadan əvvəl Kaliforniyada olarkən, Piruz Xanlu ilə Los-Ancelesdə bir sıra humanitar təşkilatlara getmiş, onlardan Azərbaycan üçün tibbi yardım toplamışdıq. “Yunokal” həmin yardımın Azərbaycana aparılmasına kömək etmişdi. “Yunokal”ın bu addımını başqa şirkətlər də dəstəklədilər. “Azərbaycan İnternəşinal”ın səviyyəsi artdıqca, ona maliyyəyə yardımı da artmağa başladı.

İlk bir neçə il ərzində hər nömrənin hazırlanmasında Betti və Piruza əlimizdən gələn köməyi əsirgəmədik. Qəribə bir əzm vardı Betti Bleerdə. Bu qadın sanki həyatında yeni bir mənə

tapmışdı. “Azərbaycan İnternəşinal” Betti Bleer üçün növbəti bir iş deyildi. Bu onun körpəsi idi. Və bu körpə Bleerin qəlbinə və şüurunu idarə edirdi. Onu böyütmək, tanımaq və yetişdirmək Betti Bleerin heç vaxt sarsılmayan bir amalına çevrildi. Bu amerikalı qadın “Azərbaycan İnternəşinal” jurnalını yaratdı. Əslində, yaratdığı bir məcmuənin məzmununu təşkil edən ölkəni kəşf etdi, ona vuruldu və onun təbliğini öz amalına çevirdi.

1993-cü ilin əvvəlində mən ABŞ-a gələndən bir qədər sonra Vaşinqtona gəldi. Bir neçə gün bizimlə qaldı. Qayğıları yalnız “Azərbaycan İnternəşinal” deyildi. Eyni zamanda, Amerikada yaşayış üslublarını da bizə başa salmaqdan çəkinmirdi. Rəna xanım indiyə qədər xatırladıqca gülür. Vaşinqtonda təzəcə yerləşdiyimiz günlər ev əşyaları almaq üçün bazarlıq etməyə gedir. Amma hər dəfə əliboş qayıdmış. Adətə görə, bizdə yorğanı ağ örtüyün arasına salırlar. Amerikada isə örtük deyilən şey yoxdur. Betti Rəna xanımı yanına salıb, böyük bir ticarət mərkəzinə aparır. Əli dolu qayıdan bu qadınların bazarlıq zamanı etdikləri söz-söhbət bu günə kimi dillər əzbəridir.

Jurnalın hər nömrəsini bərabər müzakirə edərdik. Bu cür müzakirələr saatlarla uzanardı. Los-Anceleslə Vaşinqton arasında üç saatlıq vaxt fərqi var. Vaşinqton üç saat irəlidir. Adətən, axşamlar biz işimizi qurtardıqdan sonra zəng edərdi. Kiçik bir sual sonsuz bir fikir mübadiləsinə çevrilərdi. Telefonun həm o, həm də bu başında saat məfhumunu itirərdik. Bleerin bizi Los-Anceles vaxtilə gecə saat on iki və ya birə kimi telefonda saxlayan vaxtları çox olub. Bundan xəbərimiz belə olmazdı. “İlahi, Hafiz, gecə saat 12-dir, heç xəbərim olmayıb,” – deyib üzr istəyərdi. Və həmişə yadımdan çıxardı ki, öz vaxtilə gecə saat on ikidir. Fərq etməzdi. Onu bilirəm ki, bu telefon müzakirələrindən aldığımız mənəvi zövq güclü olardı.

“Azərbaycan İnternəşinal”ın müvəffəqiyyətində çoxlarının rolu olub. Bu şübhəsizdir. Lakin bu jurnalın tanınmasında, onun yüksək səviyyədə təqdim olunmasında Prezident Heydər Əliyevin rolu xüsusi qeyd olunmalıdır. Betti Bleerin Prezident Əliyevlə ilk müsahibəsi indiki kimi yadımdadır. Dayanmadan danışdı. Bu şəxs haqqında öz fikrinin tam dəyişdiyini yorulmadan təkrar edirdi. Betti Bleer Heydər Əliyevin simasında əsl dövlət xadimi ilə üzləşmişdi. Heydər Əliyev “Azərbaycan İnternəşinal”ın timsalında mühüm və nüfuzlu bir beynəlxalq nəşrin olduğunu anlamışdı. Rəğbət qarşılıqlı idi. Prezident bu jurnalı dəstəkləmək fərsətini əldən verməzdi. Vaxtaşırı Betti Bleer və Piruz Xanlu ilə görüşərdi. Bu görüşlər jurnalın yeni nömrəsinin çıxdığı vaxta təsadüf etdikdə, Prezident öz marağını nümayiş etdirirdi. Jurnalın redaksiya heyəti ilə hər bir görüş televiziya ekranlarında təkrarlanaırdı, bu barədə ictimai mətbuatda məlumat verilərdi.

Beləcə “Azərbaycan İnternəşinal” jurnalı yarandı və nüfuzlu beynəlxalq nəşrə çevrildi. Hazırda “Azərbaycan İnternəşinal” zəngin bir internet saytına da malikdir. Azərbaycan haqqında məlumat mənbəyi olan bu sayt müəyyən mənada bir ensiklopediyadır. Bu gün Azərbaycana səfərə hazırlaşan hər bir şəxs ölkə haqqında tədqiqatını bu jurnaldan başlayır. Dünyanın məşhur kitabxanaları bu jurnala abunə olur. Azərbaycanın xaricdəki bütün səfirliklərində və Azərbaycanda çalışan hər bir şirkətin ofisində bu jurnalın hər nömrəsi masaüstü ləvazimata çevrilir. “Azərbaycan İnternəşinal”ın 1992-ci ildə çapdan çıxan o ilk ağ-qara nömrəsi isə mənim iş masamda, qovluqların birində saxlanılır.

ANADIR HƏR KİŞİYƏ ÖZ VƏTƏNİ. “KİMDİR DOKTOR ƏNSARİ” SUALI

Abbas Səhhət düz deyirdi: “Anadır hər kişiye öz vətəni. Bəsləyibdir sinəsi üstə onu... Vətəni sevməyən insan olmaz. Olsa ol şəxsdə vicdan olmaz...” Vicdanın olub-olmadığını deyə bilmərəm, amma sən demə, sevginin də cürbəcür formaları olarmış. Elə kişi var ki, daxildə yaşayıb sevir vətəni. Elə kişi də var ki, müəyyən səbəblər üzündən tərk etməli olur vətəni və ona xaricdən baxıb, sevməli olur. Bu cür kişilərə “diaspor” deyirlər.

Qəribə mentaliteti olurmuş diasporun. Kimi siyasi baxışlarına görə didərgin düşür, kimi maddi çətinliklər üzündən baş götürüb qaçır, kimi ailə qurub gəlin köçür və sairə və ilaxır. Lakin hansı səbəb üzündən doğulduğu məmləkətdən çıxıb getməsinə baxmayaraq, daima həsrətin bir hissəsini öz qəlbində saxlayır. Sığınacaq tapdığı məmləkətdə yeni mentalitet formalaşdırmağa başlayır. Bu mentalitetin bir hissəsi çıxdığı mədəniyyətə bağlı olur. Yeni həyatın axarı onların həərəsini bir istiqamətə aparır, amma keçdikləri körpü nə qədər uzun olsa da, heç vaxt qırılmaz.

Züleyxa xanım Veber-Əsədullayeva Türkiyə, İngiltərə, Braziliyadan keçib, ABŞ-da sığınacaq tapır. Amerika Birləşmiş Ştatlarının ali bir dövlət olduğunu vurğulamaqdan çəkinmir, amma Azərbaycana Vətən deyir. Həyatının son illərini qapı-qapı gəzib, bir vaxt ayaqyalın qaçıb tərk etdiyi bu məmləkətin qaçqın körpələri üçün pal-paltar toplamağa həsr edir. Bruklində yoxsulluq içində can verən Zahid Xan Xoyski atasının Şərqdə ilk demokratik respublika olan müs-təqil bir məmləkətin dövlət başçısı olduğundan daima qürur

duyur, bu qürurla da dünyasını tərk edir. Həbib Azərsinə islam inqilabından qaçıb, azərbaycanlılıq mənliliyini Amerikada davam etdirir. Şimal həsrətilə yaşayan bu ABŞ vətəndaşı öz mənliliyini azərbaycanlı qızı ilə evlənməkdə tamamlayır. Müxtəlif talelər, müxtəlif həyatlar. Körpü isə eyni körpü...

ABŞ-da yaşayan azərbaycanlı icması vahid tərkibli deyildir. Bu icmanın əksəriyyətini islam inqilabı zamanı İran Respublikasından qaçıb, Amerikada sığınacaq tapan azərbaycanlılar təşkil edir. Züleyxa xanım, Zəhid Xan kimi birinci Azərbaycan Respublikasından gələnlər tək idi. Müstəqillikdən bir qədər sonra Azərbaycan Respublikasından gələn mühacirlərin sayı artmağa başladı. Bunların əksəriyyətini yəhudi icmasının nümayəndələri təşkil edirdi. Son vaxtlar onların sıralarına maddi və ya ailə səbəblərindən qoşulanların sayı da artmağa başlayıb. Şübhəsiz, tərkibində vahidliyin olmaması azərbaycanlı icmasını müxtəlif düşüncə tərzinə malik olan bir qrupa çevirir.

Bu icmanın daxilində cənub azərbaycanlıları üstünlük təşkil edir. Olduqca rəngarəng bir qrupdur. Əlbəttə, Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyindən keçən dövr ərzində bu qrup daxilində etnik mənsubluq və mentalitetin müəyyən mənada təkamül etdiyini müşahidə etmək olar. Bir şeyi nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, bu qrupun əksəriyyəti İran Respublikasında doğulmuş, fars mədəniyyəti təsirində böyüyüb, boya-başa çatmışdır. Lakin onlarda azərbaycanlılıq həddindən artıq güclüdür, varlıqlarında Azərbaycan mədəniyyətinin xüsusi çəkisi vardır. Cənubi azərbaycanlıların əksəriyyəti Şimali Azərbaycanın mədəni irsinə, onun musiqisinə və ədəbiyyatına dərinləndən bələddirlər və bu irsi mədh etməkdə fitri istedadla malikdirlər. Bu isə təsadüfi bir fakt deyildir. Etnik mənsubluğundan daima qürur duyan bu qrup İranda öz dilində təhsil almaq, öz ədəbiyyatını və milli irsini

inkışaf etdirmək imkanından məhrum olmuşdur. Mövcud hakimiyyət daima onları fars mədəniyyətinə assimilyasiya etmək siyasəti yeritmişdir. Nəticədə, cənub azərbaycanlıları şimala üz tutmuş və şimal mədəniyyəti onlar üçün nəinki mənəvi zövq, eyni zamanda, sitayiş mənbəyinə çevrilmişdir. Öz mədəniyyətlərini inkışaf etdirmək hüququndan məhrum olduqları üçün cənub azərbaycanlıları eyni zamanda şimalda istifadə olunan Azərbaycan dili və ədəbiyyatına etalon kimi baxmışlar.

Qeyd etdiyim kimi, bu icma arasında Azərbaycan mədəni irsinə sitayiş həddindən artıq güclüdür. Buna şübhə etməyə ehtiyac belə yoxdur. Milli mənsubluğa gəldikdə isə, fikir ayrılığı ilə rastlaşmalı oluruq. Əksəriyyəti etnik nöqtəyindən azərbaycanlı olduqlarını təkzib etmirlər. Lakin azərbaycanlılığın hansı coğrafi sərhədlər daxilinə sığışdırılmasına qərar verməkdə çətinlik çəkirlər. Bu sərhədlərin hansı nöqtədə Azərbaycan Respublikası ilə kəsişdiyi məsələsi isə daima qızğın mübahisələrə səbəb olur.

İndiki kimi yadımdadır, Vaşinqtona gələndən bir qədər sonra azərbaycanlı icmasının bir sıra nümayəndələri ilə səfirlikdə görüşürdük. Ehtirasları cilovlamaq qeyri-mümkün idi. Yeni Azərbaycan Respublikasının onlara hansı gözlə baxdığını bilmək istəyirdilər. “Xeyli xub, səfir bəy. Ağa, bizə deyin görək, Siz bizə hansı gözlə baxırsuz. Yəni sizlər bizi azərbaycanlı hesab edirsiniz, ya fars sayırsız?” Ehtiraslarla yanan bu gənc əslində təmsil etdiyi icmanın uzun müddət cavab tapmaq istədiyi bir sualı verirdi. Azərbaycanlılıq nə deməkdir? Bu məfhumu coğrafi sərhədlər və ya vətəndaşlığı isbat edən pasportla ölçmək olarmı? Və əgər bu mənsubluğu sərhədlər daxilinə salmaq, pasportla sübut etmək olmursa, o zaman onu hansı məkanda və ya ideologiyada axtarıb tapmaq olar?

ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası İdarəetmə Şurasının üç saatlıq planlaşdırılan iclası bir həftəyə yaxın idi ki davam edirdi. İdarəetmə Şurasının üzvləri arasında neft şirkətlərinin prezidentləri və Riçard Armitac kimi siyasi xadimlər vardı. Mübahisəyə səbəb olan məsələ əslində sadə idi: Palatanın Vaşinqtonun mərkəzində bir milyon dollardan baha başa gələcək dörd mərtəbəli bina alıb, Azərbaycan Ticarət və Mədəniyyət Mərkəzi açmasına ehtiyac varmı? Məsələni mürəkkəbləşdirən isə başqa bir tərəf idi: Ticarət Palatası bu pulu necə ödəyəcəkdir. İclasın dördüncü günü Palatanın icraçı direktoru masa üzərinə 700 min dollarlıq çek qoyur və qürurla Şapur Ənsari adlı amerikalı-azərbaycanlının binanın alınmasını maliyyələşdirəcəyini bildirir. Direktorlar bir an susur. Sükutu Riçard Armitac pozur: “Kimdir doktor Ənsari? Axı biz onu heç tanımırıq? Adını belə ilk dəfə eşidirik. Və əgər Palata bu pulu doktor Ənsariyə qaytara bilməsə, biz ona nə cavab verərik?”

İclasa telefon xətt ilə qoşulan doktor Ənsari bu suala özü cavab verir: “Bəylər, mən ahıl bir azərbaycanlıyam. Həyatımın əksər hissəsini xaricdə yaşamışam. Əskiylim olmayıb, müvəffəq olmuşam. Və həyatım boyu yalnız bir arzu ilə yaşamışam. Azərbaycanı müstəqil görmək. Götürün bu pulu. Versəniz verərsiz, verməseniz, eybi yoxdur, hesab edərim ki, Azərbaycan yolunda xərcləmişəm.” Qərar qəbul olunur. Amerikada ilk Azərbaycan Ticarət və Mədəniyyət Mərkəzi açılır. Onun ilk banisi isə amerikalı-azərbaycanlı doktor Şapur Ənsari olur.

Şapur Ənsari kimi insanlar “Sizlər bizə hansı gözlə baxırsuz” sualına cavabı asanlaşdırırdı. İki dost idilər: Şapur Ənsari və Əhməd Fruq. İkisinə də doktor deyərdik. Tibb aləmində tanınmış mütəxəssislərdən idilər. Uzun zaman idi ki, Amerikada yaşayırdılar. İntellektual səviyyələri, xüsusilə Azərbaycanca, onun mədəni irsinə vurğun olmaları bu iki ağsaqqal

həkimini insanda daima mənəvi zövq yaradan tərəf müqabili və həmsöhbətə çevirərdi. Azərbaycanda mütərəqqilik amilinə xüsusilə pərəstiş edirdilər. Fidan və Xuraman Qasımova bacılarının Ditroyt simfonik orkestrinin iştirakı ilə konsertini təşkil etmişdilər. Qərbdə Azərbaycanın opera və balet kimi yüksək mədəni irsə malik olması faktını təbliğ etmək üçün əllərindən gələni edirdilər. Doktor Ənsari təkbaşına Nyu-Yorkun məşhur “Metropolitan” Operasına yol tapmış, orada Xuraman xanımın audiensiyasını təşkil etmişdi. Bir qədər bundan əvvəl doktor Fruq vəfat etdi. Allah rəhmət etsin. Doktor Ənsari hər Vaşinqtona gəldikdə mənə baş çəkir. Amma hər dəfə içəri girdikdə, gözümlə doktor Fruqu da axtarır.

Məslək və məhəbbət güclü hisslərdir. Bu cür hisslərə qapılan insan rahatlıq tapmaz, amalı uğrunda çalışar, əksər hallarda kölgədə qalar, özünü təbliğ etməyə ehtiyac duymaz. Onun ən böyük mükafatı əməllərindən aldığı mənəvi zövq olar. Diaspor arasında bu cür şəxslər çoxdur.

Onlardan biri intellektual potensialı ilə fərqlənir. Söhrab Söbhani. Gənkdir. Uzun zaman Corctaun Universitetində dərs demişdir. Bir vaxtlar “CNN” televiziyasında siyasi şərhçi də işləmişdir. Bir xüsusiyyət bu gənci digərlərindən fərqləndirir. Siyasi ambisiya. Bu fərq çox kəskinliklə özünü büruzə verir. Söbhani yeganə azərbaycanlıdır ki, siyasi səhnədə özünə layiqli yer tutmaq əzmindədir. Respublikaçıdır. Və bu partiyanın nümayəndəsi kimi də ABŞ Senatına seçilmək istəyindədir. Bir neçə il əvvəl seçki kampaniyasına qoşuldu və Merilənd ştatından öz namizədliyini irəli sürdü. Rəqibi demokrat Pol Sarbeyns idi. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, qəti ermənipərəstliyi ilə tanınan senator Sarbeynsin siyasi rəqibi amerikalı-azərbaycanlı idi. Təəssüflər olsun ki, Söhrab seçkilərdə qələbə qazana bilmədi. Mənim aləmində bu gənc əslində seçkiləri uduzmadı. O öz mənliliyini, etnik

mənsubluğunu və siyasi əqidəsini sübuta yetirdi. ABŞ siyasi səhnəsi zəifləri sevməz. Söhrab Söbhani bu səhnəyə can atan ilk amerikalı-azərbaycanlıdır. Və əminəm ki, sonuncu olmayacaq və həyatının hansı bir mərhələsindəsə həmin səhnədə layiqli yer tutacaq.

Rafiq Puya ilə tanışlığım da yadımdadır. 1990-cı ildə Bakıda keçirilən biznes konfransa gəlmişdi. Rafiq bəydə incəsənət eşqi güclü idi. Özünün Los-Ancelesdə kinoteatrı vardı. Sonradan Fərrux Naxçıvani ilə bir yerdə Bakıya gəldilər, Rüstəm İbrahimbəyovun iştirakı ilə Azərbaycan haqqında ilk film çəkildilər. Filmin mövzusu məhəbbət macərası ətrafında cərəyan edir, cənubi və şimalı Azərbaycanı bir-birilə halqalayır. Çəkiliş başladığı zaman filmin mövzusu çox aktual idi, dövrün reallıqları ilə ayaqlaşırdı. Qısa bir vaxtda efirə verilsəydi, kifayət qədər rezonans yarada bilərdi. Digər bir tərəfdən, film cənubi və şimali Azərbaycanın bir-birindən ayrılıq həsrətini açıq şəkildə büruzə verirdi. Filmin adı da təsadüfi seçilməmişdi: “Uçurulmuş körpülər”. Bu mənada film istər Fərruxun, istər Rafiq bəyin və onların simasında minlərlə azərbaycanlının öz məniyyətinə, mədəniyyətinə və kökünə qovuşmaq istəyinin bir növ ifadəsi idi. Təəssüflər olsun ki, maliyyə problemləri ortaya çıxdı və filmin çəkilişi xeyli yubandı. Maliyyə problemləri nəinki filmin aktuallığını zəiflətdi, eyni zamanda, onun sonradan təbliğinə də mane oldu. 1999-cu ildə Prezident Əliyevin ABŞ-a səfəri zamanı Vaşinqtonda filmin nümayişi təşkil olundu. Bir qədər sonra müəlliflər filmin Bakıda nümayişini təşkil etdilər. Film ictimaiyyət tərəfindən rəğbətlə qarşılandı.

Bir faktı nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, Amerikada azərbaycanlı icması gəncdir. Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, Azərbaycan Demokratik Respublikasından gələnlərin sayı az olub. İcmanın özəyini əsasən cənub azərbaycanlıları təşkil edir. Onların əksəriyyəti isə İranda 1979-cu il islam inqilabından

sonra ABŞ-da məskən tapmışlar. Zənnimcə, bu icmanı xarakterizə edən yalnız onun tərkibi deyil, eyni zamanda, yaşıdır. 1979-cu il ətrafına təsadüf edən kütləvi axın cənub azərbaycanlıları ilə başlanmış və hazırda, müstəqillikdən sonra başlanmış şimal azərbaycanlılarının mühacirəti ilə davam edir. Beləliklə, ABŞ-da Azərbaycan diasporu haqqında yürüdülmən fikrin və ya siyasətin əsasını ilk növbədə aşağıdakı mülahizələr təşkil etməlidir: bu diaspor gəncdir, müxtəlif istiqamətlərdən gəlmiş, müxtəlif səbəblər üzündən bir yerə toplaşmışdır. Yaşı az, tərkibi çoxşaxəli, mentaliteti rəngarəng olan bir diasporun formalaşması mürəkkəb bir prosesdir, vahid fikrə əsaslanma bilməz.

Şübhəsiz, diasporun formalaşmasında təşkilat kimi qurumların böyük əhəmiyyəti vardır. Bu cür təşkilatlar arasında Amerikanın Azərbaycan Cəmiyyəti və Ümumdünya Azərbaycan Konqresinin rolu böyükdür.

Amerikanın Azərbaycan Cəmiyyəti Nyu Cersi ştatında 1969-cu ildən fəaliyyət göstərir. Hazırda təşkilata Tomris xanım Azəri rəhbərlik edir. Tomris xanım əslən Gəncədənir. Azərbaycan Demokratik Respublikasında milli təhlükəsizlik naziri kimi çalışmış Nağı bəy Şeyxzamanlının nəvəsidir. Azərbaycana qarşı şəffaf bir məsləkə və sarsılmaz bir məhəbbətə malikdir. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, təşkilat yarandığı ilk illərdə Türkiyə hökuməti tərəfindən maliyyələşdirilmişdir. Ankara ABŞ-da azərbaycanlıların bir qurum ətrafında təşkil olunmasında maraqlı olmuşdur. Lakin maliyyə yardımı qurumda pantürkist düşüncə tərzinin yaranmasına gətirib çıxartmamışdır. Şübhəsiz, burada Tomris xanımın ailə tərbiyəsi və idealları mühüm rol oynamışdır. Ömrü boyu xaricdə yaşamasına baxmayaraq, Tomris Azəri bir azəri xanımı olaraq qalmışdır. Cəmiyyət də daima Azərbaycanın Amerikada təbliğ olunması işinə xidmət etmişdir.

Təşkilatın idarə olunması asan iş deyildir. Daima çətinliklərlə üzləşməli olursan. Bəzən hirsələnir, hər şeyi atıb gedəcəyini söyləyir. Amma bu etirazların qısamüddətli olduğuna əminəm. Tomris xanım Azərbaycansız yaşaya bilməz. Hara getsə, yenə həyatını Azərbaycana qulluq etmək işinə həsr edəcək.

Nyu Cersinin Klifton şəhərində Cəmiyyətin öz binası da vardır. Amerikanın Azərbaycan Cəmiyyətini digər təşkilatlardan fərqləndirən əsas cəhət bu təşkilatın ABŞ siyasi reallıqlarına daha dərinlən bələd olmasıdır. Bu mənada, təşkilat istər mətbuatda, istərsə də ABŞ Konqresində fəal iş aparır. Belə ki, vaxtaşırı Konqres üzvləri ilə əlaqə saxlanılır, bülletenlər və ya görüşlər vasitəsilə Azərbaycan reallıqları barədə onlara məlumat çatdırılır. Lazım gəldikdə, Nyu-Yorkda BMT qarşısında siyasi aksiyalar da keçirilir. Təşkilatın Novruz bayramı münasibətilə hər il Nyu-Yorkda keçirdiyi mədəni tədbirlər isə bütün Amerikada dillər əzbəridir. Bu cür tədbirlər üçün artıq kifayət qədər imkan da yaranmışdır.

Azərbaycandan gələn yəhudi icmasının nümayəndələri əsasən Nyu-York və Baltimor ətrafında toplaşirlər. Onlar daşındıqları yerə öz mədəniyyətlərinin bir parçasını da gətirirlər. Bu isə əksər hallarda Azərbaycan restoranları və bu restoranlarda təşkil olunan məclislərdən ibarət olur. Yemək süfrəsi ətrafında yığışan mühacirləri vətənə qaytaran nəinki kabab və ya plov ətri, eyni zamanda Azərbaycan musiqisi, rəqsi və xatirələri olur. Bu restoranlardan biri də Bruklində məşhur “Baku Palas”dır. Sahibinə hamı Mişa deyər. Bakılıdır. Əvvəlcə, Bruklində “Abşeron” və “Bakı” restoranlarını işlədib. Bir az öncə açılan Baku Palas şadlıq sarayıdır. Sırf Azərbaycan üslubunda bərpa olunmuş böyük bir binadır. İçəri girən hər kəs özünü Nyu-Yorkda deyil, Bakı şadlıq sarayında hiss edir. Tomris xanımın Novruz bayramı və digər mədəni tədbirləri artıq “Baku Palas”da keçirilir.

Azərbaycana bağlılıq yəhudi icmasında da güclüdür. Baş Nazir Artur Rəsizadə ABŞ-a səfərlərindən birində yəhudi icmasının nümayəndələri ilə görüşmək üçün Baltimora getmişdi. Hökumət başçısının bu addımı icma nümayəndələri tərəfindən böyük rəğbətlə qarşılanmışdı.

Ümumdünya Azərbaycanlılarının Konqresi digər bir təşkilatdır. Əsasən, cənub azərbaycanlılarını öz sıralarında birləşdirir. İlk qurultayları Vaşinqtonda keçirilmişdi. Qurultayda Bakıdan da nümayəndə heyəti iştirak edirdi. Qızgın mübahisələrə səbəb olan ilk məsələ rəyasət heyətinin arxasında Azərbaycan Respublikası bayrağının asılıb-asılmaması idi. Sonradan təşkilat genişləndi, qurultaylar Avropada da keçirildi. Amma hansı bayraq ətrafında birləşmək məsələsi hələ də aktual olaraq qalır.

Bu gün Azərbaycan icması erməni və ya yəhudi diasporu ilə ayaqlaşı bilməz, lakin bunların hər ikisindən nümunə götürə bilər. Əlbəttə, bu diasporların qadir olduğu nüfuz və təsir qüvvəsi yüz ildən çox müddət ərzində formalaşmışdır. Lakin hər iki diasporun güclü nüfuz qazana bilməsinin bir səbəbi vardır. Vahid ideologiya. Zənnimcə, məhz bu fakt erməni diasporunun təşkil olunmasında mühüm rol oynamışdır. Bu diasporun güc mənbəyi onun Türkiyə ilə bağlı baxışlarıdır. Nifrət şəklində özünü büruzə verən bu baxışlar, eyni zamanda, erməni diasporunu birləşdirən ideologiyanın özəyidir. Vahid ideologiyanın mövcudluğu isə diasporun təşkil olunmasına gətirib çıxarır. Artıq ikinci pillədə rol oynayan kilsə və erməni təşkilatları olur.

Azərbaycan diasporunda belə bir ideologiya hələ formalaşmamışdır. Ona görə də istər şimal, istər cənub, istərsə də diaspor təşkilatları qarşısında duran əsas sual məhz bundan ibarət olmalıdır: bu ideologiya və onun məğzi nədir? Şübhəsiz, Azərbaycanın müstəqilliyi bütün diaspor üçün ümid və

sevinc mənbəyi oldu. Bir gün Fərhad Əzima ilə söhbət edirdik. Fərhad bəy zəngin və müvəffəq azərbaycanlılardan biridir. Kanzasda yaşayır. Əsas işi aviasiya şirkətini idarə etməkdən ibarət olsa da, bir sıra digər biznesləri də vardır. Azərbaycanın müstəqilliyi bizim üçün işıq üzü açdı, – dedi, – sanki kimliyimizin sübut olması imkanını əldə etdik. Müstəqil Azərbaycan Respublikası bayrağının Birləşmiş Millətlər Təşkilatı üzərində qaldırılması mərasiminin iştirakçısı olduğunu daima qürurla qeyd edir. Şübhəsiz, Azərbaycan Respublikasının bundan sonrakı inkişafı da Fərhad bəylər üçün qürur mənbəyi olacaqdır. Lakin axtarışda olan ideologiyayı Azərbaycan Respublikasının sərhədləri çərçivəsinə salmağa cəhd etmək yanlış olardı. Azərbaycanlılıq məfhumu bu gün heç bir sərhəd daxilində ifadə oluna bilməz.

Hərçənd iki dünyanı bir-birilə birləşdirən mühüm bir körpü artıq mövcuddur. Bu körpü Azərbaycan mədəniyyətidir. Bir yerə toplaşan bir neçə azərbaycanlı heç vaxt siyasi mənsubluq və ya milli maraq kimi məfhumlar barədə razılığa gələ bilmir. Lakin heç bir azərbaycanlı Rübabə xanımın səsindeki həsrətə, Şəhriyarın ahına şübhə etmir, susub, onları hörmətlə dinləyir. Tomris xanımın Novruz bayramlarında yüzrlə azərbaycanlı “Baku Palas”da bir yerə toplaşır. Onların arasında şimalı, cənublu, yəhudi, rus və türk olur. Biri fars, biri azəri, biri türk dilində danışır. Amma müğənni Novruz mikrofonu əlinə götürüb, “Bakılı balasıyam” deyə səslənəndə, millət ortaya tökülüb, sümüklərini sındıra-sındıra süzməyə başlayır. Mədəniyyət ortaqları məxrəc ola bilərsə, demək bir neçə dünyanı bir yerə yığmaq da olar.

Zənnimcə, ortaqlıq məxrəcli şüuru formalaşdıran amillərdən biri də Azərbaycan dilində televiziya proqramıdır. Təbliğat nöqtəyi-nəzərindən belə bir proqramın misilsiz əhəmiyyəti vardır. Bu gün Amerikada belə bir televiziya ehtiyacı vardır. Həftədə bir neçə dəfə efirə buraxılacaq bir saatlıq proqram

milli mənsubluq və şüurun formalaşması istiqamətində uzunmüddətli sərmayə olardı. Belə bir proqramın təsir qüvvəsi bir neçə təşkilatın apardığı işə bərabər olardı. Proqram Azərbaycan dünyasında baş verən siyasi, iqtisadi və mədəni hadisələrdən xəbər verir, musiqi, ədəbiyyat və incəsənət sahəsində milli irsimizi nümayiş etdirər, analitik verilişlərlə cərəyan edən aktual məsələlərə münasibət bildirərdi. Bir sözlə, informasiya, mədəniyyət və analitik mövzularda tərtib olunan bu proqram minlərlə azərbaycanlıni həftədə bir neçə dəfə ekran qarşısında toplayıb, onların diqqətinə hakim olardı. Diqqət fikir formalaşdırırsa, Azərbaycan televiziyası sadəcə olaraq vasitəçi rolunu oynaya bilərdi. Novruz bayramı kimi mədəni tədbirlər və ya diaspor konfransları ildə bir dəfə keçirilir. Hamı bir yere yığılır, dinləyir və dağılıb gedir. Televiziya proqramı isə hər axşam hər kəsin evindədir: Los-Ancelesdən Mayamiyə, Hyuston-dan Torontoya qədər. Bu ev sahibləri arasında isə mədəni tədbirlərdə və konfranslarda iştirak etməyə bilənlər daha çoxdur.

ABŞ KONQRESİ “AZADLIĞI İNKAR AKTI” PRİZMASINDA

Amerika Birləşmiş Ştatlarına ilk dəfə 1975-ci ildə gəlmişdim. Elmi işçi kimi. Hələ o zaman bu ölkə mənə böyük təsir bağışlamışdı. Soyuq müharibənin şiddətli vaxtları olmasa da, sovet sisteminin hər yerdə qulaqları vardı. Geri döndükdə gördüklərimin hamısını həmsöhbətlərimə danışa bilmirdim. Qayıtdığım gün yaxşı yadımdadır. Mir Cəlal müəllim mənə öz otağına çağırdı, təkləkdə təəssüratlarımı öyrənmək istədi. Əvvəlcə, sakitcə qulaq asdı, sonra müəyyən suallar verdi və nəticədə “Elə mən də təxminən söylədiyini kimi təsəvvür edirdim”, – dedi. Onu da əlavə etdi ki, muğayat olum, hər yerdə açıq danışmayım. Stalin-Bağırov repressiyalarını yaşamış nəsil üçün rejim vahiməsindən azad olmaq asan deyildi.

Mənim isə o möhtəşəm dövlətə rəğbətim eyni olaraq qaldı. 1993-cü ildən Vaşinqtondayam. Birləşmiş Ştatlar və onun xalqına olan rəğbətim heç də azalmır. Bu məmləkətdə insan dəyərlərinə qiymət həddindən artıq yüksəkdir. Kommünizmdə böyümüş bir şəxs bunu daha aydın hiss edir. Hiss edirsən ki, bu məmləkətin müvəffəq olmasına səbəb onun insanın şəxsiyyətini, qabiliyyət və istedadını, və əlbəttə, hər şəxsin müxtəlif olması prinsipini qiymətləndirməsidir. Cəmiyyətin aparıcı qüvvəsi individumdur və cəmiyyət üzünü individuma çevirəndə onun inkişafı da sürətlə gedir.

Lakin etiraf edirəm ki, Birləşmiş Ştatlarda yaşamaq heç də cənnətdə yaşamaq demək deyildir. Bədbinliyə qapıldığı vaxtlar da olur. Totalitar rejimdən çıxmış hər bir azərbaycanlı Birləşmiş Ştatlara demokratiyanın nümunəsi kimi baxırdı və ümid edirdi ki, biz amerikalılardan çox şey öyrənə bilərik.

2001-ci il sentyabrın 11-nə kimi isə hər bir azərbaycanlının düşüncə tərzı birmənalı idi: amerikalılara çox şey vermişik, bəs əvəzində nə almışıq?! Zətən elədiyi yaxşılıq əvəzində bir şey gözləməyən bir xalqın məsələyə belə yanaşması qeyri-adi bir hal kimi qəbul olunmalıdır. Olunurdu da, çünki ABŞ-Azərbaycan münasibətlərində iyrənc bir yara var idi. Bu yaranı kəsib atmaq isə mümkün deyildi.

1992-ci ildə ABŞ Konqresi yeni müstəqil dövlətlərə demokratiya və bazar iqtisadiyyatına keçid mərhələsində yardım etmək üçün qanunvericilik aktı qəbul etdi. "Azadlığı Müdafiə Aktı" adlandırılan bu qanunvericilik sənədi Azərbaycanda "Azadlığı İnkər Aktı" kimi tanındı. Konqres qanunvericilik aktına 907-ci Bölməsini daxil edərək, Azərbaycanı ABŞ-ın dövlət yardımından məhrum etdi. 907 rəqəmi uzun zaman azərbaycanlıların yaddaşında qalacaqdır. ABŞ Konqresi Azərbaycanı Ermənistanə və Dağlıq Qarabağa qarşı təcavüzdə və onları blokadaya almaqda günahlandırırđı. Və bu təcavüz və blokada aradan götürülməyənə qədər Azərbaycana yardım göstərilə bilməzdi.

Azərbaycan dövlətçiliyi ağır sınaqlardan çıxdı, lakin özünü sübuta yetirdi və beynəlxalq aləmdə bərqərar oldu. Buna Birləşmiş Ştatların maliyyə yardımı olmadan nail olduq. Və əslində məsələnin mahiyyətinə baxanda, söhbət maliyyə yardımından getmirdi. 907-ci Bölmə Azərbaycan xalqının qürur və mənliyinə toxunmuş, ədalət prinsiplərini pozmuşdu. Yenice müstəqillik əldə etmiş, lakin ərazisinin 20 faizini itirmiş, əhalisinin 1 milyonu yerindən-yurdundan didərgin salınmış bir xalq haqlı olaraq özünə qarşı ədalətli münasibət tələb edirdi. Və bu xalq rəğbət bəslədiyi Amerika xalqının ona qarşı bu ədalətsiz hökmünü başa düşmürdü.

Başə düşə də bilməzdi. Bunun üçün illər boyu Amerikada yaşamaq lazımdır. Əslində, 907-ci Bölmə Amerika xalqının

hökmü deyildi və bu günə kimi də bu xalqın azərbaycanlılara münasibətini əks etdirmir. Siyasət güzgüsünün üstünə yığılmış tozu siləndə başqa bir əks görməli olursan. 907-ci Bölmə ABŞ-da parlamentar demokratiyasının çatışmayan cəhətlərini əks etdirən bir nümunədir. Zənnimcə, bu qanunvericilik aktı tarixdə Amerika demokratiyası üçün bir ləkə olaraq qalacaqdır. 200 illik tarixi ərzində bu məmləkət ehtiyacı olanlara humanitar yardımı danmamışdır. Əksinə, Birləşmiş Ştatlar daima darda qalanın dadına çatmış, imdad istəyəne sığınacaq vermişdir.

Məşhur ingilis yazıçısı Mark Tven ABŞ Konqresinə istinad edərək, onu axırıncı qanuni cinayətkar sinif adlandırmışdı. Üstündən bir əsr keçməsinə baxmayaraq, Mark Tvenin bu sözləri öz qüvvəsində qalır.

907-ci Bölmə ABŞ siyasətini əyib, ermənilərin xeyrinə yönəlmişdi. Bunun nəyə görə və nə cür baş verdiyini başa düşmək üçün Amerika demokratiyasının xüsusiyyətlərini nəzərə almaq kifayətdir. Həqiqət budur ki, Amerika demokratiyası xüsusi maraq qruplarının qurbanı ola bilər. Bu qruplara bəzən lobbi də deyirlər.

Lobbi məfhumunun kökləri Amerika demokratiyasının yarandığı illərə təsadüf edir. Amerika qanunvericiliyinə görə, hər bir vətəndaşın bu və ya digər məsələyə öz fikrini bildirmək hüququ vardır. Bunun üçün vətəndaşlar qrup şəklində bir yerə yığılıb, Konqresə gedə bilər, onları narahat edən məsələni Konqres üzvlərinin nəzərinə çatdırıb, bu məsələ ilə bağlı qanunvericilik aktı qəbul etməyi və ya mövcud qanunvericilik aktını dəyişməyi tələb edə bilər. Demokratiyanın ilk illərində bu cür qruplar Konqresə getməzdən əvvəl Vaşinqtonun mərkəzində yerləşən "Uillard" mehmanxanasının lobbisində yığılarmış. Məhz buna görə də bu cür xüsusi maraq qruplarına lobbi deyilməyə başlanıb.

İllər keçdikcə xüsusi maraq qruplarının rolu və nüfuzu da artmalı olur. İndi bu qruplar öz maraqlarını geniş siyasətin bir hissəsinə çevirə bilirlər. Azərbaycanın simasında gördüyümüz kimi, bəzən bu maraqlar ölkənin strateji maraqlarına zidd çıxıb bilər və dünyanın hər hansı bir bölgəsində onun maraqlarına xələl gətirə bilər. Lakin həqiqət ondan ibarətdir ki, əksər hallarda sistem özünü bu maraqlardan xilas etməyə qadir deyildir.

Təbii bir haldır ki, siyasi vəzifəyə göz dikən hər bir şəxsin müəyyən ambisiyaları vardır. Bu ambisiyaları həyata keçirmək üçün ona seçicilərin səsi və seçki kampaniyası üçün maliyyə lazımdır. Seçicilərin maraqlarına laqeyd qalmaq siyasi vəzifə üçün lazım olan oksigen kanalını kəsmək demək olar. Məhz belə bir anda xüsusi maraq qrupları peyda olur və siyasi xadim üçün önəmli olan hər iki faktı – seçicilərin səsi və maliyyə yardımını ona vəd verir.

Konqreslə münasibətdə özümü həm tələbə, həm də müəllim sayıram. Vaşinqtona gəldiyim ilk günlər düşünürdüm ki, sanksiya bilavasitə Konqresdə Azərbaycan haqqında informasiya boşluğu olmasının nəticəsidir. Həqiqətən belədir. 1992-ci ildə amerikalılar Azərbaycanın xəritədə belə harada yerləşdiyini bilmirdilər. Şübhəsiz, bu gün erməni lobbisi belə bir qanunvericilik aktını o cür asanlıqla Konqresdən keçirə bilməzdi. Lakin məsələni yalnız informasiya boşluğu ilə izah etmək sadəlövhlik olardı.

Yaxşı yadımdadır Zbiqnev Bzejnskinin Bakıya səfərlərindən birində Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətində görüş təşkil etmişdim. Müzakirə əsasən “907” ətrafında gedirdi. Azərbaycanlı akademiklərin ehtirasları güclü idi, nə üçün ABŞ-ın Azərbaycan üzərinə sanksiyalar qoyduğunu başa düşməyə can atır, təkidlə cavab istəyirdilər. Bzejnskinin cavabı sadə oldu: “Lobbi. Sistem açıq sistemdir. Siz də öz sözünüzü deyə bilərsiniz. Başqa yolu yoxdur.”

Vaxtımın çoxunu Konqres üzvləri və əməkdaşları ilə görüşlərdə keçirirəm. Amerikalıların bir xasiyyəti var. Sözü üzə deməkdən çəkinməzlər. Onların əksəriyyəti mənə diqqətlə qulaq asar, mənim fikirlərimə şərik çıxdıqlarını bildirərdilər, lakin bir şeyi etiraf edərdilər ki, seçki dairələrində yaşayan ermənilərin mövqeyinə laqeyd yanaşa bilməzlər. İndiki kimi yadımdadır, uzun zaman Konqresin üzvü olan və yüksək nüfuza malik olan senatorlardan biri öz köməkçisini bir dəfə yanıma göndərmişdi. Bir qədər söhbətdən sonra, köməkçi gəlişinin səbəbini izah etdi. Sən demə, senatorun vəziyyətdən yaxşı xəbəri vardır, amma seçki dairəsində seçicilərin əksəriyyəti erməni olduğu üçün Azərbaycanın lehinə səs verə bilməz. Senator ümid edir ki, biz onu başa düşərik və üzr istəyir. Absurd idi, lakin senatora hörmətim də artdı. Heç olmasa, fürsət tapıb üzr istəmişdi.

Siyasi sistemin çatışmazlığı ədalət və həqiqəti kölgədə qoya bilər. Konqres üzvləri yalnız istefa verdikdən sonra 907-ci Bölmənin ədalətsiz olduğunu açıq etiraf edirdilər. 907-ci Bölmənin müəlliflərindən biri də senator Dennis De-Konsini idi. Arizonalı bu demokrat 1994-cü ildə istefa verdi və istefasından dərhal sonra ictimai şəkildə etiraf etdi ki, “907” yanlış addım olub, “daha ağıllı və ədalətli hərəkət” Azərbaycana heç olmasa humanitar yardıma yol vermək olardı.

Minnesotalı demokrat Tim Penni bir daha Konqresə seçilməyəcəyinə qərar verdikdən sonra, 907-ci Bölmənin ləğv olunması barədə qanunvericilik aktı təqdim etdi. Konqresdə xidmətinin sonuncu ili texaslı demokrat Çarli Uilson Azərbaycana humanitar yardıma yol verilməsi barədə qanunvericilik aktını Konqresin hər iki palatasından keçirməyə nail oldu. Uilsonun bu addımı təqdirəlayiq idi. Qanunvericilik aktında deyilirdi ki, Prezident qərara alsın ki, ABŞ Beynəlxalq Agentliyinin qeyri-hökumət təşkilatları vasitəsilə Azərbaycan qaçqınlarına göstərdiyi yardım kifayət deyildir, birbaşa Azərbaycan

dövlətinə humanitar yardım ayrılı bilər. Maraqlı cəhət ondan ibarət idi ki, Uilson aktı 1996-cı ildə Prezident Klintonla belə qərar vermək səlahiyyəti verirdi. 1996-cı il isə ABŞ-da prezident seçkiləri il idi.

Nüfuzlu komitəyə sədrlik edən adını çəkmək istəmədiyimiz senatorlardan biri 1996-cı ildə Dövlət Katibi Uorren Kristoferə rəsmi məktubla müraciət edib, Azərbaycana humanitar yardım göstərilməsi cəhdlərinin qarşısını alacağını bildirir. Senator 1992-ci ildən 907-ci Bölmənin ədalətsiz bir qərar olduğunu israr edirdi. Onun qəflətən öz mövqeyini dəyişməsi çoxlarını heyretə saldı. Sonradan məlum oldu ki, erməni lobbisi senatorun seçki kampaniyasına iyirmi iki min səkkiz yüz əlli dollar pul vəsaiti keçirib. 1996-cı il onun seçki ili olduğu üçün senator mövqeyini dəyişib erməni lobbisini dəstəkləməli olur. Belə çıxır ki, humanitar prinsipləri iyirmi iki min səkkiz yüz əlli dollara dəyişmək olarmış.

Son nəticədə mühüm siyasi qərarların belə bir yolla qəbul olunması Birləşmiş Ştatların nüfuzuna xələl gətirir. Bir yana baxanda, axı, bu ölkə Corc Vaşinqton, Franklin Ruzvelt, Con Kennedi kimi şəxsiyyətlərin ölkəsi olmuşdur. Və bu cür dövlət xadimlərinin simasında Birləşmiş Ştatlar humanistlik, liderlik, ədalət simvolu kimi tanınmışdır. Bu cür ali prinsiplər cılız siyasi oyunların qurbanı ola bilməz. Etnik qruplar öz nifrətini Birləşmiş Ştatlara idxal edib, bu nifrəti sığınacaq tapdıqları ölkənin siyasətinə çevirə bilərlər. Xüsusi maraq qrupları kimi çıxış edən etnik qruplar müəyyən mənada ölkənin siyasətini əsir götürürlər. Sistemin özündə çatışmayan cəhətlər olduğu üçün, həmin sistem öz siyasətini bu əsirlikdən qurtarmağa qadir olmur. 907-ci Bölmə ətrafında cərəyan edən sonrakı hadisələr buna daha çox aydınlıq gətirir.

Kongresmen Piter Kinq Nyu-Yorklu respublikaçıdır. Qürurlu və müvəffəq bir siyasətçidir. “Xalq siyasətçisi” ləqəbilə

tanınan Kinq Olsterdə barışıq əldə olunması ətrafında danışıqların fəal iştirakçısı idi. İki il dalbadal, 1997 və 1998-ci illərdə, Konqresmen 907-ci Bölmənin ləğv olunmasına cəhd etdi. Köməkçisinin dediklərinə görə, erməni lobbisi Kinqin opponentlərinin seçki kampaniyasına maliyyə yardımını axıtmağa başlamışdılar. Əlbəttə, Kinq iki dəfə seçkilərdən qalib çıxdı. Amma bir şey artıq məlum idi. Kinqin seçki kampaniyası getdikcə çətinləşirdi. Bu cür davam edə bilməzdi. Günlərin bir günü Konqresmenin köməkçilərindən biri səfirliyin əməkdaşına telefonda məlumat verdi: “Üz istəyirəm, amma 907 artıq mənim şefimin prioritetləri siyahısında deyil”.

Əlbəttə, 907-ci Bölmə ətrafında çox hadisələr cərəyan edib. Onların hamısını işıqlandırmaq qeyri-mümkündür. Lakin bir fakt həqiqətən təqdirəlayiqdir. Konqresmen Livingstonun cəhdləri. Zənnimcə, bu fakt Amerika demokratiyasının koloritlərini və 907-ci Bölmənin ləğvinin çətinliklərini tam açıqlığı ilə işıqlandırır. Buna görə də, Livingstonun söylərini təfərrüatı ilə açıqlamaq istərdim.

Maraqlı şəxsiyyətdir Robert Livingston. XIX əsrdə Luiziananın fransız hökumətindən satın alınması barədə danışıqları aparanların nəslindəndir. 1977-ci ildə Luiziana ştatından Nümayəndələr Palatasına seçilir və son 102 il ərzində həmin dairədən seçilən ilk respublikaçı olur.

1995-ci ildə Livingston Nümayəndələr Palatasında Büdcə və Maliyyə Komitəsinin sədri seçilir. Bu komitə əhəmiyyətli və nüfuzludur. Bütün büdcə və maliyyə yardımları barədə qərarlar həmin komitədə çıxarılır. Maliyyə kanallarına nəzarət etdiyi üçün həmin komitəyə hakimiyət mərkəzi kimi baxılır. Şübhəsiz, bu komitənin sədri də Konqresdə güclü nüfuzə malik olur. Elə buna görə də yeni komitə sədrinin 907-ci Bölməni ləğv etmək üçün konkret tədbirlər görəcəyi barədə bəyanatları sevinclə qarşılanır. Bob Livingstonun

öz sözünün üstündə duran adam olması hamıya bəlli idi. Administrasiyanın iflic, Konqresin isə laqeyd olduğu bir şəraitdə Azərbaycan düşərgəsində nikbinlik yaranır.

1998-ci il sentyabrın 10-u. Nümayəndələr Palatasının Büdcə və Maliyyə Komitəsinin iclası açıq elan olunur. İki metrə yaxın boyu olan Robert Livingston sədr kürsüsündən qalxır və çıxışa başlayır. Bildirir ki, Sovet İttifaqının süqutundan sonra, ABŞ yeni müstəqil dövlətlərə dostluq əlini uzatmışdır. Təəssüflər olsun ki, bu ölkələrin bəziləri isə bir-birinə dostluq əlini uzatmamışdır. Kimin haqlı, kimin günahkar olduğunu araşdırmaq istəmir, amma Azərbaycan ərazisinin əksər hissəsinin işğal altında olduğunu və 600 min azərbaycanlının öz vətəninə qaçqın vəziyyətində yaşadığını qeyd edir. Konqresmen bir qədər əvvəl bölgədə səfərdə olduğunu bildirir. İlk dəfə olaraq Nümayəndələr Palatasının rəhbərliyi açıq şəkildə bildirir: “907-ci Bölmə münaqişənin həllində ABŞ-ın neytrallıq statusunu pozur, bu münaqişə iştirakçılarından birini cəzalandırır.”

907-ci Bölmənin ləğvinin münaqişənin həllində müsbət rol oynayacağını bildiren konqresmen davam edir: “Təsəvvür edin ki, iki qonşunuz var. İkisi də Sizə dostdur. Onlar arasında mübahisə düşür. Əlinizə ağac alıb ortaya atılırsınız, mübahisəni ədalətli yolla həll etmək istədiyinizi təkrar etməkdən yorulmursunuz, bunu təkrar etdikcə də, onlardan birinin başına ağacla döyürsünüz”. “Münaqişədə kiminsə tərəfini tutmaq düzgün deyildir”, – deyən konqresmen bunun ABŞ-ın milli maraqlarına zidd olduğunu vurğulayır.

Livingston davam edir: “Bu bölgədə öz nüfuzunu bərpa etməyə çalışan və Ermənistanla fəal ticarət edən bir dövlət də vardır. O da İrandır. 907-ci Bölmənin lehinə səs verənlər İranın lehinə səs verirlər. Onun əleyhinə səs verənlər isə, heç də Ermənistanın əleyhinə səs vermirlər.”

Livingstonun təklifi bir sıra həmkarları tərəfindən məntiqlə dəstəklənir. Alabamalı respublikaçı Sanni Kallahan ümumiyyətlə xarici ölkələrə maliyyə yardımının azaldılması bəhanəsilə çıxış edənlərə cavab olaraq qeyd edir: "Söhbət puldan getmir, bu aktın mənəvi tərəfindən gedir. "907" münaqişənin sülh yolu ilə həllinə mane olur".

Ohayolu demokrat Marsi Kaptur Konqres üzvlərinin əksəriyyətinin əhval-ruhiyyəsinə cavab verən fikir söyləyir: "Məncə, Livingstonun təklifini dəstəkləmək və bölgədəki bu ölkələrə dövlət quruculuğu prosesində yardım etmək lazımdır. Gəlin ləğv edək "907"-ni və görək nə baş verir. Bir də ki, ABŞ Minsk Qrupunun həmsədri kimi həqiqətən neytral qalmalıdır."

Bu sitatları göstərməkdə bir məqsədim var. Artıq ABŞ Konqresində Azərbaycanla bağlı informasiya boşluğu yox idi. Sitatları davam etdirmək istərdim. Zənn edirəm ki, bundan sonrakı sitatlar ABŞ Konqresinin koloritliyini daha gözəl işıqlandırır.

Livingstonun təklifi güclü atəşə məruz qalır. Ermənipərəst Konqres üzvləri dəridən-qabıqdan çıxmağa başlayırlar. Bunlar arasında kaliforniyalı Nənsi Pelozi, illinoyslu Con Porter, miçiqanlı Co Nollenberq, virciniyalı Frənk Vulf daha fərqlənir. Onların çıxışları üzərində dayanmağa ehtiyac yoxdur. Maraqlı bir hadisə iclasın ikinci yarısında baş verir. Livingston öz seçicilərini razı salmaq istəyən Konqres üzvlərinin mövqeyini qeyri-konstruktiv elan edir. Buna etiraz əlaməti olaraq, indianalı demokrat Piter Viskloski erməni mənşəli seçicilərinin mövqeyini dəstəkləməkdən qürur duyduğunu bildirir və cavab verir: "Hər gün çörək aldığım adam ermənidir. Süd aldığım qadın ermənidir. Hətta bərbərim belə ermənidir."

ABŞ Prezidenti Bill Klintonə Azərbaycan Səfirinin
Etimadnaməsinin təqdim edilməsi (14 aprel 1993)

To His Excellency Hafiz Pashayev · With best wishes,

Bill Clinton

ABŞ Prezidenti Bill Klinton və xanımı Hilari ilə
Etimadnamənin təqdim edilməsindən sonra (14 aprel 1993)

Bosniya ilə diplomatik münasibətlərin qurulması
haqqında sənədi Vaşinqtonda imzalayarkən (1994)

Ağ Evin Milli Təhlükəsizlik Şurasının rəsmisi
xanım Şila Heslin ilə (1995)

Azərbaycan Respublikası adından Dünya Bankının
Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası ilə əməkdaşlıq
müqaviləsini imzalayarkən (1995)

ABŞ Müdafiə Nazirliyinin Baş Qərargah rəisi
Con Şalikaşvilinin ofisində (1996)

Prezident Nikson dövründə Milli Təhlükəsizlik müşaviri,
sonradan Dövlət Katibi olmuş Henri Kissincerin
Nyu-York ofisində (1996)

Türkiyənin səfiri Nüsret Kandemir və
Rusiyanın səfiri Yuli Voronsovun əhatəsində (1996)

Respublika gününə həsr olunmuş ziyafətdə
Züleyxa xanım Əsədullayeva ilə (1996)

Prezident Heydər Əliyevi ABŞ Konqresinə
müşayət zamanı (1997)

ABŞ-a rəsmi səfərdən sonra  ikaq dan Bakıya d n n
Prezident Heydər  liyev aeroportda S fir  tapşırıq verir (1997)

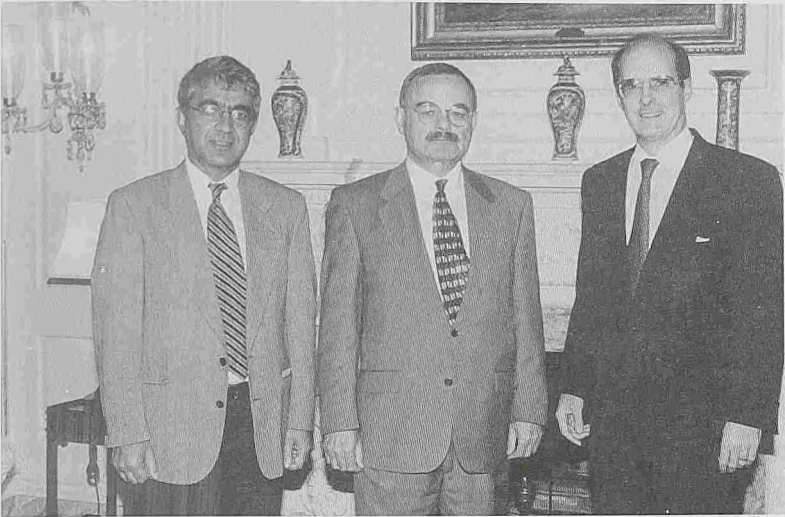
Prezident Heydər Əliyevi ABŞ-ın Azərbaycandakı səfiri Riçard Kozlariç ilə birlikdə Vaşinqtonda salamlayarkən (1997)

Prezident Heydər Əliyevin Vaşinqtona rəsmi səfəri zamanı Bleyer Hausda nahar. Qonaqlar sırasında soldan Riçard Armitac, Aleksandr Heyq, Brent Skokroft və Ceyms Slesincer (1997)

Tanınmış analitik Pol Qoblla (1998)

Baş nazir Artur Rəsizadənin Vaşinqtona səfəri zamanı
Dövlət Katibinin birinci müavini Strob Talbotla görüşü (1999)

NATO-nun 50 illiyinə həsr olunmuş Sammitə gələn Prezident Heydər Əliyevin qarşılanma mərasimi “Vaşinqton Post” qəzetinin ön səhifəsində əks olunmuşdu (1999)

Gürcüstanın səfiri Tedi Caparidze və
Özbəkistanın səfiri Sadik Safayevlə (2000)

Prezident Bill Klinton və xanım Hilari Klinton
qızım Cəmilə, kürəkənim Ülvi, nəvəm Fuadla (2000)

Vaşinqtonda Mstislav Rostropoviç və Qalina Vişnevskaya ilə
Voterqeyt hotelində (2000)

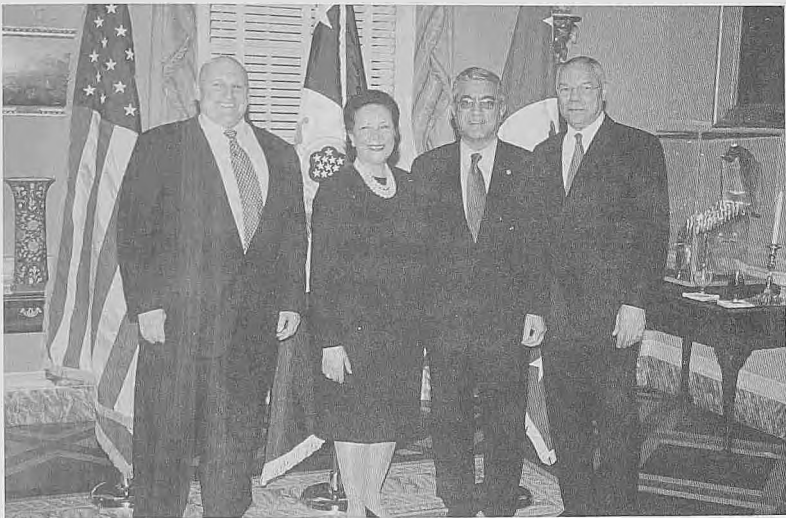
Məşhur alim, riyaziyyat elmində böyük ixtiralar etmiş
Lütfi Zadə ilə San-Fransisko şəhərində görüş.
Solda – xanım Fey Zadə, sağda – qızım Cəmilə (2001)

Prezident Corc Buş və xanımı Lora Buşla (2002)

Milli Məclisin üzvü, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin birinci vitse-prezidenti İlham Əliyevin Pentaqonda ABŞ Müdafiə nazirinin birinci müavini Pol Vulfovitzlə söhbəti (2003)

Riçard Armitac (solda), xanım Alma Pauel və Kolin Pauellə Dövlət Departamentində ziyafətdə (2003)

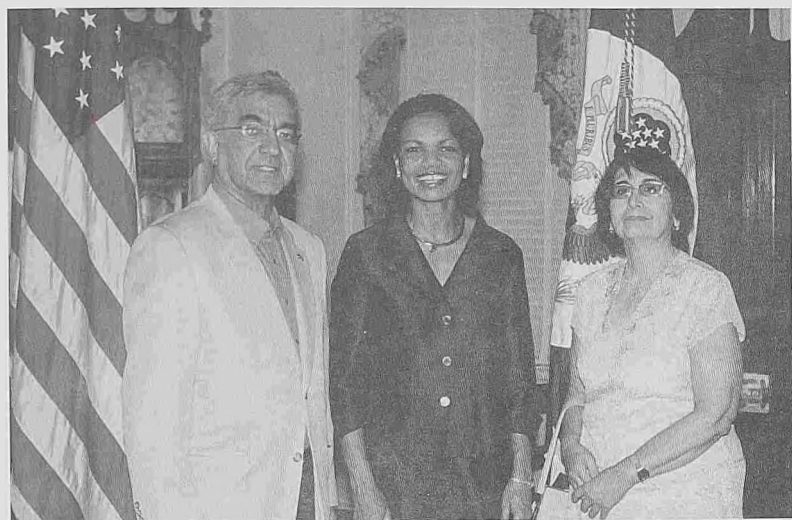
Prezident Karter dövründə Milli Təhlükəsizlik müşaviri
olmuş Zbiqnev Bzejnski Bakıda evimizdə
Rəna xanım və oğlum Camalla (2003)

ABŞ Müdafiə naziri D.Ramsfeldin evində
Dövlət katibi Kolin Pauelin çıxışı (2004)

Vaşinqton ətrafında yaşayan
azərbaycanlılarla piknikdə (2004)

ABŞ-ın Müstəqillik günü Dövlət Katibi Kondolisa Rays
tərəfindən verilən Ziyafətdə Rəna xanım ilə birlikdə (4 iyul 2005)

Prezident İlham Əliyevin ABŞ Konqresinin spikeri
Hastert ilə görüşü (2005)

*To His Excellency Hafiz Pashayev
With best wishes,*

Prezident Core Buşla (2005)

Livingston cavabı ona xas olmayan asta səsə verməyə başlayır: “Nə qədər də sadələşmə mən. Məni ilk dəfə Konqresə seçəndə fikirləşirdim: qızıl kimi bir imkandır, Amerika dövlətinin maraqlarını dəstəkləməli olacağam. Sən demə, dəstəklədiyimiz tamam başqa bir şey imiş: öz qonşuluğumuzdakı çörək bişirənlər, süd satanlar, bərbərlər. Bütün bu illər boyu mən ABŞ-ın milli maraqları haqqında fikirləşmişəm. Mənim bəzi həmkarlarım isə özlərinin çörəkçi, südçü və bərbərləri haqqında düşünürlərmiş.” Bu istehsalat fikrinin sonunda Livingstonun səsi ildırım kimi guruldayırdı, amma dayanmırdı: “ABŞ-da azərbaycanlıların sayca ermənilərdən az olduğu faktına əsaslanıb qərar qəbul etmək olmaz.” Səs vermədən əvvəl çıxışında Livingston ermənipərəst qüvvələri “administrasiyanın mövqeyini dinləmək əvəzinə öz diplomatiyasını yeritmək cəhdi”ndə günahlandırırdı.

Və nəhayət, altı ildən sonra, 907-ci Bölmə Nümayəndələr Palatasının nüfuzlu komitəsi tərəfindən ləğv olundu. İclası tərk edən, hələ də həyəcanlı Livingston səfirliyin əməkdaşlarından birinə söyləmişdi: “Bu gün baş verənlər ilk növbədə mənim məslək və inamımın təzahürüdür. Amma bu inamın formalaşmasında Bakıya səfərimin də rolu olmuşdur. Adətən, Konqres üzvlərinin səfərləri vacib olur, amma Bob Livingston evə qayıtdıqdan sonra, aparılan söhbəti unudanlardan deyil. Prezidentə çatdırın ki, mən öz sözümün üstündə duran adamam.”

Vaşinqtonda nə zavod var, nə də fabrik. Amma bu şəhərdə dünyanın heç bir mərkəzində rast gəlinməyən güclü istehsal var. İstehsal olunan məhsulun əks-sədası bütün dünyada eşidilir. Sərhədləri aşır, tək amerikalıların deyil, digər xalqların taleyinə də təsir göstərir bu məhsul. Adına siyasət deyirlər. Onun istehsal mexanizmi isə, yəqin ki, dünyada ən heyrətamiz məfhumlardanıdır. Mənim aləmində Livingstonun komitəsində gedən bu debatlarla Konqres üzvləri

əslində öz siyasi sistemlərinin tərifi tapmağa can atırdılar. İstehsal olunacaq məhsul nəyə xidmət etməlidir: milli maraqlara, yoxsa bərbərlərə. Son nəticədə, bu məhsulun ünvanını müəyyən edən isə istehsal mexanizmi olur. ABŞ siyasi sisteminin qərribəliyi də məhz bundan ibarətdir. Son məhsulu onun tərkib hissələri deyil, istehsal mexanizmi müəyyən edir. Başqa sözlə desək, xəmir o qədər vacib deyil, çörəyi bişirən təndirdir. Vaşinqtonda rol oynamaq istəyən hər hansı bir qüvvənin gücü isə bu mexanizmə nə qədər təsir göstərə biləcəyi ilə ölçülür. Məzmun və tərkib hissələri vacibdir, lakin bunlar yalnız məsələnin bir hissəsidir. Əsas məsələ oyunu nə cür oynamaqdan ibarətdir. Vaşinqton yad oyun qaydalarını qəbul etmir. Bu şəhərdə yalnız ona məxsus olan oyun qaydaları vardır. Qalıblar həmin qaydaları anlayıb, məharətlə tətbiq edənlərdir.

Yuxarıda qeyd etdim ki, Konqreslə münasibətdə özümü həm müəllim, həm də tələbə hesab edirəm. Müəllim kimi fəaliyyət qapı-qapı gəzib, Konqres üzvlərinə Azərbaycan reallıqlarını başa salmaqdan ibarət olub. Tələbə kimi fəaliyyət isə Vaşinqtonun özünəməxsus siyasət mexanizmini qavramaqdan ibarət olub. Bu fəaliyyət isə hələ davam edir.

Livingstonun komitəsində cərəyan edən hadisələr göstərdi ki, Amerika siyasətində eybəcərliklər çox ola bilər. Lakin bu eybəcərliklərə aludə olub, həmin ölkə haqqında birmənalı qərar çıxarmaq yanlış olardı. ABŞ-da öz prinsiplərini 28250 dollara satan senatorlar olduğu kimi, Livingston kimi dövlət xadimləri də vardır. Porter, Viskloski, Nollenberq kimi siyasətçilər tez unudulacaq, amma Livingstonlar ABŞ-da liderlik və humanitarizm prinsiplərinin hələ də davam etdiyini sübuta yetirənlərdir. Azərbaycan xalqının aliliyi də məhz bu fərqi anlamaqdan ibarətdir. On ilə yaxın ABŞ Azərbaycan üzərinə sanksiyalar qoydu. Amma biz fanatik hissiyyatlara qapılıb, Amerika səfirliyini bombalamadıq, amerikalıları əsir götür-

rüb, başlarını kəsmədik. 2001-ci il sentyabrın 11-də isə küçələrə axışib, Azadlıq prospektinə üz tutduq, rəğbət bəslədiyimiz xalqın itkisi qarşısında baş əyib, onun elçiliyini gül dəstələri ilə hasara aldığ. Milli maraqları və insani dəyərləri öz şəxsi maraqlarına qurban verən bəzi Konqres üzvləri bunu anlamaq qabiliyyətində olmadılar. Azərbaycan xalqının bu aliliyi “Bu gün baş verənlər ilk növbədə mənim məslək və inamımın təzahürüdür. Amma bu inamın formalaşmasında Bakıya səfərimin də rolu olmuşdur”, – söyləyən Livingstonların nəzərindən qaçmadı. Amerika Birləşmiş Ştatları Azərbaycanı strateji tərəfdaş adlandırdı. Bu gün iki ölkə arasında əlaqələr tamamilə başqa bir səviyyədədir. Lakin bu səviyyəyə çatmaq üçün hələ uzun yol keçmək lazım idi.

907-ci Bölmənin ləğvi barədə Livingstonun komitəsindən çıxan qərar Vaşinqton siyasət mexanizminin burulğanı ilə üzləşməli oldu. Erməni lobbisinin hiddətləri tüğyan edirdi. Bu lobbi bütün qüvvəsini səfərbər etməyə başladı.

Sentyabrın 16-da Nümayəndələr Palatasının Reqlamentlər Komitəsi Livingstonun təklifinin qanuna uyğun olub-olmaması məsələsini müzakirə etməyə başladı. Məsələni gündəliyə Xarici Əlaqələr Komitəsinin ermənipərəst üzvləri salmışdılar. Onların fikrincə, 907-ci Bölmənin ləğvi barədə qərar Xarici Əlaqələr Komitəsinin səlahiyyətinə daxildir. Livingstonun Büdcə və Maliyyə Komitəsində bu düzəlişi ləğv etmək hüququ yoxdur və bu hərəkət Nümayəndələr Palatasının normalarına ziddir. Ermənipərəst qüvvələrin cəhdləri məntiq çərçivəsinə sığışmırdı. İşə tikilən materiallar bar-bar bağırırdı: sən demə, Ermənistan Qafqazda ən demokratik dövlətdir, onun idealları Amerika idealları ilə üst-üstə düşür, erməni qurbanlarının maraqlarını neft maraqlarına satmağa yol verilməməlidir və sairə və ilaxır.

Livingston isə öz mövqeyindən əl çəkmirdi. Milli maraqlar bu dəfə də bərbərlərin maraqlarına üstün gəldi. Reqlament Komitəsi 907-ci Bölmənin ləğvinin Palata normalarına uyğun olması barədə qərar verdi.

Və nəhayət, qanunvericilik aktı Nümayəndələr Palatasının müzakirəsinə çıxarıldı. Yəqin ki, bir şey artıq oxucunun nəzərindən qaçmayıb. Mən ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin prinsipləri üzərində çox dayanmamışam. Bu məsələnin təfərrüatı üzərindən qəsdən keçməyə qərar vermişəm. Əslində, debatlar zamanı qeyd olunan sitatlar məhz bu məqsədə xidmət edir. Daha dəqiq desək, bu məsələyə münasibəti məhz Konqres üzvlərinin dili ilə bildirmək istədim.

Konqres üzvləri Xəzər bölgəsinin, xüsusilə Azərbaycanın ABŞ üçün strateji əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd edirdilər. Onlar Ermənistan ərazisində rus qoşunlarının yerləşdirilməsinə öz münasibətlərini bildirir və sual edirdilər: "Ermənistan ərazisində Rusiya hərbi bazaları hansı məqsədə xidmət edir? Bu bazalar Rusiyanın bölgədə nüfuzunu artırmaq məqsədi güdür. Söhbət yalnız siyasi və hərbi nüfuzdan getmir, eyni zamanda, gələcəkdə neftin Rusiya ərazisindən keçməsinin təmin etməyə yönəldilmiş iqtisadi nüfuzdan gedir." 907-ci Bölmənin ləğvi ABŞ-ın bölgədə nüfuzunun güclənməsinə xidmət etməli idi.

Kaliforniyalı respublikaçı konqresmen Rorabaker qeyd edirdi ki, bölgədə səfərdə olmuşdur. "Azərbaycan qaçqınlarının acınacaqlı vəziyyətini sözdə eşitməmişəm. Azərbaycanın kompromisə hazır olduğunun, Ermənistanın isə bir addım belə geri atmaq istəmədiyinin şahidi olmuşam. Ermənistanın mövqeyi ona əsaslanır ki, dünyanın güclü dövlətləri – Rusiya, ABŞ onunladır."

Arkanzaslı demokrat konqresmen Snayder qeyd edirdi ki, Birləşmiş Ştatların İran körfəzi xaricində stabil enerji mənbəyinə ehtiyacı vardır. Məhz buna görə, Xəzər dənizi hövzəsində regional münaqişələri sülh yolu ilə həll etmək lazımdır. Snayder Azərbaycanın Rusiyadan İrana ötürülən xüsusi polad materiallarını tutub saxlaması faktını xatırlatdı. “Azərbaycan üçün fürsətdən istifadə edib, iki qonşu dövlətlə danışıqlar aparıb, bu poladın tranziti üçün dividend qazanmaq əlverişli olmazdı? Əksinə, Azərbaycan bizə üz tutur, ABŞ rəhbərliyinə xəbər verir və bununla da, Amerika xalqına böyük xidmət göstərir. Açıq elan edirəm: bizə əl uzadan dost bir xalqın üzünə qapını bağlamaq düzgün hərəkət deyildir. Səs verdiyiniz zaman bunu nəzərə almağınızı rica edirəm.”

Konqresmen Snayder öz həmkarlarından mahiyyət və məzmunu üstün tutmağı xahiş edirdi. Və müzakirələr elə bir səviyyəyə çatmışdı ki, bu dəfə artıq mahiyyət və məzmunun qalib gələcəyinə ümid yaranmışdı. Buna əmin olmaq üçün isə, məsələni səsə qoymaq lazım idi. On beş dəqiqə. Düz on beş dəqiqə çəkdi bu səsvermə.

Telefon zənglərinin ardı-arası kəsilmirdi. Elə konqresmen vardı ki, onun ofisində bütün telefon xətləri məşğul idi. Telefondakılar amerikalı ermənilər idi. Konqresmenlərdən biri çıxışını bitirib, ofisinə çatdıqda, faks maşını dayanmadan erməni seçicilərdən etiraz məktubları çap edirmiş. Bunu sonrakı söhbətlərimizdən öyrəndik. On beş dəqiqə ərzində bütün Amerika ərazisində belə bir etiraz kampaniyasını təşkil etmək onu həyata keçirən lobbinin mütəşəkkilliyini sübut edirdi.

Səsvermənin nəticələri mahiyyətlə mexanizm arasında fərqi azlığından xəbər verirdi. 907-ci Bölmənin əleyhinə 182, lehinə isə 231 nəfər səs vermişdi. Lehinə səs verənlərin 25-i fikrini dəyişmiş olsaydı, Livingstonun təklifi qəbul olunacaqdı.

Düzdür, 907 qüvvədə qaldı, amma buna nəyinsə üstündən xətt çəkmək kimi yanaşmaq da düzgün olmazdı. Amerika-lıların bir xüsusiyyəti var. Məğlubiyyəti heç vaxt qəbul etməzlər və əslində, buna növbəti çətinlik kimi baxar və ilk növbədə ondakı müsbət cəhətlərə qiymət verərlər. Livingstonun köməkçilərinin fikrincə, səsvermə “Konqres üzvlərində Azərbaycan haqqında məlumatın nə qədər artdığını və ABŞ-Azərbaycan əlaqələrinin geniş perspektivə malik olduğunu sübut etdi.” Livingston özü isə eyni qürurla qeyd etmişdi: “Siz növbəti döyüşü uduzmuşsunuz. Kampaniya isə davam edir. Sadəcə olaraq, vaxt lazımdır.”

Livingstonun bu sözləri eyni zamanda Azərbaycanın Vaşinqtonda öz siyasətini necə formalaşdırmalı olmasına yol göstərirdi. Bu siyasət heç vaxt döyüş xarakteri daşımamalıdır, əksinə, kampaniya şəklində aparılmalıdır. Azərbaycanın ABŞ Konqresi ilə münasibətlərində gərginlik heç vaxt aradan qalxmayacaqdır. Bu gərginliyi yaradan amil isə erməni lobbisi olacaqdır. Bir faktı nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, onsuz da güclü olan bu lobbə vaxt keçdikcə daha da güclənir. Bakı Vaşinqton siyasətində mexanizmin mahiyyətdən önəmli olduğunu anlamalı, bu şəhərdə öz siyasətinə uzun müddətli kampaniya və ya sərmayə kimi baxmalıdır.

1999-cu ildə respublikaçılar Konqresdə üstünlük əldə edir və Robert Livingstonu Nümayəndələr Palatasının spikeri seçməyə qərar verir. Konqresmenə göndərdiyim təbrik məktubuna cavab alıram. Standard cavabın sonunda əl ilə bir cümle yazmışdı: “Nə olur olsun, 907 ətrafında qələbə bizim olacaqdır.”

Təəssüf ki, hadisələr başqa istiqamətdə cərəyan etməli oldu. Amerika Birləşmiş Ştatları Prezident Klintonun Monika Levinski ilə macəraları burulğanında idi. Respublikaçılar Prezidenti impichment etməyi təkid edirdilər. Elə həmin vaxt

üzdənirəq "Hastler" jurnalının sahibi Lərri Flint Bob Livingston haqqında kompromat dərc edir. Konqresmenin də nə vaxtsa, eşq macərası olubmuş. Cəmi 2-3 gün sonra, Livingston söz-söhbətə son qoymaq üçün, öz ailəsinə və mənsub olduğu partiya xələl gətirmək istəmədiyini elan edərək, istefa verir və Bill Klintonu da belə bir addım atmağa dəvət edir. Klintonun cavabı sadə olur: "Mən seçildiyim müddətin son anına qədər Ağ Evdə olacağam".

Güclü məslək və iradəyə malik olan Robert Livingston Konqresi tərk edir. Bir il sonra, öz şirkətini yaradır. Yeri gəldikdə, Azərbaycanın lehinə çıxış etməkdən çəkinmir. Azərbaycan Konqresdə güclü müttəfiqini itirir. Mübarizə kampaniyası isə davam edir.

HESAB 2:1 DEMOKRATIYANIN ÇATIŞMAZLIQLARI XEYRİNƏ

Tezliklə bu kampaniyada yeni bir müttəfiq meydana çıxır. Kanzaslı Səm Braunbək. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, Səm Braunbək senator Bob Doulun yerinə seçilir. Doul 1996-cı ildə prezidentliyə namizədliyini irəli sürür və Senatdan ayrılır.

Senator Doul maraqlı bir şəxs idi. İkinci dünya müharibəsi zamanı yaralanmış, özünün etiraf etdiyi kimi, həyatını bir erməni həkimi xilas etmişdi. Bu fakt nəinki Bob Doulun ermənilərə münasibətini, eyni zamanda, ABŞ-ın Qafqazla bağlı siyasətində Ermənistanın maraqlarına üstünlük verməsi mövqeyindən çıxış etməsini müəyyən edirdi. Qəti erməni-pərəst mövqeyi tutan Bob Doul daima Azərbaycanın əleyhinə səs verdi. Mənimlə görüşməkdən isə daima boyun qaçırdı. Yadımdadır, Prezident Niksonun dəfn mərasimində iştirak edirdim. Vəziyyət elə gətirdi ki, Senator Doulla bir araya gəlməli olduq. Keçmiş Dövlət Katibi Ceyms Beyker fürsətdən istifadə edib, məni senatora təqdim etdi. Doul salamımı çox soyuq aldı, söhbət etmək fikrində olmadığını isə birmənalı bildirdi. Xanımı Elizabet Doul Amerikanın Qırmızı Xaç Cəmiyyətinin sədri idi. Humanitar təşkilata rəhbərlik etməsinə baxmayaraq, dəfələrlə görüşmək barədə xahişlərimi cavabsız qoydu. Bob Doul 1996-cı ildə seçki kampaniyasını Bill Klintonu uduzdu. Axır illər keçmiş senator tez-tez televiziya ekranlarında viaqra dərmanını reklam edərkən görünürdü.

Qəribə bir faktdır ki, Senatda Bob Doulun yerinə seçilən Səm Braunbək 907-ci Bölmənin qatı düşməni, Azərbaycanın

güclü müttəfiqinə çevrilir. 1996-cı ildə bölgəyə səfərdən qayıdan Braunbək Cənubi Qafqaz və Orta Asiyanın onun karyerasında mühüm yer tutacağını elan edir. Bu karyeranın müvəffəqiyyətinə isə şübhə etmək olmazdı. Səm Braunbək həqiqətən yüksəlməkdə olan ulduz idi. Xarici Əlaqələr Komitəsinin sədri, Vaşinqton siyasət səhnəsində güclü hakimiyyətə malik olan Cessi Helmsin favoriti idi. Həmin komitədə də üzv idi.

1998-ci ildə Braunbək özünün “İpək Yolu Strategiyası Aktı”na düzəliş edir. Düzəlişdə deyilir ki, Prezident Azərbaycan üzərində sanksiyaların ABŞ-ın milli təhlükəsizlik maraqlarına zidd olduğuna qərar versə, həmin sanksiyaları ləğv edə bilər. 1999-cu il iyunun 30-da Braunbəkin təklifi Senatın müzakirəsinə təqdim olunur. Ondan bir gün əvvəl Braunbək Senatın 100 nəfər üzvündən 52-53 nəfərin onun təklifini dəstəklədiyinə inanır. Müzakirə günü isə vəziyyət başqa tərəfə istiqamət alır.

Çıxışa başlayan Braunbək qeyd edir ki, onun təklifi bölgədə münaqişə aparan tərəflərin barışmasına, bu bölgədəki dövlətlərin müstəqilliyinin qorunub-saxlanmasına, onların iqtisadi inkişafına, regional əməkdaşlığa xidmət edir. Senator İpək yolu ölkələrinin geopolitik çəkisinin güclü olduğunu qeyd edir. Bu mənada, Azərbaycan xüsusi rol oynayır. Xəritə qarşısında çıxış edən senator Azərbaycan ərazisinin 20 faizinin Ermənistan tərəfindən işğal olduğunu göstərir, bu işğalın BMT və ATƏT tərəfindən ittiham olunduğunu bildirir. Onun fikrincə, 907-ci Bölmənin ləğvi nəinki Azərbaycanda Amerika şirkətlərinin sərmayə potensialını artıracaq, həm də ABŞ-ın bu münaqişənin həllində neytral vasitəçi olmasını təmin edəcəkdir. “Əgər bu ölkələrin burxulub yıxılmasını, militar fundamentalizm düşərgəsinə qoşulmasını istəyiriksə, bizim isə əvəzində Qərbə nifrət edən ölkələrin sayını artırmaq və beynəlxalq terrorizmə sürüklənəcək bölgələr siyahı-

sına daha birisini əlavə etmək məqsədinə nail olmağımızı istəyiriksə, onda gəlin bu qanunvericilik aktını rədd edək və Kentakidən olan senatorun təklifinə səs verək.”

Kentakidən olan bu senator Miç MakKonnel idi. Onun həmkarı Abrahamla birlikdə Braunbəkin qanunvericilik aktına düzəliş təklifi isə 907-ci Bölmənin qüvvədə qalmasını tələb edirdi. Maraqlı cəhət ondan ibarətdir ki, 1992-ci ildə 907-ci Bölmə qəbul olunduqda, Konqresdə cəmi dörd nəfər onun əleyhinə səs vermişdi. O dörd nəfərdən biri də senator Miç MakKonnel idi. Sonradan senator öz mövqeyini sərt dəyişməli oldu. Bunun təfərrüatına dalmaq istəmirəm. Vaxt özü qiymət verəcək. MakKonnel Braunbəkin fikirlərinə şərək çıxdığını bildirirdi, amma hesab edirdi ki, onun irəli sürdüyü təklif “Azərbaycanın sülh danışıqlarında bundan sonra da iştirak etməsinə stimül yaradır” və “bölgədə yaranmış zərif balansı pozmamalı məqsədi güdür.”

Kaliforniyalı demokrat Senator Barbara Bokser Azərbaycanın Ermənistanı və Dağlıq Qarabağı blokadaya alması, bu blokadanın isə orada yaşayan günahsız insanların əzabına səbəb olmasından bəhs edirdi. Demokrat senator Rid isə xarici siyasət mütəxəssisi mövqeyindən çıxış etmək iddiasında idi, həmkarı Bokserdən geri qalmırdı. Rid hesab edirmiş ki, 907-ci Bölmə olmasaydı, Ermənistan və Azərbaycan Prezidentlərinin Vaşinqton görüşü mümkün olmazdı. Kim deyə bilərdi ki, Heydər Əliyev ölkəsinin suverenliyini ona görə bərpa etmək istəyir ki, ABŞ Konqresinin sanksiyalarını ləğv etsin!

Miçiganlı respublikaçı senator Abrahamın (sonradan ABŞ-ın enerji naziri oldu) “erməni xalqı ilk dəfə deyildir ki, xarici hərbi təcavüzün qurbanı olur” hayına illinoyslu demokrat Durbın çatır: “Ermənilər Birləşmiş Ştatlardan yardım istəyir, onlara bu yardımdan boyun qaçıрмаq olmaz”. Meriləndli demokrat Barbara Mikulski Amerika dəyərlərini üstün

tutmağı tələb edir. Mikulski 907-ni dəstəkləməyə çağırır, çünki məhz bu, Ermənistan və Dağlıq Qarabağda “dəhşətli insan iztirablarına” son qoya bilər.

Braunbək fürsətdən istifadə edib, Ermənistanın Azərbaycan ərazisini blokadaya aldığını, məhz Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etdiyini bir daha vurğulayır.

Texaslı respublikaçı Key Bi Hatçison Prezident Əliyevlə görüşünə istinad edir: “Bu adam bizi bölgəyə dəvət edir və ABŞ-la işgüzar əlaqələr qurmaq istəyir. Biz isə beynəlxalq münaqişəni bəhanə edib, onun ölkəsi üzərinə sanksiyalar qoymuşuq. Bu addım bizim dövlət tərəfindən soyuqqanlı siyasət nümunəsi deyildir.”

907-ci Bölmənin qüvvədə qalmasını tələb edən senatorların adları çəkildikcə, onların seçildikləri dairələri xəritədə nişana alsaq, uzun bir siyahı yaranardı. Kaliforniya, İllinoys, Miçigan, Merilənd, Nyu Cersi, Massaçusets və sairə. Bu siyahı eyni zamanda, demoqrafik xəritənin sərhədlərini müəyyən edirdi. Amerika qanunvericilərinin fikir tərzini və qızğın ehtiraslarını ölçən barometr sadə idi: senatorlar öz seçicilərinin adından çıxış edirdilər və məcazi mənada olsa da, çıxış zamanı üzlərini özlərinin erməni mənşəli seçicilərinə tuturdular. Bütün bu vaxt ərzində isə Senatın tribunasından istifadə edirdilər.

Səhnə arxasında və hakimiyyət dəhlizlərində isə, başqa üslublu kampaniya gedirdi. Milli Təhlükəsizlik Şurası, Dövlət Departamenti və Administrasiyanın digər qurumlarının əməkdaşları fasiləsiz Senat üzvlərinə və onların əməkdaşlarına zəng edir, onları 907-ci Bölmənin ləğvinə səs verməyə təhrik edirdilər. Yəhudi təşkilatının nümayəndələri isə bilavasitə Konqresdə məskən salmışdılar. Onlar bir ofisdən çıxıb, o birinə girir, öz siyasi nüfuzları ilə Azərbaycanı dəstəkləyirdilər.

Qarşı cəbhənin təşkil etdiyi kampaniya isə daha güclü idi. Senatorlar MakKonnell və Sarbeyns fəal iş görürdülər. MakKonnell, eyni zamanda, subkomitə və maliyyə yardımları haqqında aktların meneceri kimi, rəqlamentə nəzarət edirdi. MakKonnell saat 10.30-da başlanan müzakirələri müəyyən fasilələrlə axşam saat 8-ə kimi uzatdı. Bu prosedur manevrləri isə erməni lobbisinə senatorların ofisləri ilə birbaşa əlaqə saxlayıb, onlara ultimatum verməyə imkan yaratdı. Xüsusi rolu Bob Doull oynayırdı. Bir-bir öz həmkarlarına zəng edən Doull onları ermənilərin xeyrinə səs verməyə təhrik edirdi. sanballı mənbələrdən aldığımız məlumata görə, Doullun mesajı birmənalı idi: "Mənim vəziyyətimi başa düşün. Həmişə ermənilərin tərəfini saxlamışam və 907-nin qüvvədə qalmasına nail olmuşuq. İndi vəziyyət dəyişə bilər. Bu dəfə də mənə kömək edin."

MakKonnellin söyləri yalnız prosedur manevrlərindən ibarət deyildi. Maliyyə yardımları barədə qanunvericilik aktlarının meneceri kimi xidməti vəzifəsindən istifadə edən senator birmənalı şəkildə öz həmkarlarına çatdırdı ki, 907 barədə təklif rədd olunmasa, bu təklifin daxil olduğu xarici maliyyə yardımı aktı yerindən tərpənməyəcək və əgər Braunbəkın tərəfdarları səsvermədən əvvəl ümumi səsın 2/3 hissəsini toplaya bilməsə, senator Pol Sarbeyns filibaster prosedurasından istifadə edəcəkdir. Mövcud prosedur hər bir senatora müzakirələri istədiyi müddətə uzatmaq hüququ verir. Bütövlükdə xarici maliyyə yardımı barədə qanunvericilik aktının təhlükə altına alınması isə nə Ağ Evin, nə də Konqres rəhbərliyinin marağında idi. Nəticədə Braunbəki cəmi 45 senator dəstəklədi. 907-ci Bölməni ləğv etmək cəhdi bu dəfə də məğlubiyyətə uğradı. Amma uduzduğumuz növbəti döyüş idi, kampaniya isə davam edirdi. Sadəcə olaraq, vaxt lazım idi.

ON BİR SENTYABR – YENİ BAXIŞ, YENİ DÜNYA

2001-ci il sentyabrın 11-də Amerika xalqı gözünü başqa bir səhərə açdı. Osama Bin Ladenin silahdaşları sərnəşin təyyarələrini silah edib, Nyu-Yorku, Vaşinqtonu döyüş meydanına çevirmişdi. Bir neçə saat ərzində davam edən bu faciəli akt bütün dünyanı silkələdi, onu birdəfəlik dəyişdi. Artıq həyat əvvəlki həyat deyildi. Amerikalıların dünyaya və xüsusən, özlərinə baxışı dəyişdi. Yeni dünya isə yeni siyasət tələb edirdi. İlk dəfə idi ki, siyasətin mahiyyəti onu istehsal edən mexanizmə üstün gəlirdi. Birləşmiş Ştatların milli təhlükəsizlik maraqları təhlükə altına alınmışdı və təsadüfi deyil ki, bu maraqlar dərhal ön cərgəyə çəkildi.

Bu maraqlar sırasında Azərbaycan da vardı. Əfqanıstanla Yaxın Şərq arasında yerləşən bu kiçik dövlət islam dünyasında dünyəvilik nümunəsi idi. Bütün bunlar bir yana, geopolitik maraqların kəsişdiyi bölgədə və beynəlxalq terrorizmə qarşı yeni müharibədə strateji bir nöqtədə yerləşən bu dövlət Amerika Birləşmiş Ştatlarının müttəfiqi idi.

Bu müttəfiqliyə sədaqəti bir daha elan etmək üçün, Prezident Əliyev fürsəti əldən vermədi. Dünya dövlətləri bir-birinin ardınca Birləşmiş Ştatlarla tərəfdaş olduqlarını elan edirdilər. Bakıda hakim dairələrdə buna münasibət müzakirə olunurdu, amma hələ rəsmi bəyannamə verilməmişdi. Rəsmi bəyannamənin mətnini səfirlikdə işləyib hazırladıq və gecikmədən təklif olaraq, Prezident Aparatına yolladım. Elə həmin gün Prezident Milli Təhlükəsizlik Şurasının iclasını topladı. Azərbaycan Respublikası Birləşmiş Ştatları rəsmən dəstəklədiyini elan etdi. Bəyannamənin mətni olduğu kimi elan olunmuşdu. Dövlət başçısının bilavasitə göstərişi ilə Dövlət

Departamentinə getdim. Rəsmi Bakının Vaşinqtonu dəstəklədiyini bildirdim və bəyan etdim ki, Azərbaycan hökuməti Amerika hərbi təyyarələrinin öz hava səmasından sərbəst uçuşu üçün şərait yaratmağa hazırdır.

Bütün bunlar Azərbaycanla Amerika Birləşmiş Ştatları arasında əsl strateji tərəfdaşlığın başlanğıcı idi. Beynəlxalq münasibətlərdə yaranmış yeni reallıq mühüm bir məsələyə təcili münasibət bildirməyi tələb edirdi. Azadlığı Müdafiə Aktının 907-ci Bölməsinin Birləşmiş Ştatların milli təhlükəsizlik maraqlarına zidd olduğuna şübhə yox idi. Dövlət Departamentinin söyləri ilə Konqres yeni akt qəbul etdi. Prezidentə hər il 907-ci Bölmənin qüvvəsini dondurmaq hüququ verildi.

Bu üzdənirəq qanunvericilik aktının azacıq da olsa yumşaldılması üçün Amerika Birləşmiş Ştatlarının milli təhlükəsizlik maraqlarının təhlükə altına alınması lazım imiş. Acınacaqlı bir faktdır, lakin meydana çıxdığı gündən bu vaxta kimi, Vaşinqton istəblişməntinin mühüm xarici siyasət qərarlarını necə qəbul etməsi prosesini az da olsa, açıqlayır.

LOBBİ MACƏRALARI

Sual oluna bilər, bəs, bütün bu problemlər meydana çıxdığı zaman Azərbaycan lobbisi hara baxırdı? Cavab sadə və acınacaqlıdır. Lobbİ şirkətlərimiz olub, lobbİ strategiyamız olmayıb.

“Kəpitolayn” cəmi altı ay Azərbaycan hökumətini təmsil etdi. Yeni hökumət qarşısında duran prioritetlər başqa idi. Rəsmi Bakını lobbİ fəaliyyətini maliyyələşdirməkdə maraqlandırmaq mümkün deyildi. Şirkətin Prezidenti Çak Pyusi məsələnin bu məgzini anlaya bilmədi, əksinə, mənim kontraktı davam etdirməkdə maraqlı olmadığını düşünürdü. Elə bəlkə buna görə də, Türkiyəyə səfər edib, yolüstü birgünlük Bakıya gəzməyə getmək bəhanəsilə Pyusi Bakıda bir sıra rəsmi şəxslərlə görüşür. Bakı onsuz da “Kəpitolayn”ın kontraktını uzatmır. Sadəcə olaraq, Pyusin bu hərəkəti məndə ona qarşı inamı azaldır.

“Kəpitolayn”da çalışan əməkdaşlardan biri Edvin Qreyvz idi. Ed Bakıda olmuşdu. Əslən Alabamadan olan bu şəxsdə Azərbaycandakı müstəqillik əzmi və eşqinə pərəstişkarlıq güclü idi. “Kəpitolayn”la kontraktın olmamasına baxmayaraq, Ed vaxtaşırı bizə kömək edir, Konqres üzvlərinə məktublarımızı, qəzetlərə məqalələrimizi redaktə edir, öz məsləhətləri ilə bizə yol göstərir, kontaktlarını bizimlə bölüşürdü. Və bütün bu kömək üçün də bizdən maliyyə vəsaiti ummurdu. Ed Qreyvzin bu könüllü yardımı uzun müddət davam etdi. Sonradan, səfirliyin daxili imkanları hesabına onunla kiçik məbləğdə olsa da kontrakt imzaladım.

Konqresmen Çarli Uilson istefaya çıxdıqdan sonra, onu da bu kontraktın bir hissəsinə cəlb etdim. Uilson Azərbaycana

humanitar yardım ayrılması barədə qanunvericilik aktının müəllifi idi. Bu şəxs haqqında sonradan kitablar yazıldı, amma istər Konqresdə olduğu zaman, istərsə də özəl fəaliyyətində Uilsona şəxsiyyətin bütövlüyünə şübhə edən olmadı. Nüfuzu da güclü idi. Xasiyyətcə də xalis texaslı idi.

Vaşinqtonda Azərbaycan lobbisinin müsbət və məhsuldar fəaliyyətindən söhbət gedirsə, Edvin Qreyvz və Çarli Uilson çalışan yeganə adam oldular. Bütün bu illər boyu isə, acınacaqlı lobbistlərlə çox çarpışmalı olduq.

Xarici işlər naziri Həsən Həsənov Parisə rəsmi səfərlərin birində Bob Kiif adlı amerikalını Prezident Əliyevə təqdim edir. Həsənovun təqdimatına görə, cənab Kiif Vaşinqtonda nüfuzlu lobbistlərdən biridir. Lobbi şirkətinə ehtiyac olduğunu başa düşən Prezident Bob Kiiflə kontrakt imzalamağa razılıq verir. Kiifi Həsənov üçün Nyu-Yorkda BMT-də Daimi Nümayəndəliyin əməkdaşlarından biri tapır.

Günlərin bir günü qapı döyülür, Bob Kiif öz komandası ilə içəri girir və bizim lobbi şirkətimiz olduğunu elan edir. Cənab Kiifin şirkəti yarım il ərzində Konqresdə müəyyən iş gördü, amma bu işin özəyinin nədən ibarət olduğunu axıra kimi, özümüz belə anlaya bilmədik.

Bu kontrakt yenicə bitmişdi ki, müdhiş bir xəbər eşitdik. Günlərin bir günü köməkçim keçmiş konqresmen Cək Mörfinin mənimlə görüşmək istədiyini bildirdi. Hələ kim olduğunu bilmirdim, amma görüş təyin etdim. Cənab Mörfi böyük bir dəstə ilə görüşə gəldi. Belə bir dəbdəbəli nümayəndə heyətini görüb, çaşdığımı hiss edən Mörfi elan etdi ki, bu bizim yeni lobbi qrupudur. Yəni onun şirkəti artıq Azərbaycan hökuməti tərəfindən işə götürülüb. Mörfi kontrakt üzərində çalışacaq komandanı mənə təqdim etmək üçün gəlib. Mörfinin növbəti addımı isə məni şok vəziyyətinə

saldı. Təqdimatı yenicə qurtaran Mörfi masamın üstünə imzalanmış kontraktı qoyur və bildirir ki, Azərbaycan hökuməti artıq şirkətin illik haqqını ödəmişdir.

Sanki Hollivudda çəkilmiş filmə baxırdım. Necə ola bilərdi ki, Bakıda Vaşinqtonda fəaliyyət göstərmək üçün lobb kontraktı imzalanır, amma Azərbaycanın Vaşinqtondakı səfirinin bundan xəbəri olmur. Axı belə bir kontrakt ətrafında tək danışıqların aparılması nə qədər müddət tələb edir. Bu barədə mənə nə Xarici İşlər Nazirliyindən, nə də Prezident Aparatından xəbər verən olmur?! Lap Ceyms Bond filminə bənzəyirdi. Sən demə, Ceyms Bond Cək Mörfinin yanında suya getməli imiş.

Cək Mörfini Prezidentə Azərbaycanın Moskvadakı Səfiri Ramiz Rzayev təqdim edir. Rzayev Prezidentin Moskvaya səfəri zamanı Mörfini Prezidentlə görüşdürür və onu bütün dəmdəstgahı ilə Prezidentə təqdim edir. Prezident Mörfi ilə kontrakt bağlanması barədə heç bir göstəriş verməz. Amma qısaca görüş Rzayevə öz kanalları vasitəsilə kontraktın imzalanmasına imkan verir. Bu barədə Prezidentə belə əlavə məlumat verilməz. Hər şey tez və sakit həll olunur. Dərhal da Mörfiyə müəyyən məbləğdə vəsait ödənilir. Bir şeyi başa düşə bilmədim: görəsən, Azərbaycanın Vaşinqtonda səfiri ola-ola nəyə görə, Moskvadakı səfir Amerikada lobb fəaliyyətini təşkil edir?! Nəticə acınacaqlı oldu.

Rzayev bir faktdan xəbərdar olmadığı üçün Prezidentə məruzə etmir. Cək Mörfinin bir neçə il həbsxanada yatmasını. Mörfi Vaşinqtonda ad qazanmış şəxslərdəndir. Təəssüf ki, bu adı Konqresdə fəaliyyəti ilə deyil, həbsdə keçirdiyi illər hesabına qazanır. Mörfi Konqres üzvü olduğu vaxt Federal Təhqiqat Bürosu konqresmenlər arasında gizli əməliyyat keçirir. Bəzi Konqres üzvlərinin rüşvət aldığı barədə məlumat alan Büro əməkdaşları özlərini Yaxın Şərq nümayən-

dələri kimi bir sıra konqresmenlərə təqdim edir və müəyyən xidmət əvəzində onlara rüşvət təklif edirlər. Bu təklifi qəbul edənlərdən biri də konqresmen Cək Mörfi olur. Mörfinin siyasi fəaliyyəti oradaca qırılır. Həbsxanadan çıxan Cək Mörfi bütün Konqres üzvlərinin istefaya getdikdən sonra, lobbizmlə məşğul olduqlarını nəzərə alaraq, lobbi şirkəti yaratmaq iddiasına düşür. Azərbaycan kontraktı isə yağlı kökə olur. Bircə, bu tərs səfiri yola gətirmək olsaydı.

Mörfiyə ultimatumum sərt oldu. Onunla işləmək fikrim yoxdur və kontrakt ləğv olunmalıdır. Bu Ceyms Bond və ya Ostap Bender səfirlikdən çıxan kimi, birbaşa Prezident Əliyevə zəng etdim. Üstündən az keçmiş mənə Prezidentlə cəlaşdırdılar. Adətinə uyğun olaraq, mənə axıra kimi dinlədi. Çatdırmaq istədiyim əsas məqam birmənalı idi: Azərbaycan öz adını Mörfi kimi yaramazlarla bağlamamalıdır. Prezidentin hiddəti güclü idi. Ondan sui-istifadə olunmuşdu. Bu telefon danışığının təfərrüatlarını açıqlamaq etika qaydalarına uyğun gəlməz. Amma onu deyə bilərəm ki, Prezident bu kontraktı dərhal ləğv etməyi və bu barədə ona bilavasitə məlumat verməyimi tapşırırdı.

Cək Mörfi isə kontraktı ləğv etməkdən imtina edirdi. İş məhkəməyə verməli olduq. Məhkəmə prosesi uzanırdı. Vaşinqtonda vəkillərin haqqı həddindən artıq baha olur. Prosesi axıra qədər davam etdirmək üçün maliyyə vəsaiti çatışmadığı üçün bu iş yarımçıq qaldı. Mörfini son dəfə məhkəmə zalında gördüm.

LOBBİ STRATEGİYASI VƏ MEXANİZMİ

2004-cü ilin payızı. Hadisələrin bir neçə həftə ərzində gedişatı bir daha sübut edir ki, Azərbaycan maraqlarının Vaşinqtonda layiqincə təmsil olunması üçün tək lobbı şirkətinə deyil, əslində uzun müddət üçün planlaşdırılmış lobbı strategiyası və mexanizminə ehtiyac vardır.

Bir az öncə, Buş Administrasiyası Qafqaza hərbi yardım paketini Konqresə təklif edir. Həmin təklifə əsasən, Azərbaycana 8 milyon dollar, Ermənistanı isə 2 milyon dollar maliyyə yardımını ayrılması nəzərdə tutulur. Təqdирə layiq bir faktdır, çünki iki ölkə arasında əlaqələrin tarixinə nəzər salsaq, heç bir Administrasiya Azərbaycan-Ermənistan balansında belə bir tərəfkeşlik mövqeyindən çıxış etməmişdir. Söhbət yalnız maliyyə yardımının miqdarını əks etdirən rəqəmlərdən getmir. Əslində, rəqəmlərin mütənasibliyində Azərbaycanın hərbi nöqtəyi-nəzərdən Vaşinqton üçün daha mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi bilavasitə bəyan olunur. Beləliklə, Azərbaycan tərəfi istər daxildə, istərsə də xaricdə ona göstərilən bu dəstəyi nümayiş etdirmək üçün güclü təbliğat imkanı əldə edir.

Təəssüflər olsun ki, var gücü ilə fəaliyyətə başlayan erməni lobbisi Konqresdə Azərbaycanı bu imkandan məhrum edir. Nümayəndələr Palatası Buş Administrasiyasının təklifini dəyişir: paritetə üstünlük verilməsi bəhanəsilə hər ölkə üçün 5 milyon dollar hərbi yardım ayrılması barədə qərar qəbul olunur. Senata ötürülən qanunvericilik layihəsi isə kökündən dəyişdirilir. Senat Ermənistanı 8 milyon dollar həcmində hərbi yardım ayrılmasına qərar verir. Azərbaycana hərbi yardımını müəyyən etmək isə Administrasiyaya həvalə olunur.

Beləliklə, 8-2 hesabı ilə Azərbaycanın xeyrinə başlayan oyunda mütənəsiblik qəsdən dəyişdirilir. Ermənistana ayrılan yardımın həcmi 2 milyon dollardan 8 milyon dollara qaldırılır. Günahı oyunçuların zəifliyi ilə izah etmək yanlış olardı: Azərbaycan səfirliyinin Vaşinqtonda fəaliyyəti təqdirə layiqdir.

Bu oyunda zəif halqa məşqçidir. Məşqçi isə olmayan lobbi-dir. Mahir məşqçi nüfuzlu və ya çoxsaylı lobbi şirkəti demək deyildir. Bu məşqçinin məharəti onun üçün ayrılmış pul vəsaitinin miqdarı ilə də ölçülmür. Mahir məşqçi uzun müddət üçün lobbi strategiyasının işlənilib hazırlanması və məhz bu strategiyanın həyata keçirilməsi üçün sanballı komandanın yaradılması deməkdir.

ABŞ Konqresində lobbi olunan hər bir təklif yalnız bir prinsipə əsaslanmalıdır: bu təklif ona səs verəcək Konqres üzvünə nə vəd verir. Veriləcək vəd isə çox konkretidir: seçicilərin səsi və seçki kampaniyası üçün pul vəsaiti. Bu barədə yanılmaq uduzmaq deməkdir. Bir faktı tam çıpaqlığı ilə daima göz qarşısında saxlamaq lazımdır: Vaşinqton siyasətində şəxsi maraq ədalət və mənəviyyatdan üstün tutulur. 1992-ci ildən bunun şahidi olmuşuq.

Azərbaycan hökuməti yalnız qısa bir vaxtda Vaşinqton lobbi mədəniyyətinin bu incəliyindən bəhrələnmə bilmişdir. Çoxsaylı və təşkil olunmuş diasporu olmayan Azərbaycan Konqres üzvlərinə seçici səsi və ya kampaniya pulu təklif edə bilmir. Lakin Azərbaycan güclü bir silaha malikdir. Bu ölkədə güclü iqtisadi potensial vardır. Məsələ burasındadır ki, iqtisadi maraqlar siyasi maraqları çəkib aparan lokomotiv rolunu oynaya bilər. Bunu gözəl başa düşən Heydər Əliyev ABŞ-da neft lobbisinin güc və imkanlarından tam istifadə edə bilmişdi. Neft lobbisinin bir neçə illik fəaliyyəti isə Azərbaycanın Vaşinqtonla bağlı lobbi strategiyasının hansı prinsipə

əsaslına biləcəyini müəyyən etmişdi: biznes diasporu. Etnik diasporun olmadığı bir şəraitdə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən Amerika şirkətləri biznes diasporu rolunu oynamağa qabildir.

Yaxın 10-15 il ərzində qurulan lobbi strategiyası məhz bu prinsipə əsaslanmalıdır: lobbi arxasında biznes dayanmalıdır. Aşağıda sadalananlar isə 1992-ci ildən bəri sınaqdan keçirilmiş faktorlardır və lobbi fəaliyyətinin effektivliyini təmin etməyə qadirdir:

1. *Nüfuz və status.* Kontrakt bağladığımız şirkətin kimin adını daşması, nə kimi nüfuza və kontaktlara malik olması mühümdür. Vaşinqton döşünə döyən və sayı bitməyən lobbistlər yuvasıdır. Həqiqət isə ondan ibarətdir ki, bu lobbistlərin yalnız kiçik bir qrupu effektiv fəaliyyət göstərməyə qadirdir. Nüfuz vacibdir, çünki yalnız siyasi çəkiyə malik olan lobbist kritik bir anda telefon dəstəyini qaldırıb spikerlə, komissiyaların rəhbərliyi ilə və ya kabinet üzvü ilə birbaşa əlaqə saxlaya bilər. Azərbaycanın timsalında bu cür kontakta və ya birbaşa çıxışa ehtiyac çox olub və daima olacaqdır.
2. *Strategiya və iş planı.* Nüfuz adətən böyük şirkətlərdə olur. Böyük şirkətlərin arxasınca qaçan müştəri də çox olur. Şirkət rəhbərliyi pula hərislənib daha çox kontrakt imzaladıqca, şirkətin həcmi də genişlənir. Nəticədə fərdi müştərilərə ayrılan diqqət azalır. Kontraktın qiyməti artır, məhsuldarlıq isə azalır. Lakin nüfuz və statusa malik olan şirkətlərin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, onlar düzgün strategiya qurmağa qabildirlər. Bu strategiyanın həyata keçirilməsinə gəldikdə isə, ya vaxt məhdudluğu ilə üzləşirlər, ya da təmsil etdikləri ölkənin reallıqları barədə kifayət qədər məlumata malik deyildirlər. Bu da işin effektivliyinə mənfi təsir göstərir, çünki səfirlik bir tərəfdən Konqres

üzvlərinə, o biri tərəfdən də öz lobbistlərinə Azərbaycan barədə dərs deməli olur.

3. *Komanda*. Məhz buna görə də kontrakt üzərində hansı komandanın işləyəcəyi və bu komandanın konkret olaraq kimlərdən ibarət olacağı çox vacibdir. Komandanın tərkibi kontrakt imzalanmazdan əvvəl müəyyən olunmalıdır və bura ölkənin üzleşdiyi reallıqlara tam bələd olan şəxslər daxil olmalıdır. Əksər hallarda bu cür şəxslər kənardan dəvət olunur. Bunların arasında azərbaycanlı mənşəlilər xüsusilə seçilir. Təhsilindən, təcrübəsindən və ya titullundan asılı olmayaraq heç bir amerikalı vətənpərvərlik hissi ilə yanan azərbaycanlı gəncin ehtirasını əvəz edə bilməz.
4. *Biznes diasporu*. İlk növbədə belə görünə bilər ki, nüfuza, strategiyaya, iş planına və komandaya malik olan lobbist hər şeyə qadirdir. Və onun qarşısında duran yeganə vəzifə Azərbaycan haqqında həqiqəti Konqres üzvlərinə çatdırmaqdır. Və əgər həqiqət Konqres üzvlərinə əyan olarsa, onlar haqsızlığa son qoyub, ədalətə səs verəcəklər. Sadələvhükdür. Həqiqət və informasiya vacibdir, lakin heç biri məsələni tam həll etmir. Belə olsaydı, Azərbaycanın Birləşmiş Ştatlar üçün strateji əhəmiyyətini hamıdan daha gözəl anlayan Buş komandası (Dik Çeyni, Kondolisa Rays, Kolin Pael, Riçard Armitac, Don Ramsfeld, Pol Vulfovitz və sairə) Azərbaycanın yeni seçilmiş Prezidentini çoxdan Ağ Evə dəvət etmişdi. Olmaz, 2004-cü il prezident seçkiləri ilidir! Hər bir lobbist həqiqət və informasiyanı ünvanına çatdıra bilər, lakin çatdırdığı mesaj ünvan sahibinin şəxsi maraqları ilə üst-üstə düşməsə, məsələ həllini tapmayacaqdır. Söhbətini bitirən Azərbaycan lobbisti masa üzərinə ya seçici səsi, ya da kampaniya pulu qoymalıdır. Bunları etnik diaspor təmin edə bilməsə, alternativ biznes diasporudur. Yeni biznes lobbisinə ehtiyac vardır.

5. *Lobbistin idarə olunması*. Yuxarıda qeyd olunan faktorların hamısı mövcud olsa belə, lobbistin effektivliyi onun necə idarə olunmasından asılıdır. “Pulumuzu vermişik, demək işimizi görəcəklər” mentaliteti faydasızdır. Son nəticədə yenə də təşkilatçı və cavabdeh rolunu səfirlik oynamalı olur.

Məhz nüfuz, strategiya, iş planı, komandaya malik olan və biznes diasporuna arxalanan bir struktur lobbi mədəniyyətinin tələblərinə cavab verir və effektiv lobbi mexanizminin yaradılmasına gətirib çıxarar.

ABŞ-AZƏRBAYCAN TİCARƏT PALATASI

Azərbaycanın Amerika Birləşmiş Ştatlarında əldə etdiyi müvəffəqiyyətlər sırasında ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası müstəsna yer tutur. Azərbaycanın iqtisadi potensialının, siyasi və ictimai reallıqlarının ABŞ-da təbliğ olunmasında bu təşkilatın rolu böyükdür. İki ölkə arasında münasibətlərin möhkəmlənib inkişaf etməsində Ticarət Palatasının xidmətləri az olmayıb. Məhz Palatanın missiyasının məğzi və ona olan dəstək bu təşkilatın inanılmaz sürətlə formalaşib püxtələşməsinə səbəb oldu. Təqdirəlayiq bir faktdır ki, yarandıqdan cəmi beş il sonra, Ticarət Palatası Vaşinqtonun mərkəzində bir milyon dollarlıq dörd mərtəbəli bina alıb Azərbaycan Ticarət və Mədəniyyət Mərkəzini təsis etdi.

1996-cı ilin əvvəllərində Vaşinqtonda Azərbaycana maraq yeni bir pilləyə qalxmaqda idi. Neft strategiyası müsbət rezonans yaratmışdı. “Əsrin Müqaviləsi”nin ardınca yeni və çoxsaylı neft kontraktları imzalanmaqda idi. Azərbaycanın iqtisadi potensialına inam get-gedə güclənirdi. Dünyanın bütün ölkələrindən olan neft şirkətləri Azərbaycanda pay bölgüsü uğrunda rəqabət aparmaqda idilər. İqtisadi maraq ictimai marağın güclənməsinə təkan verirdi. Vaşinqton siyasəti isə hər iki maraqla ayaqlaşmaqda idi.

Belə bir vaxtda, Azərbaycana marağı olan bütün qüvvələrin bir təşkilat ətrafında birləşməsinə ehtiyac vardı. İlkin konsepsiya çox sadə idi. Yeni təşkilat ikitərəfli qurum olmalı idi, yəni həm Azərbaycan, həm də ABŞ tərəfi bu qurumda təmsil olunmalı idi. İqtisadi fəaliyyət təşkilatın ilkin təmayülü olmalı idi. Bu nöqteyi-nəzərdən, Azərbaycanda artıq fəaliyyət göstərən Amerika şirkətlərinin maraqlarını müdafiə etmək və ölkəyə yeni sərmayələri cəlb etmək yeni təşkilatın əsas

məqsədi olmalı idi. Məhz bu prinsiplərə əsaslanaraq, yeni təşkilatın ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası adlandırılmasına qərar verdik.

Təşkilatın qeydiyyatata alınmasını cənab Reza Vəziri öz öhdəsinə götürdü. Reza uzun müddət idi ki, Amerikada yaşayırdı. Əslən Cənubi Azərbaycandan idi. Bir müddət Reza Şah Pəhləvinin sarayında çalışmışdı. İslam inqilabından sonra baş götürüb Amerikaya köçmüşdü. Qəribə bir taleyi var Azərbaycanın. Amerikada məskən salan Vəziri iyirmi ildən çox idi ki, İranda tərk etdiyi ailəsini görməkdən məhrum olmuşdu. Özünün xatırladığı kimi, Azərbaycan müstəqil olduqdan sonra Bakıya gəlir, o tayda qalan ailə üzvləri ilə Araz sahilində görüş təyin edir. Nəhayət, illərlə həsrət içində yaşayan iki ailə Araz sahilində görüşür. Əfsuslar olsun ki, bir-birini qucaqlayıb öpmək həsrətlilərə qismət olmur. Arazın bu tayında qalan Reza o biri tayda yığışan qohumlarına yalnız əl etməklə kifayətlənməli olur. Hər xatırladıqca, sözünü bir kəlmə ilə başlardı: Araz çox enli çaydır.

Vaşinqton ətrafında yaşayırdı. Yerli həmtərəfi ilə balıq kürüsü şirkəti vardı. Azərbaycana da ilk dəfə biznes məqsədilə gəlmişdi. Ticarət Palatasının əslən azərbaycanlı və iş adamı olan bir amerikalı tərəfindən qeydiyyatata alınması təbii idi.

Növbəti seçim Palatanın idarə olunması idi. İcraçı direktora ehtiyac vardı. Seçim təbii oldu. Səfirliyin ikinci katibi Qalib Məmməd Vaşinqtonda diplomatik xidmətini başa vurmaqda idi. Gənc idi. Xarizması güclü idi. Açıq mentalitetə malik idi. Səfirliyimizin ilk diplomatları arasında təhsilə böyük həvəsi ilə seçilirdi. Aldığı maaşın yarısını Vaşinqtondakı universitetlərdən birinə verir, işdən sonra dərse gedir, təhsil və biliyini artırır. Ən əsası isə, istər Azərbaycan, istərsə də Amerika mədəniyyətini başa düşürdü və hər iki mədəniyyətin incəlikləri arasında manevr etməyi bacarırdı. Məhz buna görə də, həm biznes, həm də hökumət dairələrində ona inam

və rəğbət də güclü idi. Ticarət Palatasının idarə olunmasını bu azərbaycanlı gəncə həvalə etdik.

O vaxt Amerikada elə bir neft şirkəti yox idi ki, Azərbaycanı fəaliyyət göstərməsin və ya bu ölkəyə marağı olmasın. Xəzər sahilində yerləşən bu kiçik ölkədə kontraktlar əldə edən neft şirkətlərinin marağı yalnız gəlir əldə etməkdən ibarət deyildi. Hər bir kontraktın müddətinin heç olmasa 25 il olacağı nəzərdə tutulurdu. Bir ölkədə 25 il fəaliyyət göstərən hər bir şirkət istər-istəməz o ölkənin vətəndaşına çevrilir. Bu cür vətəndaşlığa “şirkət vətəndaşlığı” deyilir. Məsuliyyətli vətəndaşlıq laqeydliyin üstündən xətt çəkir, mənsub olduğu ölkənin hərtərəfli inkişafında yaxından iştirak etmək marağı yaradır.

Vətəndaşlığın əsas tələbləri Azərbaycanın müstəqilliyinin xaricdə tanınması, ölkənin ABŞ-da təbliği, iqtisadiyyatın tənzimli inkişafı, eyni zamanda, qeyri-neft sahəsinə sərmayələrin cəlb olunması və sairədən ibarət idi. ABŞ neft şirkətlərinin ehtiraslarını gücləndirən başqa bir fakt da vardı. Azadlığı Müdafiə Aktının 907-ci Bölməsi. Bu qanunvericilik aktı ABŞ şirkətlərini rəqabəti unudub birləşməyə məcbur edirdi. Şirkətlər arasında 907-ci Bölmənin ədalətsiz qərar olduğuna və Azərbaycan həqiqətinin Amerikada daha güclü təbliğ olunmasına inam güclü idi.

Bütün bunları nəzərə alsaq, ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasına ilkin dəstəyin gücünü də başa düşmək asan olar. Yeni təşkilatın konsepsiyası şirkətlər tərəfindən rəğbətlə qarşılandı. Bir faktı da nəzərdən qaçırmmaq olmaz. İlk mərhələdə Ticarət Palatasının hansı model şəklində formalaşması güclü mübahisələrə səbəb oldu. Azərbaycanın Vaşinqtonda üzləşdiyi siyasi problemlər çox idi. Bu problemlərin tezliklə həllində hər kəsin, o cümlədən Amerika şirkətlərinin də marağı vardı. Bu o demək deyildi ki, Ticarət Palatası lobbı şirkəti rolunu oynamalı idi? Əsla yox. Yeni təşkilatın missiyası sırf Ticarət Palatasından və Azərbaycanın ABŞ-da təbliğindən

ibarət olmalı idi. Zənnimcə, hər iki tərəfin bu fundamental prinsip barədə əvvəldən razılığa gəlməsi və bu prinsipə daima hörmət etməsi Palatanın sürətli inkişafının əsas səbəblərindəndir.

ABŞ-da ictimai və biznes dairələrində Konqresin Azərbaycanı münasibətindən narazılıq güclü idi. Hər kəs Azərbaycanı hansı şəkildə olursa-olsun dəstəkləməyi özünün mənəvi borcu hesab edirdi. Ticarət Palatasında iştirak əksəriyyət üçün belə bir imkan verirdi. İstehlalı olsa da, Ticarət Palatasının İdarə Heyəti təşkilatın illik mükafatına Azadlığı Müdafiə Mükafatı adı vermişdi. Bu mükafata iki ölkə arasında əlaqələrin inkişafında müstəsna rol oynayan şəxsiyyətlər layiq görülürdü. Mükafatın təqdimat mərasimləri isə ən yüksək səviyyədə təşkil olunurdu.

ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası sözün həqiqi mənasında ikitərəfli vətəndaşlıq təcəssümü idi. Təşkilat Amerika şirkətlərinin Azərbaycanda maraqlarını hansı əzmlə müdafiə edirdisə, eyni əzmlə də Azərbaycan həqiqətlərinin ABŞ-da tanınması üçün aqressiv platforma təşkil edirdi. Palata ən yüksək səviyyədə Azərbaycan hökuməti ilə çalışır, ABŞ biznesi qarşısında duran problemlərin vaxtında həllinə nail olurdu. Vaşinqtonda keçirilən konfranslar, seminarlar və digər tədbirlərin ardı-arası kəsilmirdi. Bu tədbirlərdə Azərbaycan tərəfi respublika Prezidentindən tutmuş, Kabinet üzvlərinə kimi təmsil olunurdu. Eyni təmsilçilik ABŞ tərəfində də təkrarlanırdı. Palatanın tədbirlərinə meqa şirkətlərin rəhbərləri sədrlik edir, burada Kabinet və Konqres üzvlərini dinləmək, mətbuat nümayəndələri ilə üzləşmək olurdu. Bu tədbirlərdə müzakirə edilən ikitərəfli məsələlər isə siyasi və ictimai dairələrdə öz əksini tapır, bərqərar olurdu.

ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının ilkin müvəffəqiyyətinin əsas səbəblərindən biri də bu təşkilatın strukturu və həmin strukturda tərəflərin ən yüksək səviyyədə təmsil olunması

idi. Fəxri Məsləhətçilər Şurası ABŞ-ın ən nüfuzlu siyasi xadimlərini öz sıralarında birləşdirirdi. Onların arasında Zbiqnev Bzejnski, Dik Çeyni, Ceyms Beyker, Henri Kissincer, Lloyd Bentson, Con Sununu, Brent Skoukroft kimi nüfuz sahibləri vardı. Bu şəxslər Palatanın fəaliyyətində fəal iştirak edirdilər. Onları bu işə cəlb edən isə, ilk növbədə mənəvi borc idi.

Yaxşı yadımdadır, Nyu-Yorkda olarkən Henri Kissincerlə görüş xahiş etmişdim. Bundan xəbər tutan Palatanın icraçı direktoru görüşə qoşulmağı məndən xahiş etdi. Cənab Kissincer bizi rəğbətlə qarşıladı. Azərbaycana marağı güclü idi. Ölkədə 1 milyondan çox qaçqının olduğu təqdirdə, ABŞ Konqresinin Azərbaycan hökumətini humanitar yardımdan belə məhrum etməsi xəbəri cənab Kissinceri heyrətləndirdi. Bir vaxt qaçqın olan və ABŞ-da sığınacaq tapan Henri Kissincer Azərbaycana əlindən gələn yardımı edəcəyinə söz verdi. Bunu eşidən Qalib Məmməd cənab Kissinceri ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının fəxri məsləhətçilər şurasına qoşulmağa dəvət etdi. Kissincer cavab verməyə macal tapmamış telefon zəng çaldı. Hyustondan gələn zəngin sahibi ABŞ-ın keçmiş Dövlət Katibi Ceyms Beyker idi. Heyrətini gizlədə bilməyən Kissincer ondan xəbər aldı: “Ceyms, sən bilirsənmi ki, Azərbaycanda 1 milyona yaxın qaçqın var və biz Azərbaycan üzərinə sanksiyalar qoymuşuq?” Beykerin müsbət cavab verdiyinə əmin idim, çünki bir neçə həftə əvvəl Hyustonda görüşüb, ətraflı söhbət etmişdik. O cümlədən Ticarət Palatasına fəxri məsləhətçi kimi qoşulmasını xahiş etmişdik, cavabını gözləyirdik. Kissincer yerindəcə Beykerin cavabını aldı, hər ikisinin ilk növbədə Ticarət Palatasına qoşulmalarını və Azərbaycan barədə müzakirələri davam etdirmələrini məsləhət bildi.

Fəxri Məsləhətçilər Şurası ideyasının sahibi isə Zbiqnev Bzejnski idi. Bir vaxt ABŞ Prezidentinin milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə müşaviri olan Bzejnski Vaşinqtonda Strateji

və Beynəlxalq Tədqiqatlar Mərkəzində çalışırdı. Klinton Administrasiyasında Rusiya ilə bağlı bütpərəstlik təmayülünün olduğu dövrlərdə Bzejinski yeni beynəlxalq landşaftda obyektiv geopolitik siyasətə ehtiyac olduğunu car çəkən siyasi xadimlərin önündə gedənlərdən idi. Bzejinskinin Avrasiya məkanına baxışları tək beynəlxalq siyasətdə mənəviyyatın üstünlüyünə deyil, eyni zamanda möhkəm geopolitik prinsiplərə əsaslanırdı. Bu şəxsdə intellektin itiliyinə və prinsipiallığa hörmətim güclü idi. İlk dəfə Vaşinqtonda Baş Nazir Çernomyrdinin şərəfinə Rusiya səfirliyində keçirilən ziyafətdə görüşdük. Yaxınlaşıb özümü təqdim etdim. Azərbaycan səfiri olduğumu bilib, məni özü ilə görüşə dəvət etdi. Sonradan sıxlaşan əlaqələrimiz o cür başladı. Bir qədər sonra, “Amoko” şirkəti ilə əlaqə yaratdı. Elə “Amoko”nun təşəbbüsü ilə də ilk dəfə Bakıya getdi və Prezident Əliyevlə tanış oldu. Bu tanışlıq yaxın dostluğa səbəb oldu. Prezidentin ABŞ-a səfərləri zamanı görüşmək fürsətini əldən verməzdi. Ticarət Palatasının Prezidentin iştirakı ilə təşkil etdiyi bütün tədbirlərdə məmnuniyyətlə çıxış edərdi. Səfərlərin birində Prezident Əliyevi öz evində qonaq kimi də qəbul etmişdi. Bu iki şəxsiyyətin ünsiyyəti daima mənə məntiqin tam təzahürü təəssüratını bağışlardı.

Bzejinskinin ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasında iştirakını məsləhət bilənlər çox idi. Palatada iştirak edə biləcək şəxslərin siyahısını götürüb, onun yanına üz tutduq. Siyahıya baxıb gülümsədi. Belə şəkildə qalarsa, iştirak edəcəyindən boyun qaçırdı. Əvəzində üç qurumun: Fəxri Məsləhətçilər Şurası, İdarə Heyəti və Himayədarlar Komitəsinin təşkil olunmasını, status və xidmətlərindən asılı olaraq, nəzərdə tutulan şəxslərin müvafiq qurumlarda yerləşdirilməsini məsləhət bildi. Beləcə ilk sanballı və uzaqgörən məsləhət verildi.

Palatanın İdarə Heyəti “Forçun-500” tipli şirkətin rəhbərliyindən fərqlənmirdi. Bu təşkilata “Amoko”, “Ekson”, “Mobil” kimi böyük şirkətlərin rəhbərləri, Riçard Armitac, Bill Uayt

kimi siyasi xadimlər rəhbərlik edirdilər. Bu cür şəxsiyyətlər eyni zamanda öz təcrübə və imkanlarını Palataya sərmayə kimi qoyurdular. Belə sərmayədən gəlir isə, aqressiv fəaliyyət və professional menecment ilə nəticələnirdi. Direktorlar, eyni zamanda, üçüncü Ceyms Beykerə arxalanırdılar. Ceyms Dövlət Katibi Beykerin oğlu idi, “Beyker və Botts” hüquq şirkətində partnyor idi. Nüfuzlu və təcrübəli hüquqşünaslardan idi. Palatanın hüquq məsləhətçisi idi. Palatadakı iş üçün pul almazdı, təmənnasız xidmət göstərirdi. Direktorların ona inamı da güclü idi, Ceymsin mikroskopundan keçən hər hansı bir təşəbbüsün təmizliyinə şübhə olmazdı. Palatanın professional şəkildə idarə olunmasında bu şəxsin böyük rolu oldu.

ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının ilkin müvəffəqiyyətində çox adam rol oynayıb. Bunların arasında iki nəfərin rolu müstəsnalıq təşkil edir: Don Steysi və Riçard Armitac.

Don Steysi “Amoko-Avrasiya” şirkətinin sədri idi. Bu yüksək vəzifəli şəxsə Azərbaycanla bağlılıq da güclü idi, digərlərindən fərqlənirdi. Steysi Ticarət Palatasının ilk həmsədri idi. Bu şəxsin həmin vəzifəyə verdiyi əhəmiyyət heyramiz idi. Steysi sözün həqiqi mənasında Ticarət Palatasında həmsədrliyi özünün bilavasitə borcu hesab edirdi. Bir dəfə Palatanın icraçı direktoru mənə maraqlı bir əhvalat danışmışdı. İlk vaxtlar Palatanın tədbirlərinin ardı-arası kəsilməzdi. Palata iki günlük böyük bir konfransı başa vurur. Təbii ki, yorğun işçilər ertəsi gün bir qədər istirahət edəcəklərini güman edirlər və o cür təəssüratla da konfrans zalını tərk edirlər. Ertəsi gün səhər saat 10-da ofisə daxil olan Palatanın icraçı direktorunun heyreti utancaqlıqla əvəz olunur. Don Steysi bir dəstə adamlarla yığışıb saat 9-dan onu gözləyirmiş. “Amoko-Avrasiya” şirkətinin sədri və ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının həmsədri hamının yenidən başa çatmış tədbirdən nəfəs aldığı bir vaxtda Palatanın növbəti tədbirini müzakirə etmək niyyətindəymiş. Özü də ərinmədən bir-bir zəng edib, bu görüşə lazım bildiyi adamları da dəvət edibmiş. Qalib

Məmmədin dediyinə görə, bu, onun ilk və son dəfə iş gecikdiyi olub. Steysin bu hərəkəti isə, tək onun şəxsi əzmini nümayiş etdirmirdi. Öz rəhbərlərinin Palataya göstərdiyi bu diqqətin şahidi olan bütün “Amoko” işçiləri əllərindən gələn köməyi təşkilata əsirgəmərdilər. Digər bir tərəfdən, Don Steysin bu cür hərəkətləri digər şirkətlər üçün də nümunə olurdu. Heç bir şirkət prezidenti və ya sədri “Amoko”-dan geri qalmaq istəmirdi. Nəticə etibarilə üzv olan şirkətlər tərəfindən Ticarət Palatasına göstərilən dəstək misilsiz sərmayə rolu oynayırdı.

Diplomatik fəaliyyətimdə daima rəğbət bəslədiyim şəxslərdən biri də Riçard Armitac olub. Vaşinqtona gəldiyim zaman Armitac Dövlət Departamentində yeni müstəqil dövlətlərə yardımın əlaqələndiricisi idi. Armitac ABŞ Administrasiyasında ilk nüfuzlu şəxs idi ki, 907-ci Bölmənin ədalətsiz olduğunu ictimai şəkildə elan etmiş və onun ləğv olunmasını tələb etmişdi. Bu adam şəxsiyyətdə bütövlüyün nümunəsidir. Onunla bağlı bir fakt heç vaxt yadımdan çıxmaz. Adətən, Prezidentin bir sıra yüksək vəzifələrə təyin etdiyi şəxslərin namizədliyi Senatın Xarici Əlaqələr Komitəsi tərəfindən təsdiq olunmalıdır. Əksər hallarda bu proses süni şəkildə uzadılır, iki partiya və ya Konqreslə Administrasiya arasında siyasi oyuna çevrilir. Son illərdə bu oyuna dirijorluq edən isə Komitə sədri senator Cessi Helms olmuşdur. Çoxları bu qocaman senatoru “cəllad” simasında görüb ondan çekinirlər. Helms tərəfindən sual-cavaba tutulan namizədin aqibəti qabaqcadan bəlli olmaz. Corc Buş hakimiyyətə gəldikdən sonra, Riçard Armitacı Dövlət Katibinin müavini təyin edir. Bütün təyinat alan insanlar kimi, Armitaca da senator Helmsin “cəllad” kürsüsündə oturmaq nəsim olub. Təyinat prosesi isə, Helmsin karyerasında bəlkə də ən qısa bir proses olub. Armitacı salamlayan senator açıq şəkildə etiraf edir ki, onun simasında həmişə bütöv bir şəxsi tanıyırdı və namizəd göstərildiyi vəzifədə ondan etibarlısını tanımır.

Don Steysidən sonra ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının həmsədri seçilən Riçard Armitacın simasında çoxları bütöv şəxsiyyət və effektiv idarəetmə üsulu görürdülər. Şübhəsiz, heç kim bu seçimdə yanılmadı. Armitacın həmsədrliyi dövründə Ticarət Palatası daha da inkişaf etdi. Steysin işgüzarlıq perspektivi Armitacın siyasi uzaqgörənliyi ilə davam etdirildi. Buş Administrasiyasına qoşulan Riçard Armitacı Ticarət Palatasının həmsədri kimi, “Ekson-Mobil” şirkətinin prezidenti Terri Kuns əvəz etdi. Palata yarandığı gündən İdarə Heyətinin üzvü idi. Həddindən artıq sakit və təmkinli şəxs təəssüratı bağışladı Kuns. “Ekson” ənənələrinə sadıq olaraq, hər hansı bir qərarın qəbulunda rentabelliyyətə üstünlük verirdi. “Ekson”da tutduğu vəzifə çox yüksək və məsuliyyətli idi. Buna baxmayaraq, Ticarət Palatasına diqqəti heç vaxt azalmazdı. Əlbəttə, bu dəstək və diqqət bu günə kimi də Palatanın digər həmsədrləri və direktorları tərəfindən əsirgənmir.

İqtisadi təmayüllü bir təşkilat kimi təsis olunan ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının missiyası get-gedə genişlənir. Bu təşkilatın həyata keçirdiyi layihələr arasında ikisi daha çox fərqlənir: Harvard Universiteti nəzdində Xəzər Tədqiqat Mərkəzi və Vaşinqtonda Azərbaycan Ticarət və Mədəniyyət Mərkəzi. Hər ikisi ayrı-ayrılıqda mühüm təşəbbüs olduğu üçün onların təfərrüatına varmaq istərdim.

1997-ci il ərəfəsində beynəlxalq aləmdə Azərbaycanın çəkisində sanballı artım hiss olunmaqda idi. Hərçənd hələ də Vaşinqton xarici siyasətində ölkələrə ayrılıqda deyil, bölgənin bir hissəsi kimi baxılırdı. Lakin bir fakt təqdirəlayiqdir ki, Azərbaycana “yeni müstəqil dövlət” kimi deyil, Xəzər hövzəsi bölgəsinin bir hissəsi kimi yanaşılırdı. Bu bölgə isə ümumdünya enerji balansında özünə yer tutmağa başlamışdı. Bölgənin iqtisadi potensialı siyasi maraqlara təkan verən qüvvəyə çevrilirdi. Xəzər nəinki İpək yolu üzərində, eyni zamanda, Avrasiya məkanında mühüm strateji halqa idi. Bu

bölgəyə maraq artdıqca, informasiya çatışmazlığı özünü daha kəskin şəkildə büruzə verirdi. İctimai mətbuatda bölgə haqqında məqalələrin sayı artırdı. Analitik yazılar da getdikcə çoxalırdı. Lakin bir fakt heç kəsin diqqətindən yayınmırdı. İstər Azərbaycan, istərsə də Xəzərlə məşğul olan elmi və siyasi tədqiqatçılar demək olar ki, yox dərəcəsində idi. Olanların isə əksəriyyəti erməni mənşəli idi. Bu cür mütəxəssislərin yetişdirilməsinə, bölgə ilə bağlı tədqiqatın sisteməlik hala salınmasına ehtiyac vardı. Daha dəqiq desək, Azərbaycan tədqiqat mərkəzinə ehtiyac vardı. Lakin Amerika ictimai və siyasi fikrinin Azərbaycanı fərdi şəkildə deyil, bölgənin bir parçası kimi qəbul etmək niyyətini nəzərə alsaq, Xəzər Tədqiqat Mərkəzinə ehtiyac vardı.

Digər bir fakt da daha açıq şəkildə özünü büruzə verməkdə idi. Vaşinqton daxilində kifayət qədər fikir mübadiləsi aparılmaqda idi. Bu cür fikir mübadiləsini aparmağa qadir olan qurumlar da vardı və ən əhəmiyyətli isə, bu qurumlarda bölgəyə maraq da artmaqda idi. Tədqiqat və fikir mübadiləsini Vaşinqton çərçivəsindən kənara çıxartmağa, ABŞ-in digər beyin mərkəzlərində inkubasiya edib yaymağa ehtiyac vardı. Digər bir tərəfdən, Vaşinqton daxilində formalaşmış fikir özünəməxsus xüsusiyyətlərə malik olur. Bu fikir və mentalitetə “xarici” ətir və dad əlavə etmək, ona balans yaratmaq məqsəduyğun olardı.

Məhz bu prinsipləri nəzərə alaraq, yeni mərkəzin “Xəzər Tədqiqat Mərkəzi” adlandırılmasına və onun Vaşinqtondan kənarda yerləşən nüfuzlu universitetlərin birində yerləşdirilməsinə qərar verildi. Bu təşəbbüs mərkəzi maliyyələşdirəcək ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının üzvləri olan şirkətlərin də marağına cavab verirdi. Bu şirkətlərin əksəriyyəti təkcə Azərbaycanda deyil, eyni zamanda, digər Xəzəryanı ölkələrdə də fəaliyyət göstərirdi.

Ticarət Palatasının İdarə Heyəti yeni tədqiqat mərkəzi üzrə Təşəbbüs Komitəsi yaratdı. Mərkəzlə bağlı müsabiqə elan olundu və marağı olan universitetlərdən təkliflər yığılmağa başlandı. Təklifləri araşdıran Təşəbbüs Komitəsi Corctaun, İndiana, Stenford və Harvard universitetlərinin təqdim etdikləri təklifləri son tura çıxartdı və Palatanın İdarə Heyətinə təqdim etdi. Palatanın direktorları Xəzər Tədqiqat Mərkəzinin Bostonda yerləşən məşhur Harvard Universitetində təsis olunmasına qərar verdilər.

ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası Mərkəzin təsis olunması üçün 1 milyon ABŞ dolları həcmində vəsait ayırdı. Mərkəzi maliyyələşdirən şirkətlər “Ekson”, “Mobil”, “Şevron” və “Aker Meritaym” konsorsiumu idi.

Tədqiqat Mərkəzinin işi üç istiqamətdən ibarət idi: bölgə barədə tədqiqat və bu tədqiqat nəticələrinin çapı, bölgədə cərəyan edən hadisələr ətrafında vaxtaşırı fikir mübadilələri və konfranslar və nəhayət, azərbaycanlı tələbələrin Harvard Universitetində təhsil alması üçün təqaüd vəsaiti.

Harvardda Xəzər Tədqiqat Mərkəzinə doktor Qrəm Əlison rəhbərlik edirdi. Əlison uzun müddət hökumətdə yüksək vəzifələrdə çalışmışdı. Harvardda nüfuzlu proqramlardan birinin rəhbəri idi. Mərkəzin icraçı direktoru isə, doktor Brenda Şeyfer idi. Əslən İsraildən olan xanım Şeyfer Azərbaycan mütəxəssisi idi. Onun ilk nəşr etdiyi kitab azərbaycanlıların milli mənsəbiyyətinə həsr olunmuşdu. Müəllif bu əsərdə cənub azərbaycanlılarına xüsusi yer vermişdir. Doktor Şeyfer Xəzər Tədqiqat Mərkəzinin aparıcı qüvvəsi idi. Baxışları mütərəqqi və obyektiv idi. Azərbaycana Rusiya və ya digər regional dövlətin peyki kimi baxmaqdan imtina edirdi. Bu məmləkətin tarixi və mədəniyyətinə yaxından bələd olduğu üçün ona rəğbətlə yanaşırdı. Doktor Şeyfer öz fəaliyyəti ərzində bir sıra mütərəqqi təşəbbüslərlə çıxış etdi və Mərkəzin fəal işləməsinə nail oldu.

Şübhəsiz, Harvard nəzdində Xəzər Tədqiqat Mərkəzi olduqca mühüm bir sərmayə idi. Bu Mərkəzin fəaliyyəti və təşəbbüsləri təqdirəlayiqdir. Lakin onun bütün təşəbbüsləri arasında birinə şəxsi rəğbətimi bürüzə verməkdən heç vaxt vaz keçməmişəm. Mərkəzin təqaüd fondu. Xəzər Tədqiqat Mərkəzinin birinici üç ili ərzində 14 azərbaycanlı dünyanın ən məşhur elm ocaqlarından biri olan Harvard Universitetində təhsil almaq imkanı əldə etdi. Zənnimcə, bu Azərbaycanın bu vaxta qədər ən böyük sərmayələrindən biridir. Azərbaycan xalqının bu vaxta kimi ən böyük potensialı neft və qaz yataqları deyil, təhsil və intellektual səviyyəsi olub. Təhsil sahəsinə qoyulan sərmayə Azərbaycanın gələcək inkişafına yönəldilən sərmayə deməkdir. Bu mənada 14 tələbənin Harvardda təhsil alması misilsiz bir nümunə idi.

Tələbə qəbulu iki mərhələdən ibarət idi. Hər bir azərbaycanlı vətəndaş qəbul üçün sənədlərini Harvard Universitetinə verə bilərdi. Əgər namizəd Harvard Universiteti tərəfindən qəbul olunardısı, onun təhsilinə ayrılacaq təqaüd üçün müraciət və sənədlər ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının Təqaüd Komitəsinə ötürülürdü. Komitənin üzvləri Palatanın icraçı direktoru, proqramı maliyyələşdirən şirkətlərin nümayəndələri və Harvard qəbul komissiyasının nümayəndəsi idi. Təqaüd Komitəsinin əsas meyarı əslində birmənalı idi: seçiləcək namizədin ictimai sektorda və dövlət qurumlarında çalışmaq əzmində əmin olmaq.

Hadisələrin sonrakı gedişatı göstərir ki, ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının bu kiçik sərmayəsi öz bəhrələrini verdi. Harvardda təhsil alan tələbələr arasında xarici işlər nazirinin müavini Araz Əzimov, Fəxrəddin Qurbanov (hazırda Kanadada Fövqəladə və Səlahiyyətli səfir), Elçin Əmirbəyov (hazırda Cenevrədə BMT yanında Daimi Nümayəndə), Kamil Xasiyev (hazırda NATO yanında səfir-daimi nümayəndə), Fuad Axundov ("İnterpol"-un Azərbaycanda Nümayəndəsi),

Tahir Kərimov (hazırda Malayziyada səfir) və digər perspektivli kadrlar vardı.

Təqaüd Komitəsinin əsas məqsədi dövlət strukturlarında çalışmaq əzmində olan kadrların təhsil almasına imkan yaratmaq idi. Açıq üzlə demək olar ki, bu mənada sərmayəçilər yarılmadılar. Maraqlı bir cəhət də ondan ibarətdir ki, Bostona təhsil almağa gələn bu tələbələr qısa bir vaxtda Harvardda Azərbaycanın səfirinə çevrilirdilər. Onların gündəliyi nəinki təhsil almaqdan, eyni zamanda, Azərbaycan həqiqətlərini Harvard tribunası ilə yaymaqdan ibarət olurdu. Bu gənclər sözün həqiqi mənasında vətəndaşlıq nümunəsi idilər. Onlarda olan əzm, təşəbbüs və ambisiya isə yeni nəslin potensialından xəbər verirdi.

Təqaüd Komitəsinin üzvlərindən biri namizədlərin müsahibəsi zamanı kiçik bir epizodu mənə xatırladır. Növbəti qəbulların birində Harvard nəzərdə tutulduğundan artıq tələbə qəbul edir. Özlüyündə sevindirici bir haldır, Azərbaycanda Harvard səviyyəli istedadların olduğundan xəbər verir. Məhz buna görə də, Təqaüd Komitəsinin üzvləri onların qarşısında əyləşən hər bir şəxsə güclü namizəd kimi baxırdı. Bu şəxs Harvard kimi məktəbə qəbul olunmuşdusa, demək, onun potensialına şübhə ola bilməzdi. Namizədlər bir-birindən güclü çıxır. Məhdudluğa görə isə, Təqaüd Komitəsi cəmi üç nəfəri seçmək məcburiyyətində qalır. Bu namizədlərdən birinin ambisiyaları Komitə üzvlərinin nəzərindən yayınmır. Müsahibəyə qonaq kimi dəvət olunan hökumət nümayəndəsi dözməyib, istehza ilə yanında oturduğu Komitə üzvünün qulağına pıçıldayır, özü də rus dilində: “Vı uj posmotrite, u neqo napoleonovskaya ambitsiya!” Keçmiş nəslə təmsil edən bu hökumət nümayəndəsi başa düşmür ki, ambisiya müsbət bir haldır və əslində yeni dünyada irəliləmək üçün Napoleon ambisiyası belə kifayət deyil. Kiçik bir faktdır, iki nəsil arasında düşüncə tərzini izah etməyə qadirdir. Komitə

Napoleon ambisiyalı gənci Harvarda göndərməyi qərara alır. Gələcəyi parlaqdır. Bu günü isə Azərbaycanın ağ üzüdür.

ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının digər bir təşəbbüsü isə Amerikada ilk Azərbaycan Ticarət və Mədəniyyət Mərkəzi idi. Mərkəzin yaradılması mütərəqqi bir konsepsiya idi. Vaşinqtonun mərkəzində yerləşən bu dörd mərtəbəli binanın iki mərtəbəsində Azərbaycan qalereyası yerləşir. Qalereyada Azərbaycan xalçaları, rəsm əsərləri, suvenirlər kimi sənət nümunələri daim nümayiş etdirilir, mədəniyyət və digər tədbirlər keçirilir. ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının ofisi də Mərkəzdə yerləşir. Bir sözlə, Azərbaycanın iqtisadi və mədəni potensialının təbliğ olunmasında bu Mərkəzin böyük rolu vardır.

Təqdirəlayiq bir faktdır ki, ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası Vaşinqtonda yeganə ikitərəfli beynəlxalq assosiasiyadır ki, öz binasına malikdir. Bu binanın alınması Ticarət Palatasının İdarə Heyətində qızgın müzakirələrə səbəb olmuşdu. Bir həftə davam edən bu müzakirələrdə direktorlar yeni konsepsiya ilə razılaşmalı oldular. ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası artıq sırf iqtisadi təşkilat çərçivəsindən çıxmışdı. Bu təşkilat Azərbaycanın Amerika Birləşmiş Ştatlarında hərtərəfli təqdimatında aparıcı və fəal rol oynayırdı. Beş il əvvəl Ticarət Palatası kimi yaranan bu təşkilat artıq diaspor, təhsil, mədəniyyət və digər sahələrdə çoxşaxəli iş aparırdı. Bu çoxşaxəli fəaliyyəti özündə birləşdirən və istiqamətləndirən yeni mərkəzə ehtiyac vardı.

Azərbaycan Ticarət və Mədəniyyət Mərkəzi 2000-ci ilin sentyabrında Prezident Heydər Əliyev tərəfindən inauqurasiya oldu. Bu münasibətlə keçirilən təntənəli mərasimdə ilk dəfə müstəqil Azərbaycan Prezidenti tərəfindən Vaşinqtonda yeni Ticarət və Mədəniyyət Mərkəzi açıldı.

BİR MİLYON DOLLARLIQ REKLAM?!

Səhər saat yeddi olardı, evdən çıxmağa hazırlaşırdım. Telefon zəng çaldı. Dəstəyi götürüb, amerikalı dostlarımdan birinin sevinc və həyəcan dolu səsini eşitdim: Bugünkü “Vaşinqton Post” qəzetini görmüsən? – deyə haray salırdı, – Heydər Əliyevin şəkli ön səhifədədir. Telefonda gözləməsini xahiş etdim. Küçə qapısını açıb, səhər erkən poçt qutusunda buraxılmış, hələ imkan tapıb götürə bilmədiyim “Vaşinqton Post”u ələ aldım. Heyrətimə inanmadım. “Post” ön səhifəsində Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin Vaşinqtonda hava limanında yerə endiyi zaman şəklini dərc etmişdi. Telefon dəstəyini əlimə alıb, xeyir xəbər üçün dostuma təşəkkür etmək istəyirdim ki, məni qabaqladı. “Afərin, Hafiz, işləməyi bacarırsınız. Bu şəklin belə bir vaxtda “Vaşinqton Postun” ön səhifəsində dərc olunmasına azı 1 milyon dollar xərcləmişiniz.” Dostumun faktı bu cür yozmasına etiraz etsəm də, onu inandırma bilmədim. İnandırma da bilməzdim. “Vaşinqton Post” bu şəkli qeyri-adi bir gündə dərc etmişdi və onu məhz həmin gün dərc etməklə Azərbaycan üçün inanılmaz təbliğat imkanı yaratmışdı.

1999-cu ilin aprel ayı di. Vaşinqtonda NATO-nun 50 illik yubileyi keçirilirdi. Bütün NATO dövlətlərinin başçıları Vaşinqtona yığılmışdı. Az deyilmiş kimi, onların arasında NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq proqramı”nın üzvü olan dövlətlərin başçıları da vardı. Sual oluna bilərdi, super dövlətlərin başçıları belə mühüm bir tədbirə yığıldığı bir gündə Azərbaycan kimi kiçik bir dövləti ön plana çəkməkdə “Vaşinqton Post”un məqsədi nə idi. Dostum yanılırdı. Azərbaycan tərəfi belə bir reklam üçün bir qəpik belə xərcləməmişdi. Səbəb bu kiçik dövlətin başçısının atdığı addımın qeyri-adiliyində idi.

NATO tədbiri şəhər Vaşinqtonun mərkəzində yerləşən “Əndru Melon Auditoriyası”nda başlamalı idi. Şəhər erkən digər dövlət başçıları ya istirahət edir, ya da tədbirə hazırlaşırdılar. Onların azərbaycanlı həmkarı isə şəhərdən kənara üz tutmuşdu. Heydər Əliyev Annapolisə gədirdi. ABŞ-ın Dəniz Donanması Akademiyasında çıxış etmək üçün. Bütün dövlət başçılarının diqqəti Vaşinqton üzərində cəmləşdiyi bir gündə Azərbaycan başçısının öz iş cədvəlini Dəniz Donanması Akademiyasından başlaması faktı “Vaşinqton Post”-un diqqətindən yayınmamışdı. Bu faktı sezən isə tək “Vaşinqton Post” deyildi. Heydər Əliyevin bu addımı əllidən çox dövlət başçısının yığıldığı bir məclisdə onu və onun ölkəsini diqqət mərkəzinə cəlb etdi.

İdeya səfərdən bir neçə həftə əvvəl meydana çıxmışdı. Rozlində Riçard Armitacın ofisində oturmuşdum. Prezidentin səfəri ilə bağlı ondan məsləhətlər alırdım. “Hafiz, sən gəl çıxart Prezidenti Vaşinqtondan kənara. Bu şəhər həmin gün qaynar qazan olacaq. Apar onu Annapolisə Akademiyada çıxış etsin.” Əvvəlcə elə bildim zarafat edir. Sonra müzakirənin dərinliyinə vardığca, Armitacın fikir zəncirini tutdum. Prezident Əliyev də ideyanı müsbət qarşıladı. Beləliklə, NATO dövlət başçıları şəhər yeməyinə oturduqları vaxt, Azərbaycan Respublikası Prezidentini tarixi Dəniz Donanması Akademiyasının höyətində hərbi parad qarşıladı. Prezident Akademiyanın yeməxanasına daxil oldu, kursantlarla günorta yeməyinə oturdu. Sonra Azərbaycan Prezidenti dörd minə yaxın kursantın qarşısında çıxış edib, ABŞ-ın bu gələcək zabitlərinə öz ölkəsi haqqında məlumat verdi.

Riçard Armitac karyerasının bir hissəsini hərbi qüvvələrdə keçirib. Bu sahədə nəinki kifayət qədər hörmətə, həm də təcrübəyə malikdir. Ordunun incəliklərinə də yaxşı bələddir. Prezident Əliyevi Akademiyada müşayiət etdiyi zaman ondan öz çıxışını ingiliscə bir kəlmə ilə qurtarmağı xahiş etdi.

Adətən, dəniz qüvvələri ilə yerli qoşunlar arasında qısqanlıq güclüdür. Əsgərlərlə matroslar bir-birini sancmaq fürsətini əldən verməzlər. Matroslar arasında “beat army” ifadəsi məşhurdur. Təxminən “ordunu yıx-sürü” deməkdir. Çıxışını qurtaran Azərbaycan Prezidenti təmiz ingilis dilində “beat army” deyə kursantlara üz tutdu. Xarici dövlət başçısından belə bir ifadəni eşidən minlərlə kursant ayağa qalxıb papaqlarını göyə fırlatdı. Azərbaycan Prezidenti Dəniz Donanması Akademiyasını beləcə ehtiraslar və alqışlar altında da tərk etdi.

Dik gəzirdi. Əzəmətini itirmirdi. Elə NATO-nun tədbir zalına da eyni əzəmət və qürurla daxil oldu. Hərçənd, heç kəs hiss etmirdi ki, cəmi bir gün əvvəl Corc Vaşinqton Universitetində tibbi müayinədən keçmişdi. Bu onun Amerikada ilk tibbi müayinəsi idi. Dəmir iradəsi vardı bu insanın. Eyni iradə ilə də NATO tribunasına qalxdı və çıxış etdi.

SIYASI UZAQGÖRƏNLİK, YOXSƏ DÜŞMƏN MEYDANÇASINDA TENNIS OYNAMAQ İSTƏYİ

NATO səfəri zamanı digər bir mühüm tədbir də planlaşdırılırdı. ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası aprelin 24-də Los-Ancelesdə Azərbaycanın iqtisadi potensialı və siyasi əhəmiyyəti barədə konfrans təşkil etmişdi. Konfransda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti iştirak etməli idi.

Ümumiyyətlə, Ticarət Palatası Prezidentin ABŞ-a səfərləri zamanı sərmayə konfransları və banketlər təşkil edərdi. Bu tədbirlərdə yüzlərlə iş adamı və siyasi xadimlər iştirak edərdi. Ticarət Palatasının bu tədbirləri Azərbaycanın ABŞ-da tanınmasında misilsiz rol oynayırdı. 1999-cu il tədbiri isə əvvəlkilərdən fərqlənirdi. Bu tədbir Los-Ancelesdə, aprelin 24-də keçirilməli idi. Tədbirin planlaşdırıldığı yer və tarix isə heç kəsin diqqətindən yayınmırdı. Nəyə görə məhz Los-Anceles və 24 aprel?! Məlum faktdır ki, Los-Anceles Amerikada erməni icmasının mərkəzidir. Aprelin 24-ü isə üzdən-irəq "genosid" günüdür. Çoxları Azərbaycan Prezidentinin məhz həmin gün Los-Ancelesə gəlmək planını siyasi sui-qəsd hesab edirdi. Onların arasında xarici işlər naziri Tofiq Zülfüqarov və Prezidentin xarici siyasət məsələləri üzrə müşaviri Vəfa Quluzadə də vardı. Onlar səfər zamanı erməni icmasının kütləvi siyasi aksiyalar keçirəcəyindən narahat idilər və ümumiyyətlə, bu addımı başqasının kortunda tennis oynamaq adlandırıldılar. Prezident isə başqa fikirdə idi. Heydər Əliyev Los-Ancelesə getmək fikrində idi və təşəbbüsü dəstəkləyirdi.

İstər Zülfüqarov, istərsə də Quluzadə haqlı idilər. Bu cəsarətli bir addım idi. Həqiqətən də, erməni icması bu səfər

zamanı kütləvi aksiyalar keçirmək fikrində idi. Heç kəs zamanət verə bilməzdi ki, səfər sakit və normal şəraitdə keçəcək. Əslində, Los-Anceles səfəri siyasi uzaqgörənlik idi. Bu ideyanın arxasında siyasi kapital, barışdırıcı əhval-ruhiyyə və proqressivlik dururdu. Heydər Əliyevi maraqlandıran səfərin formatı deyildi. Yaxşı bilirdi ki, yol boyu yığılmış ermənilər onun maşını üstünə yumurta və ya pomidor ata bilərlər. Heydər Əliyevi maraqlandıran səfərin məzmunu, bu məzmunun yozulma xətti və son nəticədə yaradaçağı siyasi rezonans və kapital idi.

Amerikada erməni icmasının radikal mövqedən çıxış etməsi yeni bir fakt deyildir. Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin qızışmasında bu icmanın xüsusi rolu olub. Zənnimcə, Ermənistan erməniləri ilə diaspor erməniləri arasında kifayət qədər fərq vardır. Diaspor sıralarında radikallıq daha güclüdür. Erməni icmasının mentaliteti tarixin müəyyən bir halqasında ilişib qalıb. Bu icmanın şüuru keçmişin yükündən xilas ola bilmir. Zaman keçir, siyasi və gündəlik reallıqlar dəyişir. Lakin tarixin müəyyən bir anı erməni icmasının şüur və yaddaşını əsirlikdən xilas etmir. Bu icma arasında nifrət və ikrah hissi o qədər güclüdür ki, onun gözləri gələcəyi görməkdən, qulaqları isə məntiqi eşitməkdən məhrumdur. Keçmişin nifrəti ilə yaşayan erməni icmasının bu gün tüğyan edən qəzəbi bu millətin gələcəyini tarixin uzaq bir halqasında dondurmuşdur. Los-Ancelesin dəbdəbəli iqamətgahlarında yaşayan, Rodeo Drayvin butiklərində fırlanan, Qlendeyldə Raffinin kabablarından ləzzət alan diaspor maddi çətinliyin nə olduğunu çətin başa düşməkdən savayı, Ermənistanda yaşayan öz həmvətənlərini də nifrət üzərində qurub-saxladıqları ideologiyanın qurbanına çevirmək əzmindədir və buna qadirdir. Və əgər Ermənistanın diasporun əsirliyindən xilas olmaq ehtimalı azdırsa, bu qonşu dövlətlə münaqişənin həllində və ABŞ-da siyasətimizin formalaşmasında erməni diasporu faktor olaraq qalacaqdır.

Los-Ancelesə getmək təklifimizin arxasında Heydər Əliyevin amerikalılara və erməni diasporuna veriləcək mesajı sadə idi. Torpaqlarımızın 20 faizindən çoxunun işğal olunmasına və əhalimizin 1 milyondan çoxunun didərgin salınmasına baxmayaraq, daha qan tökmək istəyində deyilik. Los-Anceles müəyyən mənada ikinci Yerevandır. Sizin evinizə gəlirik, tennisi udmaq üçün yox, sizlərə barışıq əli uzatmaq üçün. Gələcəyimizin vaxtı da tarixin müəmmalı bir gününə təsadüf edir. Əcəba, nifrəti unudub, sizlərə uzatdığımız barışıq əlini sıxmağa dəyməzmi. Gələcəyi keçmişdə dondurmaq olmaz, sıxın bu əli, bərabər quraq o gələcəyi.

Təşkilatçı ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası idi. İdeyanı Ağ Ev və Dövlət Departamentində bəyənmişdilər. Ticarət Palatasının icraçı direktoru ilə Los-Ancelesdə olduq. Şəhərin meri təşəbbüsü dəstəklədi və tədbir üçün hər cür şərait yaradacağına söz verdi. Kontraktlar imzalandı. Təşkilat işinə başlandı. Növbəti addım olaraq, ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası özünün gürcü tərəfdaşı olan ABŞ-Gürcüstan Biznes Şurası ilə birlikdə Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstan səfirlərinin "For Sizon" mehmanxanasında görüşünü təşkil etdi. Həmkarlarım Ermənistan səfiri Ruben Şuqaryan və Gürcüstan səfiri Tedo Caparidze idi. Açıqlığı deyim ki, görüş çox səmərəli keçdi. Şuqaryan təşəbbüsün müsbət, onun diaspor rəhbərliyi tərəfindən dəstəklənəcəyi ehtimalının isə az olduğunu bildirdi.

Yeni yaradılmış Amerika-Ermənistan Ticarət Forumu tədbirə təşkilatçı kimi qoşulmaqdan və erməni diasporu ilə vasitəçi olmaq təklifindən boyun qaçırdı. ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası kaliforniyalı senator Barbara Bokserin ofisində görüş keçirdi, Senatorun bu təşəbbüsü dəstəkləməsini və hətta konfransda çıxış etməsini xahiş etdi. Bir faktı unutmamaq olmaz ki, Kaliforniya dünyanın altıncı böyük iqtisadiyyatıdır. Şübhəsiz, belə bir ştatda sərmayə konfransının

keçirilməsi Kaliforniya biznesləri üçün Azərbaycanda yeni imkanlar yaratmaq demək idi. Senatorun köməkçiləri təşəbbüsü bəyənsələr də, onun erməni lobbisi tərəfindən nə qədər dəstəklənəcəyinə əmin deyildilər.

Növbəti görüşlər erməni diasporunun nümayəndələri ilə oldu. Amerika davranış qaydalarına sadıq qalan bu şəxslər təşəbbüsün progressivliyini dana bilmirdilər, lakin onu açıq-aşkar dəstəkləməkdən çəkinirdilər. Daha radikal qüvvələrin hiddəti isə artıq aşıb-daşmağa başlamışdı. Ciddi hazırlıq görülürdü.

Təəssüflər olsun ki, tədbir baş tutmadı. Buna səbəb erməni icmasının hiddəti və ya hədələri olmadı. Vaşinqtonda Corc Vaşinqton Universiteti Klinikasında müayinədən keçən Heydər Əliyevə həkimlər səyahət etməyi qadağan etdilər. Prezident səhhətinə görə Los-Ancelesə gedə bilmədi. Tədbir ona bir neçə gün qalmazdan əvvəl ləğv olundu və bununla hadisələrin hansı istiqamətdə cərəyan edə biləcəyi ehtimalını daima qaranlıqda saxladı. Lakin təşəbbüs olaraq, Los-Anceles konfransı ideyası öz bəhrəsini verdi. Heydər Əliyevin yuxarıda şərh etdiyimiz mesajla Los-Ancelesə getmək istəyində olması ona ABŞ-da kifayət qədər siyasi kapital qazandırdı. İlk növbədə, bu istək onda liderlik və uzaqgörənlik xüsusiyyətlərinin olduğunu bir daha sübut etdi.

Təşəbbüs isə asanlıqla və birdəfəlik əldən verilmədi. Üstündən bir qədər keçdikdən sonra, ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası Los-Ancelesdə konfrans təşkil etdi. Müvəffəqiyyətlə keçən bu konfransda Azərbaycanı Dövlət Neft Şirkətinin birinci vitse-prezidenti İlham Əliyev təmsil etdi. Onu salamlayanlar sırasında indiki Dövlət Katibi Kondolisa Rays da var idi.

ABŞ-A RƏSMİ SƏFƏR

Azərbaycan diplomatiyasının ən böyük uğurlarından biri Prezidentin 1997-ci ildə ABŞ-a rəsmi səfəri idi. Səfər nəinki böyük çətinliklər hesabına başa gəlmişdi, eyni zamanda, mühüm bir vaxta təsadüf edirdi. Azərbaycanın neft strategiyası beynəlxalq aləmdə ölkəmizin siyasi çəkisini artırmaqda idi. Artıq rəsmi Vaşinqton Azərbaycana başqa gözlə baxırdı. Bu səfər haqqında çox yazılıb, tam təfərrüatlarına varmaq istəməzdim. Sadəcə olaraq, yadda qalan bir neçə epizodu xatırlatmaq istərdim.

Səfər iyulun 27-də başladı. Vaşinqtona gələn Prezident "Bleer Haus"-da qalırdı. Dövlət başçıları üçün ayrılmış bu tarixi iqamətgah Ağ Evlə üzbəüzdür. Səfərin rəsmi hissəsi iki ölkə Prezidentləri arasında görüşlə başladı. Övvəlcə, Prezident Klinton və Prezident Əliyev Ağ Evdə təkbətək görüşdülər. Daha sonra, görüşün çərçivəsi genişləndirildi və nümayəndə heyətləri Prezidentlərə qoşuldu.

Adətən, bağlı qapı arxasında keçirilən görüşlərin məzmunu bağlı qovluqlarda qalır. Belə də olmalıdır. Bu xatirələri yazdıqca etika və diplomatiya normalarına tam riayət etməyə çalışmışam. Lakin indi bir faktı açıqlamaq istərdim. Bunu özümə mənəvi borc hiss etdiyimi tam qətiyyətlə qeyd edirəm. Klinton-Əliyev görüşündə müzakirə olunan məsələlərdən biri də cənubi azərbaycanlıların vəziyyəti idi. Vaxtın darlığına baxmayaraq, Prezident Əliyev İranda 30 milyona yaxın azərbaycanlının yaşadığı barədə Prezident Klintonu məlumat verdi. Müstəqil Azərbaycanın Prezidenti Amerika Birləşmiş Ştatları kimi fəvqəldövlətin başçısı ilə görüşürdü. Məmləkətinin kifayət qədər problemi olmasına baxmayaraq,

Prezident vaxt tapıb, millətinin sanki unudulmuş bir parçasını da beynəlxalq gündəliyə salmışdı.

Klintonla Əliyev arasında olan səmimi münasibət rəsmi səfər zamanı daha da sıxlaşdı. Bill Klinton sadəliyi ilə gözə çarpan bir lider idi. Heydər Əliyevdə liderlik peşəkarlığını hiss etməmək qeyri-mümkün idi. Xüsusilə, fəvqəldövlət başçısı ilə davranmağı bacarırdı.

Bakıdan iki xalça toxutdurub gətirmişdi. Bir xalçanın üstündə Bill Klintonla xanımı Hilari Klintonun şəkli salınmışdı. O biri xalçanın üstündə isə Klintonun qızı Çelsinin şəkli naxışlanmışdı. Amerikalılar üçün qeyri-adi bir hədiyyə idi. Təqdimatdan əvvəl protokol problemi yarandı. Bu hədiyyələrin mövcudluğu görüşdən bir neçə saat əvvəl bəlli oldu. ABŞ protokolu xalçaları qəbul etməkdən imtina edirdi. Protokol qaydalarına görə, Amerika tərəfi də Azərbaycan tərəfinə cavab hədiyyəsi təşkil etməli idi. Belə bir hədiyyəni isə təşkil etməyə kifayət qədər vaxt yox idi. Min bir müsibətdən sonra, ABŞ protokolunu razı sala bildik. Xalçalar əvvəlcədən Ağ Evə yollandı.

Əliyevlə görüşə gələn Bill Klinton artıq xalçaları görmüşdü. Nəinki özü və xanımının, hətta qızı Çelsinin də heyrləndiyini bildirdi. Əliyevin başqasını məmnun etmək qabiliyyətində olduğunu vurğuladı. Bu söhbət Ağ Evdə Azərbaycan nümayəndə heyəti üçün təşkil olunmuş nahar arxasında baş verirdi. Dövlət başçılarını razı salmaq qabiliyyətinə çoxdan malik olduğunu etiraf edən Heydər Əliyev fürsətdən istifadə edib, Klintonu bir əhvalatı danışdı. Hələ Sovet dövründə Azərbaycanda Mərkəzi Komitənin birinci katibi olduğu vaxt Finlandiyanın Prezidenti Moskvaya rəsmi səfərə gəlir. Səfər çərçivəsində xarici qonağa istirahət proqramı da təşkil olunur. Moskva qonağı Bakıya yollamaq qərarına gəlir. Qonağın həvəskar balıqçı olduğunu eşidən Əliyev onu Xəzərə balıq ovuna çıxarır.

Əliyəvin göstərişinə əsasən, vadalazlar suyun altında geniş bir sahəni torla əhatəyə alırlar. Torun içi iri nəre balıqları ilə doldurulur. Vadalazlar aşağıda yığılıb gözləyirlər. Bakı sahilindən ayrılan gəmi əvvəlcədən nəzərdə tutulan nöqtəyə çatıb lövbər salır. Finlandiyalı qonaq qarmağı yığıb dənizə atır. Üstündən bir dəqiqə keçməmiş halqa dartılmağa başlayır. Prezident güc verib iri bir nəre balığını sudan çıxarır. Sevincini gizlədə bilməyən qonaq dərhal qarmağı bir də suya atır, yarım dəqiqə keçməmiş daha bir nəre balığını tutub sudan çıxarır. Cuşa gələn qonaq dayanmadan ovunu davam etdirir və hər dəfə sudan daha iri bir balıq çıxarır. Finlandiya Prezidentinin ağlına belə gəlmir ki, suyun altında balıqları dəqiqəbaşı halqaya keçirən vadalazlardır. Qonaq Bakıdakı istirahətindən çox razı qayıdır.

Əhvalata qulaq asan Klinton qəhqəhə çəkir, gülməkdən dayana bilmirdi. Görüş beləcə sadə və mehriban dostluq şəraitində keçdi.

Rəsmi görüşlərin sonunda Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə ABŞ-ın “Amoko”, “Ekson”, “Mobil” və “Şevron” şirkətləri arasında neft müqavilələri imzalandı. Bu imzalanma mərasiminin mühüm tarixi əhəmiyyəti vardı. O vaxta kimi Ağ Evdə bu tipli sazişlər imzalanmamışdı. Buna böyük səylərdən sonra nail olmuşduq. Heydər Əliyev hər bir sazişin imzalanmasını siyasi bir hadisəyə çevirirdi. Bu barədə kütləvi informasiya vasitələri uzun müddət məlumat verir, siyasi xadimlər şahidlik edirdi. Prezident neftdən siyasi alət kimi istifadə edirdi. Dövlət başçılarından tutmuş iş adamları və ictimaiyyət arasında bir mesajı açıq və məharətlə bəyan edirdi. Azərbaycan geopolitik nöqtəyindən nəzərdən mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu dövlət başçısının strateji xəttində iqtisadi maraqlar siyasi maraqların lokomotivi rolunu oynayır. Neft kontraktlarının məhz Ağ Evdə imzalanması da həmin lokomotivin gücünü, Azərbaycana və onun neft strategiyasına verilən qiymətin dəyərini sübut edirdi.

1997-ci il səfərini çox təhlil etmək olar. Amma fikir axını hansı istiqamətə yönəlsə yönəlsin, iki fakt çox mühüm idi.

Əvvəla, bu səfər Azərbaycanın Amerika Birləşmiş Ştatlarında istər horizontal, istərsə də vertikal təqdimatı idi. Horizontal təqdimat Prezident Klinton, Vitse-Prezident Qor, Kabinet və Konqres üzvləri, mətbuat və işgüzar dairələr, diaspor və ictimai fikir qurumları ilə aparıldı və bunun müvəffəqiyyətinə şübhə ola bilməzdi. Bu təqdimat ictimai fikir və siyasətin formalaşmasında rol oynaya biləcək bütün təbəqələri əhatə etmişdi. O ki qaldı vertikal təqdimata, buna coğrafi nöqteyi-nəzərdən baxmaq olardı. Azərbaycan Prezidenti Vaşinqton, Nyu-York, Hyuston və Çikaqoda oldu, ABŞ-in mühüm mərkəzlərində öz ölkəsini layiqincə təqdim etdi.

İkincisi, bu səfər Heydər Əliyev üçün imtahan idi. Onun bu vaxta kimi səfərləri yalnız Nyu-Yorkla kifayətlənmişdi. Heydər Əliyev bu dəfə Manhettən adasından çıxmalı idi. Əlbəttə, ABŞ-da səfərdə olan bu dövlət başçısının əsas məqsədi Klinton Administrasiyası və Konqresdə siyasi məqsədlərinə nail olmaq idi. Onun ikinci ən önəmli məqsədi isə tək ölkəsi haqqında deyil, xüsusilə özü haqqında ictimai fikri dəyişmək idi. Və bu mənada Vaşinqton çox vacib idi. Əzazildi Vaşinqton. Zəifləri sevməz. Güclüləri taxta çıxarar. Tərəddüd edirdi bu şəhər onu taxta çıxartmağa. Onun həmin taxta asanlıqla çıxacağına inanan da az idi. Bunun üçün siyasətçilər uzun müddət kampaniya aparır. Üç günlük səfər kifayət olardı mı?!

Vaşinqton dairələrində o, "Politbüro"nun üzvü və "KQB" sədri kimi tanınırdı. Belə bir keçmişə malik olan bir şəxsin səmimi və progressiv siyasi xadim kimi yetişməsinə inam az idi. Sözün açığını desək, bu inamı nə diplomatik missiya, nə də xarici siyasət istəblişmenti yarada bilərdi. Bu inamı yalnız o özü yarada bilərdi. Heydər Əliyev Vaşinqtona bir imiclə

gəlmişdi, başqa bir imiclə getməli idi. Başqa sözlə desək, Vaşinqton ictimai fikri onu millətpərəst, proqressiv, güclü və səmimi lider kimi qəbul etməli idi.

İctimaiyyət qarşısına çıxacağı ilk tədbir isə Corctaun Universitetində keçirildi. Qəribə bir tədbir idi. Vaxt vardı 10-15 adamı bir yerə yığa bilmirdik. Tədbirə bir saat qalmışdı, amma Universitetin 350 kürsüsü olan akt zalı artıq dolu idi. Adam axını isə kəsilmirdi. Yaxşı yadımdadır, Baltimordan bir qrup da gəlmişdi. Onların arasında iki nəfər azərbaycanlı da vardı. Zal dolmuşdu və ABŞ mühafizə qüvvələri artıq gələnləri geri qaytarır, zala buraxmaqdan imtina edirdi. Bizim prioritet isə başqa idi. İmkanımız olsaydı, bəlkə də akt zalını genişləndirərdik. Təşkilatçılardan biri də ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası idi. Azərbaycan mühafizəsinin zabitlərindən biri Palatanın direktoruna yaxınlaşıb, baltimorlu azərbaycanlıları içəri buraxmağı xahiş edir. Əvvəlcə etiraz edən və Azərbaycanın da artıq seçmək imkanı yarandığı faktından bir anlığa mənəvi ləzzət alan Palata direktoru baltimorluları da qarşısına salıb, adamların sayı-hesabı itmiş akt zalına salır.

Onun hər bir hərəkətinin, hər bir kəlməsinin diqqətlə izlənəcəyinə şübhə yox idi. Çıxışının məzmununu özü təyin edərdi. Prezidentə bu barədə məsləhət verməyə ehtiyac yox idi. Natiqlik ustası idi. Lakin potensial bir problem vardı. Çıxışın formatı. Vaşinqtonda beş dəqiqədən artıq uzanan çıxışa maraq itər. Adətən çıxışlar qısa olar, vaxt daha çox sual-cavaba saxlanar. Auditoriya çıxışdan daha çox onu maraqlandıran suallara cavab axtarar. Və verdiyi sualların bir məqsədi intellektual qidalanmaqdırsa, o biri məqsədi natiqin intellektual potensialını, mentalitet və şəxsiyyətini test etməkdir. Corctaunda yığılmış bu auditoriyaya həmin imkanı vermək lazım idi. Bu o deməkdir ki, Heydər Əliyev on illərlə sadıq qaldığı və adət etdiyi çıxış formatını dəyişməli idi. Məlum faktdır ki, Prezidentin çıxışları uzun çəkər, əhatə dairəsi

hərtərəfli olardı. O vaxta qədər heç kəs Heydər Əliyevin cəmi beş dəqiqə çıxış etməsini görməmişdi.

Problem bu məsləhəti birmənalı və ustalıqla Prezidentə çatdırmaq idi. Məsələnin vacibliyini hamı başa düşsə də, heç kəs belə bir addımı atmağa cəsarət etmirdi. Tədbirin həmsədrləri Corctaun Universitetinin vitse-prezidenti Maykl Kelli və ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının Direktorlar Şurasının üzvü Riçard Armitac idilər. Prezidentdən öncə Palatanın fəxri məsləhətçisi Zbiqnev Bzejnski çıxış etməli idi. Prezidentin Bzejnskiyə müstəsna hörməti vardı. Elə çıxışın formatı barədə məsləhət də doktor Bzejnskiyə həvalə olundu. Auditoriyaya daxil olmazdan əvvəl Prezident Kelli, Armitac və Bzejnski ilə qısaca görüşdü. Həmin görüş zamanı doktor Bzejnski astaca məsələnin mahiyyətini Prezidentə başa saldı.

Bir qədər sonra, tədbir öz işinə başladı. Natiqlər hamısı çıxışını qurtardıqdan sonra, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tribunaya dəvət olundu. Yerindən asta-asta qalxan Prezident tribunaya yaxınlaşdı, alqışların qurtarmasına imkan verdi. Bir anlıq sükut yarandı. Həmin vaxt ərzində Prezident hamı görsün deyə, asta-asta qolundan saatını çıxartdı və nümayişkarənə tribunada gözü qarşısında yerləşdirdi. Bu jest zalda oturanların diqqətindən yayınmadı. Auditoriya gülümsədi.

Keçmiş "Politbüro" üzvü və "KQB" sədri Amerika auditoriyasına ilk mesajını verdi: Qərb adət və normalarına bələdəm, onlara hörmət etməyə hazıram və riayət etməyə qadirəm. Sonrası inanılmaz bir şouya çevrildi. Prezident universitetdə çıxış etdiyini bildirdi və çıxışını da universitet auditoriyasına yönəltdi. Bir müəllim kimi əlinə xətkəş alıb xəritə qarşısında durdu, ölkəsinin hər problem nöqtəsini sadə və ehtirash bir dildə izah etməyə başladı. Qısa çıxış qızgın sual-cavab sessiyası ilə əvəz olundu. Bu şəxs bir müəllim kimi auditoriya

qarşısında dərs deyirdi, lakin tək dərs verdiyini deyil, eyni zamanda, imtahan edildiyini də yaxşı başa düşürdü. Bu sınaq gözlədiyimizdən də müsbət keçdi. İyulun 30-da Corctaun Universitetində Heydər Əliyev Vaşinqton ictimaiyyəti qarşısında öz imicini sübuta yetirdi. Sən demə, keçmiş “Politbüro” üzvü və “KQB” sədri həm də milliyyətçi, professional və xarizmatik bir dövlət xadimi imiş.

Bu cür imtahanlardan biri də “Bleer Haus”da, Ağ Evin qonaq iqamətgahında keçirilən görüşlərdən biri idi. ABŞ-da rəsmi siyasi qurumdan kənarda xeyli şəxslər olar. İstəblişmentdən kənarda olmalarına baxmayaraq, hakimiyyətə təsirləri güclü olar. Onlar nüfuz sahibləri və fikir yaradıcıları kimi tanınar. Bu cür nüfuz sahibləri ilə Prezidentin görüşünü təşkil etmək istəyirdim. Hələ səfərdən çox əvvəl doktor Bzejnskinin yanında olmuşdum. Səfərlə bağlı mənə bir sıra sanballı məsləhətlər vermişdi. Bzejnski ideyanı alqışladı və şəxsən bir sıra adamı dəvət edəcəyini vəd etdi. Beləcə bir siyahı hazırladıq və bərabər dəvətnamələr yollamağa başladıq.

İyulun 30-da “Bleer Haus”da yığılan qrup sözün həqiqi mənasında nüfuz sahibləri idi. Bu görüş uzunmüddətli sərmayə idi. Bəlkə də, o vaxt bu fikir kifayət qədər diqqəti cəlb etməzdi, amma hadisələrin sonrakı gedişatı bu görüşün həqiqətən uzunmüddətli sərmayə olduğunu sübut etdi. Həmin gün “Bleer Haus”a Azərbaycan Prezidenti ilə görüşməyə gələn bu şəxslər bir neçə il sonra hakim dairələrdə nüfuz sahiblərinə çevrildilər. Bunların bir çoxu Buş Administrasiyasının aparıcı şəxsiyyətləri oldu. Vitse-prezident Dik Çeyni, Dövlət Katibi Kolin Pauer, Dövlət Katibinin müavini Riçard Armitac. Bir vaxt ata Buşun milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə müşaviri, sonradan oğul Buşun seçki kampaniyasında fəal rol oynamış general Brent Skoukroft. Qonaqlar arasında Bill Klintonun milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə müşaviri Antoni Leyk, əvvəllər energetika və müdafiə naziri işləmiş Ceyms

Şlesincer, bir vaxt Prezident Niksonun aparatına rəhbərlik etmiş, sonradan Prezident Reyqanın Dövlət Katibi olmuş Aleksandr Heyq, bir vaxt Dövlət Departamenti və Ağ Evdə çalışmış Karneqi Fondunun prezidenti Cessika Metys, “Vaşinqton Post” qəzetinin redaktoru Stiven Rozenfeld və tanınmış siyasi şərhçi Corc Enqayer də vardı. Və şübhəsiz, məclisin ağsaqqalı doktor Zbiqnev Bzejnski idi. Bzejnskinin məsləhəti ilə Prezidentin sol tərəfində oturub, lazım gəldikcə qonaqların hər biri haqqında ona məlumat verirdim.

Bu görüş qlobal siyasət barədə fikir mübadiləsinə döndü. Əliyevin keçmişi və onun qarşısında duran cari geopolitik problemlər görüş iştirakçılarını çox maraqlandırır. Prezident sanballı beyinlər əhatəsində idi və bu əhatədə yad deyildi. Məhz buna görə də, bu nüfuz sahibləri onu öz sıralarına layiqli üzv kimi qəbul etdilər.

Rəsmi səfər çərçivəsində Hyustonda şəhər meri Robert Lanyerin evinə getdi. Cənubi amerikalılar çox sadə və istiqanlı olurlar. Bu xüsusiyyət bir yana, Hyuston həm də ABŞ-ın neft mərkəzidir. Bu şəhərdə söhbət və əməkdaşlıq üçün kifayət qədər imkan vardı. Cənab Lanyer Prezidenti çox səmimi qarşıladı. Həmin axşam Böyük Hyuston Əməkdaşlığı təşkilatı və ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası Prezidentin şərəfinə ziyafət təşkil etmişdilər. Ziyafətdən bir neçə dəqiqə əvvəl istər Prezident, istərsə də qonaqlar çox sadə bir xəbər aldılar. Prezident Əliyevin oğlan nəvəsi olmuşdu. Xəbəri alıb ziyafətə qalxan Prezidenti bir-bir təbrik etməyə başladılar. Məsələ yeni doğulmuş uşağa hansı ad qoyulacağına gəldi. Robert Lanyer zarafatla ona Sem Hyuston adının verilməsini təklif etdi.

Hyustonda görüşlər sırf iqtisadi xarakter daşıyırdı. Prezident bir-birinin ardınca ABŞ-ın bütün neft şirkətlərinin rəhbərliyi

ilə görüşdü. Bu görüşlər neft şirkətlərinin ölkəmizə olan maraq və diqqətini daha da artırdı.

Prezidentin Hyustonda iş cədvəli hazırlanarkən bir sıra ideyalar təklif olunurdu. İdeyalardan biri də, Hyuston Tibb Mərkəzi və ya Milli Astronomiya Mərkəzinə səfər idi. Hər iki mərkəz təkcə Hyustonda deyil, bütün dünyada məşhurdur. İş cədvəlinin sıxlığını nəzərə alaraq, seçim yalnız bir olmalı idi. Yaxşı yadımdadır, müzakirə etdiyimiz vaxt əməkdaşlarımızdan biri çox sadə bir mülahizə yürütdü. Azərbaycanın kosmosla məşğul olmasına hələ çox var, amma tibb sahəsində işimiz çoxdur, gəlin Tibb Mərkəzinə gedək. Belə də oldu. Tibb Mərkəzində olarkən Prezident məşhur kardioloq Maykl Dibeyki ilə tanış oldu. Taleyin işi elə gətirdi ki, sonralar bu tanışlıq genişləndi.

1997-ci il səfəri gərgin, lakin məhsuldar iş nəticəsində baş tutdu. Səfərə hazırlıq dövründə yuxusuz gecələrimiz çox olub. Bu barədə yazmağa dəyməz. Lakin bir fakt yazılmalıdır və hələ çox da yazılacaq. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1997-ci il ABŞ-a rəsmi səfəri mühüm tarixi hadisə və Azərbaycan diplomatiyasının ən böyük nailiyyətlərindən biri idi. Bu hadisəni təşkil etmək və onu yaşamaq isə həyatda ən böyük şərəfdir. Məmnunam.

REALLIQ VƏ PRIORİTETLƏR

Amerika Birləşmiş Ştatları fəvqəldövlətdir. Azərbaycanın geopolitik maraqlarının qorunub saxlanmasında bu dövlət həmişə mühüm rol oynayacaqdır. Məhz buna görə də Azərbaycan Respublikasının bu ölkə ilə münasibətləri daima strateji əhəmiyyət kəsb edəcəkdir. Bədbinliyin ən böyük düşməni zamandır. Tarixin səhifələri yazıldıqca, müsbət faktorlar sətirlər arasından daha qabarıq görünməyə başlayır. Əminəm ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi həll olunacaq, erməni və Azərbaycan xalqları yenə yanaşı yaşamalılı olacaqlar. Lakin bir şeyə də tam əminəm. ABŞ–Azərbaycan münasibətlərinin inkişaf yolu heç vaxt hamar olmayacaq. Bəlkə də əlli və ya yüz ildən sonra bu sətirləri oxuyanlar gülümsəyib fikirləşəcəklər ki, Hafiz Paşayev çox sadələvh bir səfir olub. Kaş belə də olaydı. Kim bilir, bəlkə əlli və ya yüz ildən sonra ABŞ siyasi sistemi kökündən dəyişəcəkdir? Lakin nə qədər ki, o sistem dəyişməyib, Vaşinqtonda oturan Azərbaycan səfirinin baş ağrısı kəsməyəcək və xarici siyasət aparatı Bakı ilə Vaşinqton arasında münasibətlərdə elastikliyi, çevikliyi saxlamaq və ictimai fikri lüzumsuz ehtiraslardan uzaqlaşdırmaq məcburiyyətində qalacaq.

Buna səbəb Vaşinqtonda xarici siyasətin formalaşma mexanizmidir. Dünyanın əksər ölkələrində xarici siyasət Administrasiyanın səlahiyyətinə daxildir. Belə də olmalıdır. Xarici siyasət elastiklik, gündəlik diqqət və transformasiya tələb edir. Siyasəti qanunvericilik aktları ilə idarə etmək yanlışdır. Məhz bu xüsusiyyət isə Amerika Birləşmiş Ştatlarına məxsusdur.

Vaşinqtonda xarici siyasət tək Administrasiya tərəfindən deyil, eyni zamanda Konqres tərəfindən müəyyən olunur.

Parlament xarici siyasətə müdaxilə etdiyi təqdirdə, bu siyasətin həyata keçirilməsində mühüm amillərdən olan çeviklik faktoru aradan qalxır, durğunluq və çıxılmaz vəziyyət yaranır. Gündəlik reallıq dəyişir, xarici siyasət isə bu reallıqla ayaqlaşmaq qabiliyyətini itirir. Çünki artıq bu siyasəti müəyyən edən dəyirmi masa arxasında keçirilən müzakirələr olmur. Xarici siyasət qanunvericiliklə diktə olunmağa başlayır.

Məsələn, 1992-ci ildə istəblişment başqa bir dövlətə qarşı siyasətini qanun şəklində yazır, səs verib, onu qəbul edir. 1993-cü ildə bu xarici dövlətin torpaqlarının artıq 20 faizi işğal olunur, əhalisinin 1 milyonu didərgin salınır. 1994-cü ildə bu xarici dövlət ABŞ-ın iqtisadi tərəfdaşına çevrilir. On il keçir, ikitərəfli əlaqələr strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə gəlib çatır. 1992-ci ildə qəbul olunmuş qanun isə xarici siyasətdə fakt olaraq qalır. Administrasiya haray çəkir, özünü şəhid edir, lakin əl-qolu bağlı qalır. Qanun qanundur.

Əksər ölkələrdə parlamentin rolu yalnız milli təhlükəsizlik doktrinasını qəbul etməkdən ibarət olur. Gündəlik siyasət dövlət başçısına və xarici siyasət aparatına həvalə olunur. Amerika Birləşmiş Ştatlarında isə Konqres gündəlik xarici siyasəti diktə etmək qabiliyyətindədir. Bu fakt, eyni zamanda xüsusi maraq qruplarına xarici siyasətin formalaşmasına təsir göstərmək imkanı verir. Nəticədə ipin ucu əldən çıxır. Nəinki elastiklik itir, bəzən milli maraqlar belə arxa plana keçməli olur.

Qeyd etdiyim kimi, bəlkə də əlli ildən sonra vəziyyət dəyişəcək? Amma nə qədər ki, Amerika xalqı öz Konstitusiyasını dəyişməyib, rəsmi Bakı ABŞ-ın NATO-da müttəfiqi olan Türkiyənin nümunəsindən nəticə çıxartmalı və Vaşinqtonla siyasətini uzunmüddətli prinsiplər əsasında qurmalıdır. Sabah 907-ci Bölmə tam ləğv oluna bilər. Bu heç də o demək

deyildir ki, birisi gün 908-ci, 909-cu və ya 928-ci bölmələr peyda olmayacaq. Bəlkə 907-ci Bölmə qədər ifrat şəkildə yox. Amma yeni şifrəli qanunvericilik aktları, kampaniyaları və ya çağırışları daima qüvvədə qalacaq. Səbəb: ABŞ-da erməni faktoru və bu faktorun xüsusi maraq qrupu kimi xarici siyasətin ikinci formalaşdırıcı qolu olan Konqresə təsir göstərmək qabiliyyəti.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, xarici siyasət aparatının əsas vəzifələrindən biri də Azərbaycan ictimaiyyəti arasında ABŞ-ın bu ikili və anlaşılmaz siyasətinə qarşı ehtirasları soyutmaq olacaqdır.

Beləliklə, xarici siyasətdə Konqresin iştirakı faktı bizi məcbur edir ki, ABŞ-la bağlı siyasətin əsasını təşkil edən prinsiplərdən ən önəmlisi lobbizm siyasəti olsun və bu siyasət yenidən qurulsun. Vaşinqtonla xarici siyasətdə lobbizm konsepti sanballı çəkiyə malik olmalıdır. Söhbət yalnız lobbi şirkətindən getmir. Lobbizm geniş məfhumdur. Burada ən önəmli xüsusiyyət isə lobbizmə 2-3 illik fəaliyyət kimi deyil, uzunmüddətli sərmayə nöqtəyi-nəzərindən yanaşılmasıdır. Və əgər bu sərmayə uzun müddətə qoyulursa, yadda saxlamaq lazımdır ki, onun valyuta dəyərindən də çox şey asılıdır.

Effektiv xarici siyasətdən söhbət gedirsə, yaxın gələcək ərzində aşağıda sadalanan sahələr tam diqqət mərkəzində olmalıdır.

Lobbi şirkəti. Hədəf Konqres üzvləridir. Bu haqda yuxarıda ətraflı mülahizələr sürdük. Lobbizmlə bağlı Azərbaycan tərəfi aşağıdakıları nəzərə almalıdır.

Əvvəla, lobbi şirkəti taktiki bir addımdır. Onun əsas məqsədi Konqres üzvləri ilə gündəlik iş aparmaq, onlara Azərbaycan haqqında məlumat vermək, əlverişli qanunvericilik aktlarının

mühüm komitələrdən keçməsinə nail olmaqdır. Lakin sözün həqiqi mənasında lobbî şirkətinin rolu ziyanverici qanunvericilik aktlarını zərərsizləşdirməkdən ibarət olur, yəni 907A, 907B və ya 908-ci Bölmələrin Konqresdən keçməsinə yol verməmək. Artıq Azərbaycan hökuməti Vaşinqtonda lobbîçilik sahəsində müəyyən təcrübəyə malikdir. Ən müsbət təcrübə Livingston qrupu ilə bağlıdır. Qrupun rəhbəri həmin Robert Livingstondur ki, bir neçə il əvvəl ABŞ Konqresində Azərbaycanın mövqeyini dəstəkləməyi özünün mənəvi borcuna çevirmişdi.

Bir mühüm faktı yadda saxlamaq lazımdır. ABŞ Konqresində 535 üzv vardır. Onların 80 faizi iki ildən bir yenidən seçilir. Belə bir çoxsaylı və dinamik tərkib həddindən artıq aqressiv taktiki iş tələb edir.

Bu aqressivlik və dinamiklik isə əksər hallarda baş gicəldəndirir. Belə bir təəssürat yaranır ki, əməlli-başlı iş gedir. Əslində, lobbî şirkətləri ilə qısa müddətli kontraktların strateji məqsədləri kölgədə qoymaq təhlükəsi vardır.

Bir şeyi yadda saxlamaq lazımdır ki, Konqreslə aparılan gündəlik iş (əslində, bu işdən daha çox mübarizəyə bənzəyir) aysberqin suyun üstündə qalan bir parçasıdır. Bunu sırf lobbizm adlandırmaq olmaz. Hərtərəfli lobbizm həmin aysberqin suyun altında qalan hissəsini hərəkətə gətirməkdən ibarətdir. Bunun üçün isə uzunmüddətli sərmayə tələb olunur.

Bu barədə bəhs etməzdən əvvəl iki faktoru nəzərə çatdırmaq istərdim. Əvvəla, lobbî şirkəti ilə iş qısa müddətli kontrakt olmamalıdır. Əlbəttə, kontrakt başa çatdıqca onu bir il daha uzatmaq olar. Bu, ilin sonunda Azərbaycan tərəfinə öz tərəf müqabilini qiymətləndirmək və onda kontraktı davam etdirmək üçün stimül yaratmaq imkanı verir. Lakin bir illik

kontraktlar strateji məqsədlərdən diqqəti yayındırır. Həmin məqsədlər əvvəlcədən Xarici İşlər Nazirliyi ilə bərabər işlənilib hazırlanmalı və onların monitorinq mexanizmi müəyyən edilməlidir.

İkinci, lobbi kontraktlarının hansı həcmdə maliyyələşdirilməsi önəmli amildir. Bu məqsədlə ayrılan vəsait Vaşinqton standartlarına cavab verməlidir. Azərbaycanın nümunəsində bu standartlar yüksək olmalıdır. Amerikada pulun ölçü dəyəri vaxtdır. Bir vəkil bir saata 50 dollar istər, digəri eyni saata 250 dollar alar. İş işdir, nə fərqi var, o lobbist olmasın bu olsun, – deyə fikirləşən yanılar. Əslində, alınan lobbist və onun vaxtıdır. İşin nəticəsi fərqlidir, çünki mütəxəssis fərqlidir. Bu konseptə öyrəşmək lazımdır. Əks təqdirdə xərc-lənən pulun dəyəri olmur. Necə deyərlər ucuz ətin şorbası olmaz.

Aysberqin suyun altında qalan hissəsi nə qədər böyük olarsa, onun təsir qüvvəsi də bir o qədər güclü olar. Həmin hissəni təşkil edən iki kütlə vardır: elektorat və beyin.

İllər boyu lobbi şirkətlərinə külli miqdarda pul xərcləyən Türkiyə hökuməti günlərin bir günü çox sadə bir qənaətə gəlir. Sən demə, Türkiyənin əleyhinə səs verən Konqresmenin Türkiyə barədə kifayət qədər məlumatı varmış. Türkiyə lobbistləri az qala onun qapısı ağzında yatıb qaldıqları bir vaxtda, erməni lobbistləri seçki qutularına bülletenlər atır, seçki kampaniyasına isə pul göndərmişlər. Konqresmeni yola gətirən də məhz sonuncu imiş. Bir milyon erməninin yaşadığı ABŞ-da bir milyon da türk yaşayırmış. Bazar günü kilsədə yığılıb, milli etiqaddan bəhs edib çaşa gələn ermənilər bazar ertəsi Konqres üzvlərinin ofislərini telefon zəngləri, fakslarla bombardman etdiyi bir halda, briyant və altunlarla bəzənib Sezen Aksunun məlahətli səsi altında sümük sındıran türklər məclisləri tərk edib, səhərisi gün bir-birini bəzəməklə məşğul

imiş. Hay-haray, dünya ədalət dünyasıdır, biz heç kimi qırıb öldürməmişik, – deyə dad döyən türklər bir də o vaxt ayılıb görüblər ki, Amerikada Türkiyə tarixi barədə danışa bilən bir ovuc mütəxəssis varmış. Sən demə, onlardan ən tanınmışı isə erməni mənşəli Ronald Suni imiş.

Sual edirəm: əgər qapı bir qonşumuz başı daşa dəyə-dəyə eyni yolu keçibsə, nəyə görə də biz onun təcrübəsindən nümunə götürə bilmərik?!

Elektorat və beyin lobbizmin iki mühüm hissəsidir. Azərbaycan tərəfi bu iki sahəyə külli miqdarda sərmayə qoymalıdır.

Uzunmüddətli sərmayənin əsas hədəfi ABŞ-da Azərbaycan diasporunun təşkil olunmasıdır. Bu fikir istər etnik, istərsə də biznes diasporuna aiddir.

Etnik diaspor. Lobbizmin ən effektiv alətlərindən biri diaspordur. Konqres üzvlərini daha çox maraqlandıran elektoratın tərkibidir. Etnik qrupdan olan seçicilərin səsi və səs çəkisi onların siyasi təsir qüvvəsini müəyyən edir. Bu nöqteyi-nəzərdən Amerikada azərbaycanlı icmasının təşkili və siyasi maariflənməsi prioritetlər səviyyəsinə qaldırılmalıdır.

Diaspor təşkilatlarına ehtiyac güclüdür. Bu təşkilatlar arasında ən fəalları isə Dünya Azərbaycanlıları Konqresi və Amerika Azərbaycan Cəmiyyətidir. Hər iki təşkilatla iş diqqət mərkəzinə çəkilməlidir. Etiraf edirəm ki, Amerika Azərbaycan Cəmiyyəti sıralarında siyasi maarif daha kamildir. Təşkilatın kökü 1960-cı illərə təsadüf edir. Cəmiyyətin Nyu Cersi ştatında öz binası da vardır. Bu təşkilata yardım Azərbaycan tərəfinin ciddi prioritetlərindən olmalıdır.

Etnik diasporun formalaşmasında ikinci mühüm amil televiziya proqramıdır. Diasporun tərkibi rəngarəngdir. Cənub

azərbaycanlıları arasında mədəniyyətə bağlılıq daha güclüdürsə, yeni diasporda vətən yaddaşı hələ təzədir. Hər kəsi azərbaycançılıq faktoruna cəlb edən bir qüvvə vardır. Təbrizdən iyirmi il bundan əvvəl gəlmiş birisini alovlandıran Rübabə xanımın səsidirsə, Qubadan 3 il bundan əvvəl köçmüş birisini hərəkətə gətirən Bakıdan gələn siyasi xəbərlərdir. Təbii bir haldır. Bu heç də qubalı ilə müqayisədə təbrizlinin pis azərbaycanlı olduğunu sübut etmir. Sübut odur ki, həm təbrizli, həm də qubalı həftədə bir saat efirə çıxan proqramı səbirsizliklə gözləyir, ekran qarşısında oturub əvvəldən axıra kimi onu dinləyir. Bu proqramın 20 dəqiqəsi mədəniyyət səhifələri olarsa, 10 dəqiqəsi son xəbərlər, 10 dəqiqəsi də siyasi şərhlər ola bilərdi. Etnik mənsubluq faktorunun milli şüur kimi formalaşmasında televiziya proqramının rolu böyük ola bilər. Həftədə bir və ya iki dəfə efirə çıxan bir saatlıq bu proqramın təsir və təbliğat dairəsinin güclü olduğuna şübhə yoxdur. Bu proqramın ilkin maliyyələşdirilməsini Azərbaycan tərəfi öz üzərinə götürməlidir.

Beləliklə, etnik diasporun formalaşmasında iki xətt vacibdir: təşkilat və televiziya. Təşkilatlanma fərdi xarakter daşıyarsa, efir təbliğatı kütləvidir. Hər iki xətt paralel inkişaf etdirilməlidir.

Biznes diasporu. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən və ya fəaliyyət göstərməyə marağı olan şirkətlər ölkəmizin ABŞ-da təbliğində həmişə fəal rol oynamışlar. Bu fakt artıq neçə illərdir ki, sınaqdan keçirilmişdir. Hələ müstəqilliyin ilk illərində Konqresmen Qreq Laflin fürsət düşdükcə bir faktı daim vurğulayırdı. ABŞ-da azərbaycanlı icmasının yaranıb təşkil olması üçün uzun müddət tələb olunacaqdır. Bu müddət ərzində Azərbaycan tərəfi bu ölkədə fəaliyyət göstərən Amerika şirkətlərinin nüfuz və təsirindən istifadə etməlidir. Laflin bunu biznes diasporu adlandırırdı.

Biznes diasporunun ən effektiv mexanizmi ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası idi. Amerika şirkətlərini öz sıralarında birləşdirən bu təşkilat sözün həqiqi mənasında nüfuz qurumu idi. Palatanın malik olduğu nüfuzun səbəbi isə onun ilk növbədə Amerika şirkətlərinin mövqeyindən çıxış etməsi faktoru idi. Bu isə mühüm bir faktordur və bu barədə yanılmağa dəyməz. Ticarət Palatası Azərbaycan hökumətinin deyil, Amerika şirkətlərinin mövqeyini təmsil edən bir qurum olub. Məsələ burasındadır ki, Azərbaycan tərəfi ilə Amerika tərəfinin mövqeləri uzun illər üst-üstə düşüb. Palata hər iki mövqeyin müzakirə forumu və ortaq məxrəci rolunu oynayıb. Bu fundamental mövqe davam etdirilməlidir.

ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatası sözün həqiqi mənasında biznes diasporunun lokomotivi ola bilər. Bu təşkilatda liderlik xüsusiyyəti qüvvətləndirilməlidir.

Beyn. İnformasiya bazası. Prioritet obyektiv informasiya üçün istinad nöqtələri yaratmaq və onların sayını artırmaqdır.

Məcmuə və nəşrlər. Bu sahədə ən güclü alət "Azərbaycan İnternəşinal" jurnalıdır. Bu jurnal Azərbaycanın ABŞ-da tanınmasında misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Bu barədə ətraflı yazmışıq. Diqqət mərkəzinə cəlb olunmalı faktlar isə "Azərbaycan İnternəşinal"ın gələcəyi və məzmun dolğunluğudur.

Əsas məsələ jurnalın bir qurum kimi perspektivləridir. Şübhəsiz, redaktor Betti Bleerin bu jurnalın yaranması və püxtələşməsində xidmətləri böyükdür. "Azərbaycan İnternəşinal"ın Betti Bleerdən sonra və ya onsuz aqibəti isə bəlli deyildir. Bleer özünə layiqli varis redaktor yetişdirməlidir. Nəzərə alsaq ki, bu sahədə potensial namizəd olduqca azdır, Bleer artıq gecikməkdədir. Jurnalın qarşısında duran digər vəzifə redaksiya heyətinin yetişməsidir. Geniş redaksiya heyəti

jurnalda məzmunun daha da püxtələşməsində mühüm rol oynaya bilərdi. Hər halda, “Azərbaycan İnternəşinal” adını daşıdığı ölkə barədə ensiklopediya mənbəyidir.

Tədqiqat mərkəzləri müstəsna rola malikdir. Onlara adətən beyin mərkəzləri kimi istinad olunur. Bu mərkəzlər ölkə barədə tribunaya çevrilməkdən əlavə, vaxtaşırı kitab və ya məqalələr nəşr edir, Azərbaycan üzrə mütəxəssislər yetişdirir. Bunlardan ikisi təqdirəlayiqdir: Harvard Universitetində Xəzər Tədqiqat Mərkəzi və Con Hopkins Universitetində Mərkəzi Asiya və Qafqaz İnstitutu. Bu kimi mərkəzlərin Azərbaycanla bağlı tədqiqatlarına dəstək verməsi mühüm prioritetlərdəndir.

Zənnimcə, yuxarıda qeyd olunan sahələr vacibdir. Onlar strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahələrə qoyulan sərmayədən gəlir əldə etmək üçün uzun zaman tələb olunacaq. Lakin bu işə ciddi diqqət yetirmək lazımdır. Artıq kifayət qədər hüceyrə vardır. Sadəcə olaraq, bu hüceyrələri prioritetlər səviyyəsinə qaldırmaq lazımdır.

SON SÖZ VƏ VİDA NİTQİ

2006-cı il iyul ayının axırı. Meh həsrətində olan Vaşinqton əslində sakit günlərindən birini yaşayırdı. İl boyu tüğyan edən siyasət dəhlizləri boşalmağa başlamışdı. Konqres üzvləri öz işini bitirib yay tətilinə getməyə can atırdı. Administrasiya gündəlik problemlərlə məşğul idi. İl boyu qapı döyən lobbistlərdən əsər-əlamət belə yox idi. Hər gün milyonlarla insanın həyatını dəyişmək ehtirası ilə fırlanan Vaşinqton siyasi çarxı sanki birdəfəlik dayanmışdı. Kim inanardı ki, bu sakitliyin ömrü uzun çəkməyəcək və sentyabrın ikinci həftəsi siyasət dəhlizlərini sel kimi dolduracaq və Vaşinqton çarxı yenidən fırtınalar caynağında fasiləsiz fırlanacaq. Hələlik isə sakitlik idi. Gələcək nikbinliklə dolu görünürdü.

Bu cırcıramalı yay günlərinin birində işimi bitirib Potomak sahilinə çıxmışdım. Qürub edən günəş mülayim mehə yol açır, azacıq da olsa nəfəs almağa imkan yaradırdı. Qərubsəmişdim. Bakı həsrətində idim. Xəzri dolu nəfəs almaq istəyirdim. Potomak sahilində gəzişirdim, xəyalım isə dənizkənarı parkda idi. Küçə-bacada dost tanışla rastlaşmaq, əl sıxmaq, bir stəkan çay ətrafında dərdləşmək, gündəlik əzabları bölüşmək istəyirdim. İtirmişdi Vaşinqton cazibədarlığını. Adi görünürdü mənə hər şey. Bakı həsrətində idim.

Artıq Bakıya dönməyimə Prezident razılıq vermişdi. Vaşinqtonda axır həftələrim dostlarla sağollaşmaqda, ictimaiyyətlə görüşlərdə, yola hazırlaşmaqda keçirdi. 28 iyun 2006-cı il tarixdə ictimaiyyət qarşısında səfir kimi son çıxışım yaşadığım əhvali-ruhiyyəmi olduğu kimi əks etdirir.

CON HOPKINS UNIVERSİTETİNİN MƏRKƏZİ ASİYA VƏ QAFQAZ İNSTİTUTUNDA VİDA NİTQİ

Doktor Stara gözəl giriş sözlərinə və tədbirin təşkilinə görə təşəkkür edirəm.

Bu gün Sizin qarşınızda çıxış etməkdən həddindən artıq məmnunam. Təbii ki, tədbir mənim üçün çox həyəcan doğurandır, çünki çox güman ki, bu mənim Azərbaycan Respublikasının Birləşmiş Ştatlarda səfiri qismində ictimaiyyət qarşısında son çıxışım olacaq və bu çıxışımın məhz burada – Con Hopkins Universitetinin Mərkəzi Asiya və Qafqaz İnstitutunda olmasının özü çox əlamətdardır. Xatırlatmaq istərdim ki, 1996-cı il 23 oktyabr tarixində bu institutun açılışından iki gün sonra mən buraya dəvət edilmiş ilk nətiq olmuşdum. Onda mən öz çıxışımın əvvəlində qeyd etdim və indi də o sözlərimi diqqətə çatdırıram: “Amerika Birləşmiş Ştatlarında özəl təhsil ocaqları və universitetlərlə bağlı xarici siyasət mərkəzlərinin say çoxluğu və orada yetişən mütəxəssislərin çoxsahəli və dərin bilikləri məni valeh etmişdir. Beynəlxalq ictimaiyyətin diqqəti və dəstəyi Orta Asiya və Qafqaz ölkələrinin müstəqilliyi üçün çox vacibdir. Sizin institutunuza bənzər mərkəzlər bu ölkələr haqqında fikir yaradır, diqqəti onların problemlərinə yönəldir.”

İndi, on ildən sonra mən tam əminliklə deyə bilərəm ki, bizim bölgəmizdəki ölkələr haqqında məlumatın yayılmasında və onların müstəqilliyini inkişaf etdirməkdə bu institutun rolu əvəzsiz olmuşdur. Regionla bağlı bütün məsələ və problemlər bu institutda böyük diqqətlə və hərtərəfli tədqiq edilmişdir. Buna görə mən institutun Azərbaycana göstərdiyi diqqəti

həddindən artıq qiymətləndirirəm. Ölkəmizin yüksək vəzifəli şəxsləri, o cümlədən mərhum Prezident Heydər Əliyev Mərkəzi Asiya və Qafqaz İnstitutunda çıxış edərək münaqişələrin həllində Azərbaycanın tutduğu mövqeyi, enerji layihələrinin inkişafı, siyasi və iqtisadi islahatların keçirilməsini diqqətə gətirmişdir. Eyni zamanda, sizin institutunuz qlobal əhəmiyyətə malik layihənin – Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin yerinə yetirilməsində mühüm rol oynamışdır. Bu gün biz hamımız əldə edilmiş nəticədən qürur hissi duya bilərik: düz bir ay əvvəl mayın 28-də Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundan çıxarılmış ilk neft Ceyhan limanına çatmışdır.

Burada bugünkü çıxışım bir çox xatirələri, mənim Vaşinqtonda keçirdiyim xoş anları və hətta bəzən məzəli hadisələri yaddaşımda canlandırır. Biz buraya 1993-cü ildə gələndə Azərbaycan ABŞ üçün ümumi maraq doğuran bir ölkə, siyasi radarınızda tamamilə yeni element və nəhayət, adi Amerika vətəndaşları üçün naməlum bir dövlət idi. Konsulumuzun mənə danışdığı hekayələri, məsələn Abicandan tutmuş Abucaya qədər yerlərə getmək arzusunda olan amerikalıların bizə viza üçün müraciət etdiyi halları xatırlayıram. O zaman onlar “Sizin Afrika ölkənizdə McDonalds varmı?” kimi gözlənilməz suallar verirdilər.

Sizlərdən çoxu yəqin ki, “Vaşinqton Post” qəzetində 1993-cü ildə Azərbaycana aid çap edilmiş Dunsberi karikaturasını xatırlamır. Mənim üçün isə o, burada aşkar etdiyimiz və üzləşdiyimiz reallığın əsl rəmzi idi. Rəssam Ağ Evdə baş vermiş hadisəni əks etdirmişdi: rəhbər özünün Azərbaycan üzrə “aparıcı mütəxəssis” adlanan işçisini yanına çağırır və Azərbaycanda baş vermiş problem barədə məsləhət istəyir. Bu anda həmin “mütəxəssisin” həyat yoldaşı ona zəng edərək evə nahara gəlməyə çağırır. Fərsətdən istifadə edərək çaş-baş qalmış “mütəxəssis” həyat yoldaşından soruşur: “Əzizim, bilmirsən Azərbaycan harada yerləşir?”

Özlərinin etiraf etdikləri kimi, amerikalıların coğrafiya bilikləri heç zaman güclü olmamışdır. Xatırlayıram ki, 1975-ci ildə Birləşmiş Ştatlara ilk səfərimdə Kaliforniyada 10 ay qaldığım zaman mənə polis dayandırmışdı. O, üstündə Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqının gerbi olan sürücülük vəsiqəmə baxdı və soruşdu: “Ora haradır?” Mən bilərəkdən “Rusiya” sözündən istifadə etmədən, izah etməyə çalışdım və Ukrayna, Azərbaycan, Moskva, Kiyev, Leningrad, Bakı kimi adları polisin diqqətinə gətirdim. Nəhayət, yalnız Rusiya dedikdən sonra polis mənə baxdı və dedi: “Hə, Rusiyanın harada olduğunu bilirəm, lakin siz rusa oxşamırsınız”.

Gülməli təsadüf kimi görünə bilər, lakin 25 il sonra digər kaliforniyalı, ABŞ Konqresinin üzvü cənab Martinez mənimlə görüş zamanı Ermənistanın Azərbaycan tərəfindən əhatə olunmaması faktına çox təəccübləndi. O dedi ki, bunu əvvəllər bilsəydi, Azərbaycana qarşı sanksiyalara səs verməzdi. Doğrudan da, əsrin dördüdə biri keçməsinə baxmayaraq, amerikalıların çoxu, o cümlədən ABŞ Konqresinin üzvləri bizim regionun reallıqları barədə çox az biliyə malikdirlər.

Münasibətlərimiz inkişaf etdikcə və Azərbaycan Amerika üçün “vacib ölkəyə” çevrildikcə səfirliyimiz başqa maneələrə rast gəlməyə başladı. Konqresin üzvləri və işçiləri ilə müzakirələrin bəziləri öz səciyyəvi xüsusiyyətlərinə görə unudulmazdır. Bu görüşlərin məğzi əsas etibarilə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi və Azadlığı Müdafiə Aktının 907-ci Bölməsi ilə bağlı idi və bəzən olurdu ki, dəfələrlə eyni ofisə və eyni adamın yanına gəlirdik və bütün cəhdlərimizin puç olduğunu aşkar edirdik. “Yenidən Sizi görməyimə şadam, cənab Səfir”, “Sizi narahat edən məsələləri mütləq həll etməyə çalışacağıq, cənab Səfir”, “qoyun bir görüm sizin ölkədə humanitar vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün nə edə bilərik” və s. sözləri eşidirdim, amma görürdüm ki, boş nəzakətdən başqa bir şeyə nail olmuruq.

Mən Azərbaycanın Milli Məclisinin üzvü Etibar Məmmədovun Nyu-Yorkdan olan məşhur kongresmenlə görüşündən bir epizodu həmişə xatırlayacağam. Görüşün başlanmasından bir neçə dəqiqə sonra kongresmen sadəcə olaraq yuxuya getdi. Biz onun ofisindən çıxanda cənab Məmmədov mənə dedi: “Kongreslə işləmək yəqin Sizin üçün çox çətinidir. İşinizin asan olmadığını indi görürəm”.

Bəli, mənim işim heç də asan olmamışdır. Ölkəsini Birləşmiş Ştatlarda təmsil etmək hər bir diplomat üçün çətin və məsuliyyətli vəzifədir. Bu, müstəqilliyinin ilk günündən bir sıra daxili və xarici xarakterli çətinliklərlə üzləşmiş Azərbaycanın nümayəndəsi üçün işə daha çətin iş idi. Lakin bu da həqiqətdir ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarında səfir olmaq həddindən artıq şərəf və qürur doğuran məsuliyyətdir. Məhz belə qürur hissi duyuram ki, Azərbaycan tarixinin ən vacib mərhələsində ölkəmə belə bir xidmət göstərmişəm.

Amerika Birləşmiş Ştatlarında səfir kimi keçirdiyim on üç illik yola nəzər salaraq deyə bilərəm ki, bu müddət ərzində ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinin yaxşılaşdırılması üçün xeyli iş görülmüşdür. Bu illər ərzində Azərbaycan üçün sözün geniş mənasında “Səfir” olmaq mənim əsas məqsədim idi. Başqa sözlə, məqsədim tək dövlətimi təmsil etmək yox, həmçinin xalqımın həyatının bütün sahələri ilə bağlı ümidlərini, meyillərini, arzularını və narahatlıqlarını amerikalılara çatdırmaq olub. Bu, kongresmen və senatorlara ölkəmizin vacibliyi barədə gündəlik qısa məlumat vermək və Azadlığı Müdafiə Aktının 907-ci Bölməsinə yenidən baxılmasının nə üçün önəmli olduğunu onlara çatdırmaqla yanaşı, Azərbaycanın mədəniyyəti, tarixi və irsini də əks etdirmək demək idi. Bu məsələdə biz xeyli müvəffəqiyyət qazanmışıq. Biz Konqresin bir çox üzvlərini inandırmışıq ki, 907-ci Bölmə səmərəsiz və səhv xarici siyasət aktıdır. Amma Prezident Buş 2002-ci ildən etibarən hər il Azərbaycana birbaşa

yardıma imkan açan aktı imzalasa da, bu bölmə hələ də qüvvəsindədir. Bununla bağlı sizə başqa bir məzəli hadisə söyləmək istərdim. Hadisə 1990-cı illərdə, o zaman ABŞ Administrasiyasının üzvü və ABŞ-ın Birləşmiş Millətlər Təşkilatında səfiri olan xanım Olbraytın Bakıya səfəri zamanı baş vermişdi. Azərbaycanın xarici işlər naziri ilə görüşü zamanı müzakirələrinin sonunda xanım Olbrayt mənim Vaşinqtondakı işim barədə bir neçə nəzakətli söz dedi. Nazir mənə baxdı və sonra ona tərəf dönərək dedi: “Biz onun Vaşinqtondakı işini 907-ci Bölmə ləğv edildikdən sonra qiymətləndirəcəyik”. Bu zaman xanım Olbrayt dərhal cavab verdi: “Yazıq cənab səfir, deyəsən bütün ömrünüz boyu Vaşinqtonda qalmalı olacaqsınız”. Gördüyünüz kimi, bu sözlər həqiqətdən o qədər də uzaq deyildi.

Onu deməliyəm ki, 907-ci Bölmə məsələsi bizim iki tərəfli əlaqələrimizin möhkəmlənməsinə mane olan əsas məsələ kimi qalsa da, onun müsbət cəhəti də var idi. Məsələn, biz, səfirlikdə işləyənlər, ABŞ siyasi sistemini tez bir zamanda öyrənməli olduq. 907-ci Bölmə ABŞ siyasi prosesləri baxımından Azərbaycan diplomatları üçün dərs oldu. Bizim səfirliyimiz Vaşinqtonda baş verən intriqaların və daxili proseslərin araşdırılmasında bir növ mərkəzə çevrilmişdir: digər səfirliklər və bezi həmkarlarımız Konqreslə necə rəftar etmək məsləhətini bizdən almağa başladılar.

Əldə etdiyimiz nəticələri düşünərkən, mən ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın bütün sahələrində bir çox nümunələr sadalaya bilərəm. ABŞ digər keçmiş Sovet Respublikaları ilə olduğu kimi, Azərbaycanla da münasibətlərində özünün prioritetlərini dəqiqliklə müəyyən etmişdi: ABŞ siyasətində dörd əsas məqsəd var idi: müstəqilliyə dəstək; demokratik və bazar-iqtisadiyyatlı cəmiyyətə keçidə dəstək; enerji layihələrinin inkişafına dəstək; və nəhayət, Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsinin həllinə yönəlmiş cəhdlər.

İcazə verin münafişədən başlayım. Qafqaz dövlətləri seçim qarşısındadır, çünki tarixi baxımdan hər hansı seçimin nəticəsi heç də qaçılmaz deyil. Biz və qonşularımız düşmənliyi, keçmiş nifrət və münafişələri davam etdirə bilərik – belə halda biz zorakılıq, ölüm və yoxsulluq dövrəsini davam etdirəcəyik. Biz problemlərimizi özümüz həll etməyə çalışsaq, digərləri bunu bizim əvəzimizə və müstəqilliyimizin hesabına etməyə çalışacaq. İnandığım bir tarixi prinsip vardır: keçmişinə uyub qalanlar gələcəyə ümidi itirir. Başqa sözlə desək, həmişə arxaya baxanlar gələcəyi görə bilmir. Keçmişin iddiaları ilə yaşamaq, qonşu ərazilərin zəbt edilməsinə çalışmaq Dağlıq Qarabağ münafişəsini yaratdı və biz bu siyasətin bütün bölgə üçün fəlakətli olduğunun şahidiyik. Müqayisə üçün Qərb qüvvələri ilə Yaponiya və Almanıyanın İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı əlli illik əməkdaşlığına baxaq. Təsəvvür etmək çətindir ki, indiki müttəfiqlər bir-birinə qarşı dağıdıcı müharibə aparmışlar.

Biz Amerika Birləşmiş Ştatlarının Minsk qrupu həmsədrliyindəki vasitəçi rolunu qiymətləndiririk. Lakin Ermənistan və Azərbaycan rəhbərlərinin bu yaxınlarda aparılmış danışıqları onu göstərir ki, çətin və vacib mərhələ hələ qarşıımızdadır. Azərbaycan öz milli maraqlarının və ərazi bütövlüyünün qorunmasından heç zaman əl çəkməyəcək. Biz müharibənin yenidən başlanmasını istəmirik, lakin Ermənistan ordusu Azərbaycanın ərazisindən çıxmalıdır. Ermənistan və Dağlıq Qarabağ separatçıları başa düşməlidir ki, Azərbaycan öz suverenliyi və ərazi bütövlüyü məsələlərində kompromislərə getməyəcək. İnanıram ki, bu münafişənin sülh yolu ilə həll edilməsi üçün güclü Amerika vasitəçiliyi vacibdir.

On ildən artıqdır ki, eyni məqsədləri güdərək Birləşmiş Ştatlar və Azərbaycan güclü və etibarlı əlaqələr yaratmışlar. Ən nəzərəcərpacaq nəticə isə enerji layihələrinin inkişafında

əldə edilmişdi və bu da bizim əməkdaşlığımızın bütün digər sahələrinə öz təsirini göstərmişdi. Enerji layihələri bütün regionun geosiyasi təsvirinin yaradılmasında vacib rol oynadı. Aydındır ki, Azərbaycanın neft və qaz sənayesinin inkişafı ancaq enerji hasilatı və çatdırılması məsələsi deyildi. Azərbaycan öz müstəqilliyini möhkəmləndirmək və beynəlxalq aləmə inteqrasiya etmək kimi əsas məqsədləri güdürək öz neft strategiyasını hazırladı və ardıcılıqla onu tətbiq etdi. Azərbaycanın yüksək səviyyədə hazırlanmış neft strategiyasının məharətlə həyata keçirilməsi və digər tərəfdən Birləşmiş Ştatların siyasi dəstəyi və çoxmilyardlı sərmayələri sürətlə Azərbaycanın gələcəyini formalaşdırır.

1990-cı illərdə Bakı ilə Vaşinqton arasında münasibətlər gücləndiyi bir zaman mən həmçinin Amerika və Azərbaycan cəmiyyətlərinin dəyişilməsini də müşahidə edirdim. Monika Levinskinin adı Amerikada hər ailədə məşhur olduqda, Azərbaycan xalqı dünya ilə, o cümlədən Amerikadakı həyatla daha çox maraqlanmağa başladı. Hər iki ölkənin cəmiyyətində bu macərə təəccüb və maraq doğurdu. Lakin sonda bu hadisə Amerika siyasətinin mürəkkəbliyinə açılan pəncərə olsa da, o həm də Amerikanın siyasi sisteminin möhkəmliyini təsdiqlədi: hər bir şəxs zorakılığa və qarışıqlığa çağırmadan yüksək hakimiyyət nümayəndəsinə qarşı iddia qaldıra bilər. Əldə edilmiş təcrübə ondan ibarət idi ki, dünyanın ən güclü ölkəsinin Prezidenti belə məsuliyyətə cəlb edilə bilər. Təəccüblü deyil ki, yaxşı idarəçilik, demokratiya və insan hüquqları Azərbaycanın siyasi mədəniyyətinin leksikasına daxil edilməyə başladı.

Terrorizmə qarşı global müharibənin başlaması ilə Birləşmiş Ştatlarla ikitərəfli münasibətlərimiz daha da inkişaf etdi, xüsusilə təhlükəsizlik məsələlərində strateji əməkdaşlığa çevrildi. Əməkdaşlığımızın bu mərhələsi əvvəlki mərhələlərlə müqayisədə daha az məzəli hadisələrlə səciyyələnir.

Bunun əsas səbəblərindən biri o idi ki, artıq Azərbaycan adı amerikalının təhlükəsizlik maraqlarına, enerji təhlükəsizliyindən tutmuş fiziki mühafizəsinə qədər bütün ehtiyaclarını təmin etməyə qadir bir ölkəyə çevrilmişdir.

Prezident İlham Əliyevin iki ay bundan əvvəl Vaşinqtona səfəri, onun Ağ Evdə Prezident Buşla görüşü Azərbaycanın geosiyasi vacibliyini daha da aşkar etdi və Bakı ilə Vaşinqton arasındakı münasibətlərə yeni və güclü təkan verdi. Bu görüş zamanı geniş diapazonu əhatə edən məsələlər, o cümlədən enerji layihələrinin inkişafı, regional təhlükəsizlik, kütləvi qırğın silahlarının yayılmaması, münaqişələrin həlli və demokratik islahatlar müzakirə edildi. İstərdim Azərbaycanda bu yaxınlarda keçirilmiş parlament seçkilərinin təcrübəsinə əsaslanaraq demokratiyanın inkişafı məsələlərindən danışsam. 2005-ci il noyabr seçkilərində ilk dəfə olaraq bütün namizədlərə dövlət televiziyasında azad çıxış vaxtının verilməsi, barmaqların görünməz mürəkkəblə işarələnməsi, “ekzit pol”un keçirilməsi kimi mütərəqqi yeniliklərin həyata keçirilməsinə baxmayaraq, müxalifət partiyaları və Qərbin kütləvi informasiya vasitələrinin bir çoxu sanki özlərini Azərbaycanda “rəngli inqilaba” hazırlamışdı. Buna görə də bəzi ABŞ kütləvi informasiya vasitələrinin yazılarında Azərbaycanda “rəngli inqilab” baş verməməsinin məyusluq doğurması məni təəccübləndirmədi.

Deməliyəm ki, ABŞ administrasiyasının təbliğ etdiyi “demokratiyanı yaymaq” ideyası məndə narahatlıq yaradır. Bugünkü dünyada demokratiya və azadlığın yayılması doğru və təbii prosesdir. Mən Prezident Buşun Prezident Əliyevlə Ağ Evdə görüşü zamanı “demokratiya gələcəyin dalğasıdır” kimi qeydləri ilə tam razıyam. Onun bütün dünyanı azad və demokratik görmək arzusunu və bu istiqamətdəki şəxsi cəhdlərini alqışlayır, onlarla bölüşürəm. Bununla belə, ABŞ Prezidentinin hazırkı “demokratiyanı yayma doktrinası” və

onu dünya miqyasında tətbiq etmə üsulları bəzən mənə Leonid Brejnevın kommunizmi yayma doktrinasını xatırladır. Çox vaxt biz demokratiyanın vaxt tələb edən, ardıcıl proses olduğunu unuduruq. Ölkədə demokratiyanın güclü təməli və ya demokratiyanın özü barədə anlayış yoxdursa, heç bir inqilab bu ölkənin xroniki problemlərini həll edə bilməz. Düzünü desək, Vaşinqtonda keçirdiyim illərdən sonra da mən Amerika demokratiyasının bir çox cəhətlərini, xüsusilə pulun siyasi proseslərdə təhlükəli sürətlə artan rolunu hələ də qəbul edə bilmirəm. Yaxud Amerikanın xarici siyasətində etnik qrupların artan təsirinə necə bəraət qazandırmaq olar? Fikrimcə, “rəngli inqilabın” bir çox inadkar dəstəkləyiciləri belə “inqilab” baş vermiş ölkələrdə vəziyyətin bir o qədər də dəyişmədiyini və hətta pisləşdiyini gördükdən sonra öz fikirlərini dəyişməyə başlamışlar.

Çox şadam ki, Prezident Əliyevin 2006-cı ilin aprelində Birləşmiş Ştatlara səfəri Vaşinqtonu inandırdı ki, o, azadlıq və demokratiya ilə bağlı eyni dəyərlər və fikirləri dəstəkləyir və Azərbaycanı gələcəkdə, onun sözü ilə desək, “müasir, təhlükəsiz, demokratik ölkə” kimi görür. Bizim gələcəyimizin integrasiya və qanunun aliliyi, müasir iqtisadiyyat və şəffaflıq kimi qlobal standartlar ilə bağlı olduğu təsdiq edildi. Bu baxımdan Prezidentin səfəri ölkəmizdə gələcək demokratik islahatlar üçün ABŞ-ın dəstəyinin təsdiqlənməsində mühüm addım oldu. İnanıram ki, Vaşinqtona belə səfər bir daha baş tutsaydı, biz bu sahədə daha irəli getmiş olardıq. Mən həm də çox məmnunam ki, Prezident Əliyevin uğurlu səfəri mənim Azərbaycanın Birləşmiş Ştatlardakı səfiri kimi “son akkordum” oldu. Yeri gəlmişkən qeyd edirəm ki, bu, mənim Vaşinqtonda çalışdığım müddət ərzində Azərbaycan Respublikasının Prezidentlərinin 8-ci səfəri idi.

Şəxsən mənim üçün Vaşinqtonda on ildən çox çalışdığım dövr həddindən artıq məhsuldar və mənəvi cəhətdən yüksəl-

dici olmuşdur. Azərbaycan və Birləşmiş Ştatlar arasında möhkəm, dərin münasibətlər yaratmaq uğrunda çətin mübarizəmlə yanaşı burada insanlarla yaratdığım dostluq münasibətləri mənim üçün çox dəyərlidir. Mən burada bir sıra unikal şəxsiyyətlər, o cümlədən böyük caz ustaları Co Uilyams, Pit Fauntin, Qrover Vaşinqton K. və digərləri ilə tanış oldum. Caz ustalarını sadalamağım təsadüfi deyil, çünki siyasi elm və xüsusilə diplomatiya caz sənətinə çox oxşayır. Bu sahələr professionallıq, improvizasiya və yaradıcılıq tələb edir. Buna ən münasib misal kimi doktor Fred Starrın özünü göstərə bilərəm.

Mən xarici siyasət aləmində məşhur ictimai və siyasi xadimlər – Zbignev Bzejski, Henri Kissincer, Brent Skoukroft, Riçard Armitac və bu oyunun digər virtuozları ilə görüş və müzakirələri xüsusilə xatırlayıram.

Bu xatirələri mən daim qoruyub saxlayacağam. Bu illər ərzində birlikdə əldə etdiyimiz bütün nailiyyətləri, o cümlədən “Əsrin Müqaviləsi”nin imzalanması, Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin müvəffəqiyyətlə başa çatdırılması üçün gördüyümüz gərgin işləri, GUAM-ın yaradılması və onun beynəlxalq rolunun gücləndirilməsi, Azərbaycan və NATO arasındakı yaxın münasibətlərin yaradılması kimi işlər barədə xatirələri də qoruyub saxlayacağam.

Mən Ağ Ev, Dövlət Departamenti və Pentaqonda çalışan və illər boyu rastlaşdığım sayısız-hesabsız işçilərin dostluq və əməkdaşlığını yüksək qiymətləndirirəm. Burada çalışdığım illər ərzində onların əksəriyyəti aşağı vəzifələrdən artaraq səfir və digər yüksək vəzifəli şəxslər olmuşlar. Mən onlara işlərində və şəxsi həyatlarında müvəffəqiyyət arzulayıram.

Mənə ölkəmi dünyanın yeganə güc mərkəzində tariximiz üçün belə bir əhəmiyyətli dövrdə təmsil etməyə imkan

vermiş Azərbaycanın üç Prezidentinə təşəkkürümü bildirirəm. Burada biri demokrat və digəri respublikaçı olmaqla, iki Prezident Administrasiyası ilə işləmək mənin üçün böyük şərəf olmuşdur. Düzünü desəm, həyatımın belə böyük bir hissəsini arxada qoymaq mənim üçün kədərliidir. Lakin irəli hərəkət etmək, oyun meydanını digərləri üçün azad etmək vaxtı gəlmişdir. Mən inanıram ki, onlar da ölkələrimiz arasında əməkdaşlığın çiçəklənməsi üçün etdiyim səyləri davam etdirəcəklər.

Mən Vaşinqtona iki uşaq atası kimi gəldim və onu dörd nəvəsi olan baba kimi tərk edirəm. Qayıdan zaman nə edəcəyimi məndən soruşanlara sadəcə olaraq deyirəm: mən əvvəlcə babalıq vəzifəsini yerinə yetirəcəyəm. Sonra isə qarşımdakı digər tapşırıqlara nəzər salacağam.

28 iyun 2006-cı il

ƏLAVƏ

MƏQALƏ VƏ ÇIXIŞLAR

**AZƏRBAYCAN-AMERİKA MÜNASİBƏTLƏRİ
YENİ MƏRHƏLƏDƏ**

*“Azərbaycan” qəzeti
27 oktyabr 1994-cü il*

1994-cü il sentyabr ayının son həftəsi Azərbaycan-Amerika münasibətlərinin ilkin mərhələsinin yekunu və yeni, daha vacib mərhələnin başlanğıcı kimi qiymətləndirilməlidir.

İlkin mərhələnin addımları sırasında aşağıdakıları xüsusi qeyd etmək istərdim:

- hər iki ölkədə ilk dəfə səfirliklər açılmış, səfirlər təyin olunmuş, müntəzəm dialoq başlanmışdır;
- iki ölkənin nümayəndə heyətlərinin bir neçə qarşılıqlı səfərləri, habelə Azərbaycan Prezidentinin ABŞ-a səfəri olmuşdur;
- Azərbaycana ABŞ yardımını qadağan edən qanunun (907-ci Bölmənin) ləğvinə aid ilk qanunvericilik təşəbbüsü edilmiş, bu da ABŞ Konqresində Azərbaycana ümumi münasibətin müsbət tərəfə dəyişməsinin əyani ifadəsi olmuşdur;
- ölkələrimiz üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən ilk genişmiqyaslı iqtisadi müqavilə (neft sahəsində) imzalanmışdır;

- Azərbaycan dövlətinin başçısı ilk dəfə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisində nitq söyləmişdir;
- nəhayət, ilk dəfə olaraq müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Amerika Birləşmiş Ştatlarının Prezidenti ilə görüşmüşdür.

Prezident Əliyevlə Prezident Klinton arasında səmimilik şəraitində keçən bu görüş yuxarıda sadaladığımız ilk addımların zirvəsi kimi ABŞ-Azərbaycan diplomatik və iqtisadi əlaqələrinin ilkin mərhələsinə yekun vurmuşdur.

Münasibətlərimizin başlanğıcında amerikalıların böyük əksəriyyəti Azərbaycan haqqında demək olar ki, heç nə eşitməmişdi. Amerika hökuməti və kütləvi informasiya vasitələri müstəqil respublikamıza cüzi əhəmiyyət verirdilər. Bizim də ABŞ haqqında ümumi təsəvvürlərimiz geniş olsa da, Amerika dövlətçiliyi, onun iqtisadiyyatı və hətta xalqının xüsusiyyətləri barədə biliyimiz yox idi.

Bu gün çox şey dəyişmişdir. Amerika siyasətçiləri indi Azərbaycanla yaxından məşğuldurlar. Amerika mətbuat vasitələri Azərbaycanın regionda oynadığı mühüm geosiyasi rolunu etiraf edərək, buraya diqqətini artırmışdır. Amerika sənayesi, xüsusilə energetika sənayesi, Azərbaycanın potensialından yaxşı xəbərdardır. Bundan əlavə, Azərbaycan və Amerika xalqları arasında yaranan qarşılıqlı inam, hörmət və dostluq gələcək üçün böyük ümidverici amildir. Artıq azərbaycanlılarla amerikalılar dostluq və tərəfdaşlıq münasibətlərini yaratmaqdadırlar.

Amerika hökumətinin yüksək vəzifəli nümayəndəsinin etirafına görə, ABŞ-Azərbaycan münasibətləri gözlənilməyindən də sürətlə inkişaf edir.

Prezident Əliyevin ABŞ-a səfərinin əsas nəticəsi kimi, Azərbaycan üçün vacib olan dörd məsələdə Amerika siyasətində əsaslı dəyişiklik gözlənilə bilər. Bu məsələlər aşağıdakılardır: 1) Azərbaycanın müstəqilliyi; 2) müharibəyə son qoyulması; 3) neft yataqlarının birgə istismarı və neft kəmərinin çəkilişi; 4) Konqresin Azərbaycana münasibəti.

Hazırda qətiyyətlə demək olar ki, Prezident Əliyevin ABŞ-a səfəri sadalanan məsələlərin müzakirə səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə yüksəltdi, onları ABŞ-Azərbaycan, ABŞ-Rusiya münasibətlərinin predmetinə çevirmiş və beləliklə, beynəlxalq ictimaiyyətin Azərbaycana marağını artırmışdır.

Bu faktın əhəmiyyətini daha yaxşı dərk etmək üçün iki xüsusi amil nəzərə alınmalıdır:

a) ilk gündən Prezident Klinton özünün xarici siyasətində ənənəvi geosiyasi məsələlərə nisbətən, iqtisadi problemlərə üstünlük vermişdi. Prezident xarici siyasəti özünün yeritdiyi iqtisadi siyasətin davamı kimi qəbul edirdi. Soyuq müharibədən sonrakı dövrdə və dünya iqtisadi inkişafının hazırkı mərhələsində geosiyasi-hərbi strategiya öz əhəmiyyətini itirmişdir. İndi əsl mübarizə – rəqabət hərbi deyil, məhz iqtisadi sahədədir. Buna görə ki, Klinton dünyada Amerikanın məhz iqtisadiyyatına daha çox nüfuz qazandırmaqla məşğuldur. O inanır ki, indi iqtisadiyyat hərbi silahdan qüdrətlidir. Başqa ölkəyə ticarət və investisiyalar vasitəsilə müdaxilə etdikdə hər iki tərəf udmuş olur, halbuki hərbi müdaxilə mütləq tərəflərdən birinə zərər gətirir.

Amerikanın xaricdə iqtisadi maraqlarını Prezident Klinton ABŞ-ın digər Prezidentlərindən daha fəal güdməkdədir. Bunu təsdiq edən faktların bir neçəsini göstərmək yerinə düşər. “Boinq” şirkətinin Səudiyyə Ərəbistanı ilə bağladığı çoxmilyardlı müqavilənin baş tutması üçün Prezident Klinton

şəxsən çox şey göstərmişdir. O, Şimali Amerika ölkələri arasında ticarət müqaviləsinin (NAFTA) fəal cərchısı olmuş və onu ABŞ Konqresindən keçirərək qanuna çevirmişdir. Yaponiya ilə ticarət məsələlərinin müzakirəsi zamanı Klinton Amerika maraqlarını yüksək səviyyədə şəxsən müdafiə etmişdir.

Prezident Klintonun xarici siyasətində iqtisadi motivlərin güclü rol oynamasını bir də onda görmək olar ki, Prezident Əliyevlə onun görüşü məhz neft müqaviləsinin imzalanmasından sonra baş tutdu.

b) neft müqaviləsinin imzalanmasından əvvəl Amerikanın Azərbaycanda milli maraqları yox idi. Demokratik və bazar iqtisadiyyatı ideallarının digər ölkələrdə tətbiq olunmasında ABŞ-ın böyük istəyi olsa da, bu, əlbəttə Amerika hökumətinin neft müqaviləsinə marağı ilə heç müqayisə oluna bilməz. İndi ABŞ-ın Azərbaycanda iqtisadi mənfəət qazanmaq imkanının yaranması böyük amildir. Artıq Azərbaycan Respublikası Amerika siyasətçiləri üçün kiçik, uzaq ölkə yox, iqtisadi və siyasi əhəmiyyət kəsb edən müstəqil bir dövlətdir.

Bu iki amili nəzərə almaqla Azərbaycanla bağlı məsələlərə qayıdaq:

1. Azərbaycanın müstəqilliyi. Qeyd etdiyimiz kimi, əvvəllər Azərbaycanın siyasi müstəqilliyi və suverenliyi ABŞ hökumətinin diqqətini ciddi şəkildə cəlb etməirdi. İndi vəziyyət dəyişmişdir. Amma bu dəyişmənin dərəcəsi hələ müəyyənləşdirilməmişdir. Prezidentlər səviyyəsində (Əliyev-Klinton və Klinton-Yeltsin görüşlərində) Azərbaycan haqqında söhbət aparılmışdır. Vaşinqton müstəqilliyimizə biganə deyil və bunu qonşularımız indi nəzərə almalıdırlar. Respublikanın müstəqilliyinə zərər gətirən hadisələr Amerika və beynəl-

xalq ictimaiyyətin nəzərindən qaça bilməz. ABŞ mətbuatının yazdığı kimi, indi Azərbaycanın müstəqilliyi sınaqdan keçir və bu mənada məsələ digər keçmiş sovet respublikaları üçün də əhəmiyyətlidir.

2. Mühəribəyə son qoyulması. Məlumdur ki, erməni diasporunun fəaliyyəti nəticəsində Ermənistan ABŞ-ın diqqətini özünə cəlb etməkdə böyük üstünlük qazanmışdır. Amerikada Azərbaycan diasporu zəif olduğundan müəyyən tarazlığı yalnız iqtisadi maraqla yaratmaq mümkündür. Neft müqaviləsi bu işi görməlidir.

Sentyabr ayında münaqişənin həlli istiqamətində Prezident Əliyev ən yüksək səviyyədə bir sıra müzakirələr aparmışdır. Azərbaycan Prezidentinin Klintonla görüşündən bir gün sonra ABŞ Prezidenti (və vitse-prezident) Dağlıq Qarabağ probleminin həlli ilə bağlı Yeltsin və Kozirevlə fikir mübadiləsi etmişlər. Məlumatımıza görə, bu müzakirələr zirvə görüşünün proqramında nəzərdə tutulan vaxtdan xeyli artıq vaxt aparmışdır. Onu demək kifayətdir ki, ABŞ və Rusiya Prezidentlərinin görüş vaxtının 30 dəqiqəsi Qarabağa həsr olunmuşdur.

Prezident Əliyevin İstanbulda ABŞ dövlət katibi Kristoferlə, Bakıda səfir Olbraytla və Qahirədə vitse-prezident Qorla görüşləri nəticəsində Qarabağ münaqişəsinin həllində Amerikanın daha artıq səy göstərməsinin vacibliyi aydın olmuşdur. Bu faktın göstəricisi kimi, Nyu-Yorkda Azərbaycan və Ermənistan Prezidentlərinin görüşünün təşkil edilməsində səfir Olbraytın xüsusi rolunu qeyd etmək lazımdır. (Bu görüşün əhəmiyyətini, zənnimcə, Amerika tərəfi daha çox onda görürdü ki, belə görüş yalnız Rusiyanın təşəbbüsü ilə yox, həm də ABŞ-ın vasitəçiliyi ilə mümkündür).

Mətbuatda dərc olunan yazılar göstərmişdir ki, Klinton-Yeltsin görüşündə Amerika tərəfi beynəlxalq vasitəçilik və əsl beynəlxalq tərkibli sülhməramlı qüvvələrin yaradılmasını əsas şərt hesab edir. Böyük ölkələrin “təsir dairəsi”lə bağlı gətirilən iddialar ABŞ tərəfindən qəbul olunmamışdır.

3. Neft yataqlarının birgə istismarı və neft kəmərinin marşrutu. Bu, indi həm Azərbaycan, həm də ABŞ üçün çox vacib məsələdir. Amerika tərəfinin ciddi münasibətini onda görmək olar ki, Prezident Klinton və vitse-prezident Qor imzalanmış neft müqaviləsi barədə Prezident Yeltsinlə xüsusi söhbət aparmışlar. Onlar birmənalı şəkildə xəbərdar etmişlər ki, Rusiya müqavilənin həyata keçirilməsinə mane olmamalıdır. (Bu barədə “Los-Angeles Times” qəzeti də yazmışdır).

Xəzər məsələsi və müqavilə ətrafında gələcəkdə mübahisələr olsa da, indidən qətiyyətlə demək olar ki, bu mübahisələr Amerikanın maraqlarına da toxunacaq.

Neft kəməri məsələsi müəyyən mənada neft müqaviləsinin imzalanmasından da müşkül problemdir və Azərbaycanla qonşu ölkələrin demək olar ki, hamısını narahat edir. Türkiyə və Rusiya arasında bununla bağlı gərginlik xüsusilə böyükdür. Eyni zamanda İran, Ermənistan, Gürcüstan məsələni diqqətlə izləyirlər. Orta Asiya respublikaları, Bolqarıstan və Yunanıstan da ciddi maraq göstərirlər.

Əlbəttə, ABŞ-ın bilavasitə marağı və iştirakı digər qüvvələrin bəd niyyətlərini neytrallaşdırmağa, regionda sabitlik yaratmağa kömək edə bilər.

4. Konqresin Azərbaycana münasibəti. Şübhəsiz, ABŞ Konqresi tərəfindən Azərbaycana qarşı tətbiq edilmiş sanksiyalar dövlətlərimiz arasında münasibətlərə kölgə salmışdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, Azadlıq Müdafiə Aktının 907-ci

Bölməsi Birləşmiş Ştatlarda Azərbaycana qarşı düşmənçiliyin mövcudluğu kimi deyil, ABŞ parlament demokratiyasının çatışmazlığı, qüsuru kimi izah olunmalıdır. Bu demokratiyanın zəifliyi ondadır ki (bunu amerikalıların özləri də etiraf edirlər), xüsusi maraq güdən kiçik qrupun səyi nəticəsində hətta ölkənin rifahına zərər gətirən qanun da qəbul oluna bilir.

Azərbaycan haqqında məlumat qıtlığından istifadə edən bir qrup – erməni diasporu – 1992-ci ilin axırında 907-ci Bölmənin qəbul olunmasına nail olmuşdur. Bu ilin yayında biz bir daha şahid olduq ki, Konqresdə Azərbaycana qarşı sanksiyaların yumşaldılması müzakirə olunarkən erməni mövqeyinin müdafiəçisi olan senator öz köməkçisini Azərbaycan səfirinin yanına göndərmişdi. Köməkçi Azərbaycan tərəfinin dəlillərini təsdiq edərək demişdir ki, senatorun seçici dairəsində ermənilərin səs çəkisi çox olduğundan o, ermənilərin əleyhinə gedə bilməz. Lakin senator əməkdaşlığa və münasibətlərin həlli üçün hər cür köməklik göstərməyə hazır olduğunu bildirdi. Bu görüş və təklif kömək əli uzatmaqdan daha çox, vicdanlı bir insanın üzr istəməsinə bənzəyirdi. Belə etirafları biz indi Konqresdə tez-tez eşidirik.

Təkrarən xatırlatmaq istəyirəm ki, Prezident Əliyevin ABŞ-a səfəri yuxarıda göstərilən bütün məsələlərin müzakirəsini yüksək, Prezidentlər səviyyəsinə qaldırmışdır. Bu da avtomatik olaraq Amerika hökumətinin müxtəlif səviyyəli siyasətçilərinin Azərbaycana münasibətini gözə çarpan dərəcədə dəyişdirmişdir.

Şübhəsiz ki, Rusiya ilə dostluq və işgüzar münasibətlərin möhkəmlənməsi ABŞ xarici siyasətinin üstün istiqamətidir. Eyni zamanda demək olar ki, Amerika maraqları təhlükəyə məruz qalarsa, ABŞ Rusiyanı tənqid etməkdən çəkinməz. Buna sübut kimi axır vaxtlar dərc olunmuş çoxsaylı

məqalələri misal göstərmək olar. Ümumi rəy və məsləhət odur ki, ABŞ siyasətində Rusiya ilə yanaşı digər respublikalara diqqət artırılmalıdır. Bu fikirlərin nə dərəcədə həyata keçəcəyini zaman göstərəcək. Amma indidən demək olar ki, Prezident Əliyevin ABŞ-a səfəri, Azərbaycan problemlərinin ABŞ-Rusiya zirvə görüşünün gündəliyinə daxil edilməsi, neft müqaviləsinin imzalanması Qərbdə Azərbaycana marağı kəskin şəkildə artırmışdır.

Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə qazandığı mövqe müəyyən xarici və daxili qüvvələrin istəyinə zidd olduğundandır ki, məlum oktyabr hadisələri təşkil edilmişdir. Dünya ictimaiyyətinin bu hadisələrə birmənalı münasibəti bir daha göstərdi ki, Azərbaycan xalqının müstəqillik və suverenlik yolunda mətin mübarizəsi böyük rəğbət qazanmışdır.

AMERİKA DEMOKRATIYASI VƏ AZƏRBAYCAN

“Azərbaycan” qəzeti

19 iyul 1994-cü il

Dünyada mövcud olan digər demokratik quruluşlardan fərqli olaraq Amerika demokratiyası mərkəzdən idarə olunmur. Bu xüsusiyyət ABŞ dövlətinin qərar və hərəkətlərinin, hakimiyyətin müxtəlif qolları arasında münasibətlərin məntiqini anlamaqda müəyyən çətinlik yaradır.

Bir çox ölkələrdə parlament demokratiyası vasitəsilə seçkilərdə üstünlük qazanan siyasi partiyanın başçısı hökumət qurur və ölkəni idarə edir. Beləliklə o, etibarını itirməyənə-dək hökumətin təklif və qərarlarına parlamentdə himayə tapır.

Amerikada partiyalar əslində sərbəst yığım-assosiasiyalardır. Partiyanın hər bir üzvü özünü müstəqil apararaq hətta öz partiyasının xəttinə və Prezidentə belə müxalif olur. Siyasi həyatın mahiyyətini Amerikada daha çox maliyyə fondu müəyyənləşdirir. Hər bir seçki kampaniyası üçün özü maliyyə mənbələri tapır və beləliklə, çox vaxt mənsub olduğu partiyadan asılı olmur.

ABŞ demokratiya sisteminin təəccüb doğuran başqa bir cəhəti də xüsusi maraqların böyük rol oynamasıdır. Demokratiyanın məğzi ondadır ki, müəyyən maraq ətrafında birləşən adamlar həmin marağı (siyasi ideologiya və ya məqsədi) həyata keçirmək imkanına malik olsunlar. Bu, hər bir demokratiyaya mənsub xüsusiyyətdir. Amma, dediyimiz kimi, mərkəzi idarəçiliyi olmayan siyasi sistem şəraitində

kiçik bir azlıq ifrat dərəcədə təsir qüvvəsi əldə edə bilər. Bu, Amerikanın xarici siyasətində özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Yəhudi, yunan, erməni və başqa azlıqların nümunəsi buna sübutdur. O cümlədən Azərbaycan-Ermənistan arasında mövcud müharibə-münaqişəyə aid Amerika siyasəti yuxarıda göstərilən tezisə tam təsdiqləyir.

Məlum olduğu kimi, 1992-ci ilin payızında ABŞ Konqresi "Azadlığı müdafiə aktı" adlı sənəd qəbul etmiş, bununla Rusiya və keçmiş sovet respublikalarına yardım göstərilməsinə başlanmışdır. Sənədin ilk paragrafında deyilir ki, Rusiya və digər müstəqil ölkələrdə baş verən son hadisələr onların demokratik millətlər sırasına daxil olmasına, yeni, sabit beynəlxalq qaydalara uyğunlaşmasına tarixi imkan yaratmışdır. "Akt"ın müəlliflərinin fikrincə, bu keçid mərhələsini asanlaşdırmaq üçün ABŞ həmin ölkələrə müxtəlif formalarda yardım göstərməlidir: texniki proqramlardan tutmuş əhalinin tibbi və ərzaq təminatını yaxşılaşdırmağa qədər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu sənədin layihəsi müzakirə olunan zaman (1992-ci ilin ortalarında) Azərbaycanın Vaşinqtonda heç bir nümayəndəliyi yox idi. Kiçik, qeyri-mütəşəkkil Azərbaycan diasporu qanunvericilərin diqqətini özünə cəlb etməyə qadir deyildi. Əksinə, Amerikanın erməni diasporu varlı olduğundan Konqres üzvlərinə güclü təsir qüvvəsinə malikdir. Onlar Konqresə seçkilər zamanı namizədlərin fonduna külli miqdarda pul keçirməklə özlərinin marağını təmin edirlər. Bu, ABŞ-in ən böyük ştatı olan Kaliforniyaya daha çox aiddir. Erməni lobbiciləri Konqresdə Türkiyə maraqlarına qarşı müntəzəm mübarizə aparmaqla effektiv təcrübə qazanmışlar. Bu təcrübəni onlar indi var qüvvələrilə Azərbaycana qarşı yönəlmişlər.

"Azadlığı müdafiə aktı" müzakirə və qəbul edilən zaman Amerika mətbuatında ermənilərin "yazıq" surəti geniş təbliğ

olunmuşdur. O zaman Ermənistanla Azərbaycan arasındakı münaqişə Amerikadan Azərbaycanın üstünlüyü kimi görünürdü. Enerji və ərzaqdan korluq çəkən ermənilər dünyada səs-küy salmışdılar ki, bunun səbəbi “təcavüzkar” azərbaycanlıların törətdiyi blokadadır. Nəticədə, “Azadlığı müdafiə aktı”na senator Con Kerrinin vasitəsilə təqdim olunmuş 907-ci Bölmə əlavə olundu və beləliklə, Azərbaycan ABŞ hökumətinin yardımından məhrum edildi.

Prezident Buş hökuməti bu əlavəyə ilk gündən qəti etiraz etmişdir. Buş hökumətinin fikrincə, həmin əlavə Amerika siyasətini Azərbaycanın əleyhinə yönəlmiş olar və Birləşmiş Ştatlar münaqişənin həllində bitərəf rol oynaya bilməz. Bu fikirlə senatda yalnız dörd senator (Luqar, Makkonel, Kessenbaum və Senford) razı olmuş və müzakirə zamanı öz etirazlarını xüsusi rəy kimi protokola daxil etdirmişdilər.

1993-cü ilin əvvəlində Azərbaycan Respublikasının səfirliyi ABŞ-da fəaliyyətini başlayarkən ilk gündən Konqresin yeni bir antiazərbaycan niyyəti ilə rastlaşdı: fevralın 17-də Nümayəndələr Palatasının üzvü Devid Bonior Azərbaycanı münaqişəyə görə məhkum edən yeni bir qətnamə hazırladı. Erməni lobbiciləri qısa müddətdə Konqresin 100-dən artıq üzvünün himayəsini qazana bildilər. Buna baxmayaraq, Konqresdə və mətbuatda fəal iş aparmaqla bu qətnamənin qarşısını almaq mümkün oldu. Bu fakt bir daha sübut edir ki, Konqresin üzvlərilə açıq fikir mübadiləsinin aparılması nə qədər vacib işdir.

1993-cü il martın 18-də “Vaşinqton Post”un baş məqaləsində (“Ermənistanla tərəfkeşlik”) Konqresin ermənipərəst mövqeyi ciddi şəkildə tənqid edilmişdir. Ermənistanın blokadaya düşməsinə xatırlayan qəzet eyni zamanda yazırdı ki, “blokada heç nədən əmələ gəlməmişdir. Bu, Dağlıq Qarabağ münaqişəsilə bağlıdır... Qarabağ ermənilərinin əziyyəti

böyükdür. Həmin əzab-əziyyətə didərgin salınmış azərbaycanlılar da məruz qalır. Fərq yalnız ondan ibarətdir ki, Ermənistan ABŞ-da böyük diaspora malikdir, Azərbaycan isə yox". Qəzet daha sonra yazırdı: "Birləşmiş Ştatlar tərəfkeşlik etməklə şübhə doğurmaqdadır. Bu, erməni-Azərbaycan münasibətlərinə sülh gətirə bilməz və dünyada mövcud olan digər etnik müharibələrə pis nümunədir". İlk dəfə Amerika mətbuatında Azərbaycanın mövqeyini müdafiə edən bu yazı geniş əks-səda doğurmuş və gələcək müzakirələrə səbəb olmuşdur.

1993-cü ilin əvvəlindən işə başlamış Prezident Klinton Hökuməti bir neçə ay məsələyə ciddi diqqət yetirmədi. 1992-ci il Prezident seçkilərində erməni lobbiciləri fəal rol oynadıqlarına görə Ermənistanla əlaqəli məsələlərə xüsusi siyasi həssaslıq hiss olunurdu. Eyni zamanda etiraf etmək lazımdır ki, Ağ evin və Dövlət Departamentinin Azərbaycanla bağlı siyasətçiləri həmişə 907-ci Bölmənin əleyhinə olmuşlar.

Səfir S.Talbot 1993-cü ilin yazında keçmiş sovet respublikalarına məsul təyin edildikdən sonra onunla 907-ci Bölmə ətrafında geniş müzakirələr aparılmışdır. O, keçən bir il ərzində Senatın və Nümayəndələr Palatasının komitələrində çıxışlar etmiş, Azərbaycana münasibətin dəyişdirilməsini məsləhət görmüşdür.

Dövlət Departamentinin digər məsul nümayəndələri, o cümlədən cənab Ceyms Kollinz və Riçard Kozlariç (Amerikanın Azərbaycanda indiki səfiri) dəfələrlə Konqresdə 907-ci Bölmənin ABŞ siyasətinə zidd olduğunu açıqlamışlar.

Prezident Bill Klinton Prezident Heydər Əliyevə yazdığı məktubunda etiraf edir ki, 907-ci Bölmə Azərbaycanda iqtisadi islahatların həyata keçirilməsində və Ermənistan-

Azərbaycan münaqişəsinin həll edilməsində ABŞ hökumətinin fəal iştirakına böyük maneədir.

Amma Amerika demokratiyasının həqiqəti belədir ki, Konqresin üzvlərini birinci növbədə seçicilərin problemləri və istəkləri maraqlandırır. Yalnız onların nəzərinə həqiqəti çatdırmaqla, ictimai fikri məsələyə cəlb etməklə ciddi nəticə qazanmaq mümkündür.

* * *

Qadağa qəbul edildiyi vaxtdan bəri mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Əgər hələ 1992-ci ilin axırında Konqresin atdığı addım Azərbaycana qarşı haqsızlıq kimi görünürdüsə, hazırkı vəziyyət onun tam yersizliyini və mənasızlığını sübut edir. Acı həqiqət ondan ibarətdir ki, yalnız torpaqlarımızın 20 faizindən çoxu işğal olunduqdan və ölkədə milyondan artıq qaçqın yarandıqdan sonra vəziyyət bir qədər dəyişməyə başlamışdır.

Hazırda 907-ci Bölmənin ləğv edilmə ehtimalı aşağıdakı amillərə görə artmışdır:

- a) keçən bir il ərazində ermənilərin törətdiyi təcavüz dünya ictimaiyyətinə onların əsl niyyətlərini açıqladı, ermənilər özlərinin “yazıq” obrazını itirdilər. Amerika mətbuatında erməni hücumlarının işıqlandırılması, faktların səfirlik tərəfindən geniş təbliğ edilməsi nəticəsində ABŞ hökuməti və Konqresi ermənilərə qarşı münasibətlərini bir qədər dəyişməyə məcbur olmuşlar. Artıq burada Ermənistanı münaqişənin yeganə qurbanı kimi qəbul etmirlər;
- b) ABŞ administrasiyası qadağanın saxlanılmasını düzgün hesab etmir. Amerikanın Bakıdakı səfirliyinin və Amerika neft şirkətləri nümayəndələrinin söyləri sayəsində Klinton

administrasiyası 907-ci Bölmənin ləğvi istiqamətində vacib addım atmışdır. Keçən ilin axırında hökumət, 907-ci Bölmənin ləğv edilməsini xarici ölkələrə yardım qanunvericiliyinə aid layihəyə daxil etmiş və Konqresin müzakirəsinə vermişdir. Beləliklə, ABŞ hökuməti özünün birmənalı fikrini Konqresə çatdırmışdır. Təəssüf ki, layihənin bu il müzakirə olunacağı ehtimalı azdır;

- c) Konqres üzvləri və Vaşinqtonun digər siyasət adamları Azərbaycan haqqında və Ermənistanla münaqişə barəsində getdikcə daha çox və daha düzgün məlumat alırlar. Amerika ictimaiyyətinin problemlə tanış olması vaxt tələb edir. Konqres üzvləri üçün Azərbaycan xüsusi maraq kəsb etmir; onları seçki dairələrinin və seçicilərin problemləri daha çox məşğul edir. Səfirliyin işinin mühüm hissəsi konqresmen və senatorların diqqətini Azərbaycanın ehtiyac və ağrılarına cəlb etməkdən ibarətdir. Bunun üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə olunur: Konqres üzvləri ilə görüşlər keçirilir (indiyə qədər Konqresin 120 üzvü ilə görüşümüz olub), onlara məktublar göndərilir, ayda iki nömrə “Azərbaycan nyuzletə” adlı qəzet nəşr edilir və yayılır. “Ze Ripablik of Azerbaijan” adlı nəfis şəkildə nəşr edilmiş kitabça Azərbaycanın tarixi, iqtisadiyyatı və mədəniyyəti barədə amerikalılara məlumat verir. Amerikanın Azərbaycan icması daha fəal mövqe tutmağa başlamışdır. Kaliforniyada çap olunan “Azərbaycan İnternəşinal” jurnalı həqiqətləri Qərb üslubunda amerikalılara, o cümlədən, konqresmenlərə çatdırmaqdadır.

Böyük inamla demək olar ki, problemimiz haqqında məlumat artdıqca Azərbaycanın mövqeyinə ehtiram da artır. Buna sübut kimi Konqresdə baş vermiş bəzi hadisələri xatırlatmaq yerinə düşər:

- senator de Konsini 1993-cü il noyabrın 22-də çıxış edərək 907-ci Bölmənin yenidən nəzərdən keçirilməsini Konqresə məsləhət bilmişdir. Keçən ilin mart ayında Azərbaycan səfiri Helsinki komissiyası qarşısında çıxış edən zaman senator de Konsini bölmənin qızgın tərəfdarı idi və bunu açıq ifadə etmişdi. 1993-cü il noyabr ayının 5-də senatorla görüş keçirilmiş və Azərbaycanın vəziyyəti, xüsusən humanitar vəziyyəti ona çatdırılmış və 907-ci bölmənin törətdiyi mənfi nəticələr əyani surətdə göstərilmişdir. Senator məsələyə diqqət yetirəcəyinə söz vermiş və göründüyü kimi sözünün üstündə durmuşdur.
- 1994-cü il fevralın əvvəlində Dövlət Departamenti tərəfindən təqdim edilmiş xarici ölkələrə yardım barədə qanunvericilik çərçivəsində respublikaçı senator Luqar səfirliyin təşəbbüsü ilə Senatın Xarici İşlər Komitəsində Azərbaycana humanitar yardımın mümkünlüyü fikrini irəli sürmüşdür.
- konqresmen Penni 1994-cü il may ayında Nümayəndələr Palatasında bəyanatla çıxış edərək 907-ci Bölməyə mənfi münasibətini bildirmişdir.
- senatorlar Saymon və Reyd 1994-cü ilin may ayında Konqresə xüsusi qətnamə layihəsi təqdim edərək Qarabağ münaqişəsinin həllində ABŞ Prezidentini əməli iş görməyə çağırmışlar. Həmin layihə senator Saymonun keçmiş mövqeyindən fərqlənərək Azərbaycanın da mövqeyini nəzərə almağa çağırır.
- 1994-cü il iyunun 16-da senator Patrik Lehi Dövlət Departamentinin təklifi və himayəsilə xarici ölkələrə 1995-ci ildə yardım büdcəsini müəyyənləşdirən komitədə 907-ci Bölmənin humanitar yardıma aid edilməməsini nəzərdə tutan layihə vermişdir. Təşəbbüsün xeyrinə senator de Konsini çıxış etmişdir. Təklif qəbul edildikdə ABŞ-ın humanitar

yardımı birbaşa Azərbaycan hökumətinə göstərilə bilərdi və qeyri-dövlət təşkilatlarının vasitəçiliyinə ehtiyac qalmazdı.

- Nəhayət 1994-cü il iyun ayının 20-də konqresmen Penni qanunvericilik təşəbbüsü ilə çıxış etmiş və 907-ci Bölmənin ləğvi haqqında qanun layihəsini müzakirə üçün Konqresə təqdim etmişdir. O, xüsusi məktubla Konqresin digər üzvlərinə müraciət edərək onları bu layihəni dəstəkləməyə çağırmışdır.

İndiyədək xoş niyyətlərin nəticəsiz qalması Amerika demokratiyasının xüsusiyyətilə izah olunmalıdır. Bu mənada respublikaçı senator Fil Qrammın senator Patrik Lehinin təklifinə zidd çıxması çox əlamətdardır. Senator Qramm Amerikanın ən çox neft istehsal edən Texas ştatındandır və təbii ki, Azərbaycanla münasibətdə olan Amerika neft şirkətlərinin maraqlarının carçısı olmalıdır. Neft şirkətləri nümayəndələri senator Qrammla söhbət apardıqdan sonra da öz fikrini dəyişməmişdir, çünki hazırda şəxsi siyasi marağını daha üstün tutmuşdur. Məsələ burasındadır ki, cənab Qramm 1996-cı ilin Prezident seçkilərinə hazırlaşır. Məlumdur ki, ilkin və vacib seçkilər Kaliforniyada keçirilməlidir. Orada üstün çıxan namizəd bir qayda olaraq əsas seçkiləri də udur. Erməni lobbisindən ehtiyat edən senator Azərbaycan hökumətinə hətta humanitar yardım göstərilməsinə belə etiraz etmişdir.

Ümumiyyətlə, Amerikanın hazırkı siyasi iqlimini noyabr ayında keçiriləcək seçkilər müəyyənləşdirir. Nümayəndələr Palatası bütövlükdə (435 üzv) və Senatın üçdə biri (34 nəfər) yenidən seçilməlidirlər. Konqres üzvlərinin hər bir addımı bu hadisə ilə ölçülür. Məhz bunun nəticəsidir ki, Azərbaycanın xeyrinə Konqresdə danışanların əksəriyyəti yenidən seçilməkdən imtina edənlərdir.

Şübhəsiz, ermənilərin Azərbaycan haqqında yaydıqları yalan və iftiralar işimizi çətinləşdirmişdir. Lakin vəziyyətin ümitsiz olmadığını Konqres üzvlərinin Azərbaycanın xeyrinə çıxışlarında aydın görmək olar.

Prezident Klinton Azərbaycan Respublikasının səfirinə göndərdiyi məktubda (15 aprel 1993) yazırdı:

“Mən bilirəm ki, Azərbaycana dövlət tərəfindən yardım göstərilməsini qadağan edən “Azadlığı müdafiə aktı”na Konqresin düzəlişi Azərbaycan hökumətini narahat edir. Sizi əmin edirəm ki, Birləşmiş Ştatlar hökuməti Azərbaycan hökuməti ilə mehriban əlaqələr yaratmaq istəyir və biz həqiqətən ümid edirik ki, tezliklə şəraitin özü əlaqələrimizdəki bu çətinliyi aradan qaldıracaqdır”.

İnanırıq ki, “şərait” dedikdə Prezident Azərbaycan haqqında ABŞ-da düzgün təsəvvürün yaradılmasını da nəzərdə tutur.

İlyarımılıq ABŞ təcrübəmiz göstərir ki, buradakı uğurlarımız Azərbaycan haqqında bilik və təsəvvürlərin səviyyəsilə düz mütənasibdir. Azərbaycan həqiqəti özlüyündə o qədər qüdrətlidir ki, onu yalnız çatdırmaq lazımdır. Elə bir amerikalı tanıyıram ki, Azərbaycana səfər etmiş olsun və Azərbaycan, onun xalqı haqqında müsbət təəssüratlarla qayıtmasın.

Biz Amerikaya Azərbaycan dərslərini deməkdə ilk addımlar atırıq. “Təhsil” prosesi çox asan olmasa da, məqsədimizə çatmaq üçün yeganə vasitədir. ABŞ demokratiyasının üstün cəhəti məhz ondadır ki, cəmiyyət həqiqəti bildikdə onun müdafiəsinə qalxır.

CON HOPKINS UNIVERSİTETİ
POL NİTŞE ADINA ALİ BEYNƏLXALQ
ARAŞDIRMALAR MƏKTƏBİNİN
ORTA ASIYA İNSTİTUTUNDA ÇIXIŞ

Vaşinqton

23 oktyabr 1996-cı il

İlk növbədə, icazə verin Con Hopkins Universitetini və sizin hər birinizi Pol Nitşe adına Beynəlxalq Araşdırmalar Məktəbinin nəzdində yeni Orta Asiya İnstitutunun açılışı münasibətilə təbrik edirəm. Qeyd etmək istərdim ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarında özəl təhsil ocaqları və universitetlərlə bağlı xarici siyasət mərkəzlərinin say çoxluğu və orada yetişən mütəxəssislərin çoxşaxəli və dərin bilikləri məni valeh etmişdir. Beynəlxalq ictimaiyyətin diqqəti və dəstəyi Orta Asiya və Qafqaz ölkələrinin müstəqilliyi üçün çox vacibdir. Sizin institutunuza bənzər mərkəzlər bu ölkələr haqqında fikir yaradır və diqqəti onların problemlərinə yönəldir. Bu səbəbdəndir ki, iki gün öncə keçirilmiş açılış mərasimindən sonra ilk məruzəçi olmaq mənim üçün böyük şərəfdir.

Təsadüfi deyil ki, məhz Azərbaycan nümayəndəsi institutun ilk nətiqidir, çünki Azərbaycan Orta Asiyaya qapıdır – 21-ci əsr ərəfəsində yeni iqtisadi və siyasi “İpək yolu”nu açan qapı. Ticarət mallarının Orta Asiya ölkələrindən Azərbaycan və Gürcüstan üzərindən Qara dənizə nəql etmək haqqında bu yaxınlarda imzalanmış beynəlxalq müqavilə bu yolun açılmasının təzahürüdür.

Azərbaycan cəmi 7,5 milyon əhalisi olan nisbətən kiçik bir ölkədir. Onsuz da zəif olan iqtisadiyyatımız müharibə nəticə-

sində daha da zəifləmişdir. Bizim okeana birbaşa çıxışımız yoxdur. Bizim böyük ordumuz yoxdur. Uzun tariximiz ərzində yalnız 7 il müstəqillik təcrübəmiz olmuşdur, bunun da son beş ili Sovetlər İttifaqı dağıldıqdan sonrakı təcrübəmizdir. Qərb dünyasında böyük azərbaycanlı diasporumuz da yoxdur.

Buna baxmayaraq, coğrafi mövqeyinə, təbii ehtiyatlarının bolluğuna və geosiyasi əhəmiyyətinə görə Azərbaycan üzümüzə gələn iki onillik ərzində dünya siyasəti və diplomatiyasının diqqət mərkəzində olacaqdır. Mənim fikrimcə, Azərbaycanda baş verən hadisələr təkcə regionumuzda yox, ABŞ daxil olmaqla bütün dünyada öz təsirini göstərəcək.

Nəyə görə mən belə əhatəli bəyanatlar edirəm, Azərbaycanı belə xüsusi edən nədir? Bu suala cavab tapmaq üçün Azərbaycanda baş verən hadisələri, inkişafın gedişini nəzərdən keçirməklə, geosiyasi şərait və meyillər araşdırılmalıdır.

Dünya xəritəsində yeni ölkələr

Bəşər tarixinin mühüm hissəsi yeni dünyaların açılması ilə, orada hökmranlıq etmək istəyən imperiyalar arasında müharibə və çəkişmələrlə bağlıdır. Amerika təqribən 400 il bundan əvvəl "kəşf" edilmişdir; ilk daimi sakinlər buraya 100 il sonra gəlmişlər; sonra Britaniya, Fransa və İspaniya Amerikanın bir hissəsi və ya hamısına nəzarət etmək naminə müharibələr aparmışlar. Yavaş-yavaş, lakin inamla, Yeni Dünya sakinləri imperiya hökmranlığının buxovlarından azad olmaq qərarına gəldilər və tarix üçün nisbətən qısa bir müddətdə, 200 il ərzində Amerika dünyanın ən güclü dövlətinə çevrildi.

Əlbəttə, hazırda kəşf ediləsi yeni dünya qalmamışdır. Lakin imperiya hökmranlığından çıxmış yeni region və yeni

respublikalar mövcuddur. Bunlardan ən vacibi keçmiş Şərqi Avropa bloku və keçmiş Sovet İttifaqı respublikalarıdır. Mənim fikrimcə, Şərqi Avropa xalqlarının siyasi və iqtisadi cəhətdən Qərblə müttəfiqliyi artıq real faktdır. Növbəti böyük geosiyasi çəkişmələr, ümid edirəm ki, güc işlədilmədən, Qafqaz və Orta Asiyada baş verəcək və Azərbaycan bu hadisələr üçün həlledici olacaq.

Azərbaycan həqiqi müstəqillik yolunda

Əvvəldə qeyd olunduğu kimi, Azərbaycanın müstəqilliyi cəmi yeddi il olmuşdur. Bunun ilk iki ili Birinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrə aiddir. Çox sürməyən azadlığın ab-havası tezliklə 70 illik sovet hökmranlığı ilə əvəz olunmuşdur. Lakin xalqımızın azadlıq və müstəqillik arzusu heç zaman ölməmişdir. Yeni tariximizdə azadlıq uğrunda mübarizənin dönüş nöqtəsi – 20 yanvar 1990-cı il – sovet qoşunlarının Bakıya təcavüz edərək yüzlərlə adamı qətlə yetirməsi ilə bağlıdır. Qərbdə çoxlarının bu haqda məlumatı olmasa da, həmin hadisələrin Azərbaycana təsirini sovet qoşunlarının 1956-cı ildə Macarıstanda və 1968-ci ildə Çexoslovakiyada törətdiyi hadisələrin təsiri ilə müqayisə etmək olar.

Müstəqilliyimizin qalan beş ili Sovet İttifaqının parçalanmasından sonrakı illərdir ki, onlar heç də çətinliklərsiz olmamışdır. Həmişə hərbi yolla olmasa da, iqtisadi və ideoloji vasitə ilə yeni Azərbaycan Respublikasının üzərində öz hökmranlığını axtaranlardan qıtlığımız olmamışdır. Lakin bu özlüyündə bir həqiqətdir ki, bu gün Azərbaycan, Baltikyanı respublikalar istisna olmaqla, öz torpağında xarici qoşunlar olmayan yeganə keçmiş sovet respublikasıdır. Biz öz pul vahidimizi buraxmış, öz qoşunlarımızı yaratmışıq. Biz öz təbii ehtiyatlarımızın başqalarının ixtiyarında olmasını rədd etmişik. Bizim Rusiya ilə yaxşı münasibətlərimiz var və biz həm də Birləşmiş Ştatlar, Qərbi Avropa, İran, Türkiyə, İsrail

ilə sıx əlaqələr yaratmışıq. Biz əsas beynəlxalq təşkilatların, demək olar ki, hamısına qoşulmuşuq.

Demokratik təsisatlar

Beş illik qısa bir müddət ərzində biz iki prezident və bir parlament seçkiləri keçirmişik. Bəzən bizi tənqid edənlər deyirlər ki, Azərbaycandakı demokratiya Qərb demokratiyası ilə uyğunlaşmır. Lakin icazə verin xatırladım ki, hələ 1913-cü ilə qədər senatorların birbaşa seçilməsinə Amerika nail olmamışdı; 1920-ci ilə qədər qadınlar seçki hüququ almamışdılar. Amerika Konstitusiyası müstəqillikdən keçən 11 il ərzində qəbul olunmadığı halda, Azərbaycan Konstitusiyası müstəqillikdən dörd il sonra təsdiq edilmişdir. Konstitusiyamız hər bir şəxsin din azadlığına zəmanət verir, o cümlədən müsəlman, xristian və yəhudi dinlərinə mənsub olanlara. Biz fərdi və intellektual mülkiyyət hüquqlarının nizamlanması üçün qanun sistemini təkmilləşdirmişik. Müxtəlif siyasi partiyalar və mətbuat azadlığı mövcuddur və bu sahədə tərəqqi göz qabağındadır. Əlbəttə, biz hələ tam kamilliyə nail olmamışıq; dəyişiklik bir gecə ərzində baş verə bilməz və baş verməməlidir. Lakin biz düzgün istiqamətdə hərəkət etmək-dəyik.

İqtisadi islahatlar

Müstəqilliyimizin möhkəmlənməsi və demokratiyanın inkişafı üçün hazırda getməkdə olan iqtisadi islahatlardan vacib şey yoxdur. Biz yeni pul vahidi buraxmış, son illər hiperinflyasiyanı ayda 0,4 faizə qədər endirmiş, şəxsi mülkiyyətin satılması imkanları verən torpaq özəlləşdirilməsi haqqında mütərəqqi qanun qəbul etmişik. Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondunun illik iclasında şəxsi iştirakım məni bir daha əmin etdi ki, Azərbaycan düzgün yoldadır.

Tarix öyrədir ki, demokratiyanın bərqərar olmasında geniş orta sinfin rolu böyükdür. Şəxsi azadlıq və iqtisadi təminat mənasında hər bir vətəndaşın qurulmuş sistemdə marağı olmalıdır. Azərbaycan təbii ehtiyatlar, xüsusilə enerji ehtiyatları ilə zəngindir. Bəzi ekspertlərin hesablamalarına görə, Azərbaycanın neft və qaz ehtiyatları Küveytin neft və qaz ehtiyatlarına bərabərdir. Biz artıq “Amoco”, “Exxon”, “Pennzoil”, “Unocal” və “British Petroleum” daxil olmaqla Qərb neft şirkətlərinin konsorsiumu ilə 8 milyard dollarlıq neft müqaviləsi bağlamışıq. Digər neft müqavilələri başqa Qərb neft şirkətləri, Rusiya, Türkiyə və İran neft şirkətlərinin iştirakı ilə imzalanmışdır.

Biz bir çox beynəlxalq firmalarla müasir demokratiya üçün zəruri olan rabitə, nəqliyyat və digər xidmət sahələri də daxil olmaqla, infrastrukturun yaxşılaşdırılması üçün danışıqlar aparmaqdayıq. Bu istiqamətdə inkişaf istədiyimizdən zəif gedir, lakin biz bunu etmək və özü də düzgün etmək əzmindəyik. Mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyatdan azad bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünə xas olan çətinliklər haqqında Qərb ölkələrində təsəvvür yoxdur. İş və pensiya təminatları verən sistemdən bazar və şəxsi təşəbbüs qanunları sisteminə keçid hər bir insan üçün çox çətin və qeyri-müəyyənlik yaradandır. Bizim islahatlar ABŞ üçün adi olan sosial təminat şəbəkəsinin olmaması şəraitində həyata keçirilir. Buna baxmayaraq biz azad bazar sisteminə gedən yoldayıq və bu yoldan geri dönməyəcəyik.

Qonşularla münasibətlər

Kiçik bir ölkə olan Azərbaycanın vacibliyi əsasən onun coğrafi mövqeyi ilə bağlıdır. Rusiya şimalımızda, İran bizim cənubumuzda, Orta Asiya respublikaları Xəzər dənizinin şərq sahilində və Türkiyə, Ermənistan və Gürcüstan qərbindədir. Qədim tariximizin çox hissəsini biz qonşularımızın

imperiya hökmranlığı altında keçirmişik. Ümid edirəm ki, bu artıq keçmişdə qalmışdır. Bununla belə, bugünkü Azərbaycanda baş verən hadisələrə bizim bütün qonşularımız dərin maraq göstərirlər.

Həç bir konkret rəy ifadə etməyərək, qonşu ölkələrin maraqları haqqında bir neçə söz demək istərdim.

Rusiya özünün cənub sərhədlərinin təhlükəsizliyi, islam təməlçiliyinin yayılması və Türkiyə ilə yeni müsəlman respublikalarının mümkün ittifaqından narahatdır. Eyni zamanda Rusiyanın Xəzər dənizinin enerji ehtiyatları ilə əlaqədar iqtisadi maraqları və iddiaları vardır və demək artıqdır ki, Rusiya yeni enerji kəmərinin öz ərazisindən keçməsinə istəyərdi.

İrənin də Azərbaycanda baş verən hadisələrlə bağlı böyük narahatlığı vardır. Şimali İrənda 20 milyondan artıq azərbaycanlı yaşayır və onların bir çoxunun Azərbaycanla qohumluq əlaqələri vardır. İrən öz qonşusu Azərbaycanla dostluqda yaşamaq istəyir; İrənda bəziləri, yəqin ki, Azərbaycana islam təməlçiliyini ixrac etmək istəyərdilər; Rusiya və Türkiyə istədiyi kimi, İrən də neft və qaz istehsalı nəticəsində yaranmış iqtisadi sərvətdə payının olmasını istəyərdi.

Türkiyə müəyyən mənada Azərbaycan və yeni Orta Asiya respublikalarına özünün təbii müttəfiqləri kimi baxır. Dostyana Azərbaycan onun şərq cinahı ilə əlaqədar təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlı narahatlığını azaldır. Türkiyə eyni zamanda həm iqtisadi səbəblərdən, həm də Bosfor körfəzindən daha çox neft tankerlərinin keçəcəyi halda İstanbulun ətraf mühiti üçün yaranacaq təhlükədən yayınmaq məqsədilə neft kəmərinin öz ərazisindən Aralıq dənizinə keçməsinə istəyir.

Ermənistanın, əlbəttə, Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları vardır və bu da öz əksini onun Dağlıq Qarabağla bağlı işğalında tapmışdır. Son zamanlar Ermənistanda bəziləri iqtisadi və enerji təhlükəsizliyi nöqteyi-nəzərindən neft kəmərinin öz ərazilərindən keçməsinə maraq ifadə etməyə başlamışlar.

Gürcüstanın maraqları əsasən iqtisadi maraqlardır. O, eyni zamanda neft kəmərinə sahib olmaq və Azərbaycanla ticarət və sərmayə imkanlarını artırmaq istəyir.

Beləliklə, hər birinin Azərbaycanda baş verən proseslərə dərin marağı olan üç böyük və iki kiçik dövlətin mövcudluğunu qeyd etmək olar. Tamamilə təbiidir ki, bu maraqların bəziləri bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir və gələcəkdə də təşkil edə bilər. Lakin, mənim fikrimcə, ən vacib odur ki, onlar Azərbaycanın müstəqilliyinə və iqtisadi tərəqqisinə zidd olmasınlar.

Amerika Prezidentinin işinin ağır olmasını fikirləşənlər Azərbaycan Respublikası Prezidentinin vəziyyətinin nə qədər çətin olmasını təsəvvür edə bilərlər. Prezident Əliyev maraqları müxtəlif olan qonşularla yaxşı münasibətləri təmin etməli, eyni zamanda müharibə və kommunizm sisteminin dağılması nəticəsində iqtisadiyyatı bərbad hala düşmüş bir ölkəni idarə etməlidir. Bütün bunlara əlavə olaraq, ölkənin hər yeddi vətəndaşından biri qaçqındır və bu da Ermənistanla müharibənin nəticəsidir.

ABŞ-Azərbaycan münasibətləri

Birləşmiş Ştatlarla münasibətlərimiz haqqında danışarkən belə sual ortaya çıxa bilər: Nəyə görə Amerika özündən minlərlə kilometr uzaqda olan, ABŞ-da gözə görünən diasporu olmayan və beş il bundan əvvəl ümumiyyətlə dünyanın siyasi xəritəsində mövcud olmayan kiçik bir ölkə ilə maraqlanmalıdır?

Mənə belə gəlir ki, siz mənim sualımın cavabını bilirsiniz. İlk növbədə, Amerika keçmiş Sovet İttifaqı respublikalarında demokratiyanın dərinə kök atmasında maraqlıdır. Azərbaycan da bu gün baş verən hadisələrin bütün Orta Asiya respublikalarına təsir göstərə bilməsi bu mənada vacibdir. ABŞ dünyanın ən güclü dövləti kimi bilir ki, Qafqaz da Balkan regionu kimi diqqətdən kənar qalsa, Bosniya hadisələrinə oxşar faciələr mümkün olar. Dünyada ən qüdrətli iqtisadiyyata malik olan Amerika etibarlı və mənfəətli enerjinin vacibliyini yaxşı başa düşür. Nəhayət, Türkiyə, İran və Rusiyada gedən proseslərə ABŞ-ın böyük marağı vardır.

Bu səbəblərdən ABŞ və Azərbaycan arasında münasibətlər son üç il ərzində güclü inkişaf etmişdir. Prezident Əliyevin Prezident Klintonla iki və vitse-prezident Qorla bir görüşü olmuşdur. Dövlət Departamenti və Milli Təhlükəsizlik Şurasında müntəzəm görüşlərimiz olur. Ümumiyyətlə, Administrasiya ilə münasibətlərimizin genişlənməsindən çox məmnunluq.

Yeganə narazılıq onunla bağlıdır ki, biz Administrasiyanın Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində daha qəti və aparıcı rolunu görmək istərdik, aparılan siyasətdə daha çox ardıcılıq arzulayırdıq.

Azərbaycanın Konqreslə münasibətləri arzuladığımızdan hələ uzaqdır. Konqresin ayrı-ayrı üzvləri ilə görüşlərim həmişə yaxşı olmuşdur.

Lakin bununla belə, Konqres üzvlərinin çoxu Amerika erməni lobbisinin irəli sürdüyü tələblərə müxalif olmaqda acizdirlər. Konqres üzvlərinin bir neçəsi şəxsi söhbətlərində etiraf edirlər ki, hətta Amerika maraqlarına zidd olan lobbilər hərəkatlarına onlar açıq etiraz edə bilmirlər.

Konqresin Beynəlxalq Əlaqələr Komitəsinin əsas işçilərindən tərtib olunmuş nümayəndə heyəti bir qədər əvvəl regionda olmuşdur. Onlar öz hesabatında bildirmişlər ki, Ermənistanın bir yüksək rütbəli rəsmi şəxsi nümayəndə heyətinə qeyri-rəsmi olaraq bildirmişdir ki, Amerika erməni lobbisi tərəfindən ABŞ Konqresinə yoluxdurulmuş “antitürk və antiazərbaycan” mövqeyi Dağlıq Qarabağ probleminin həlli üçün və ya Türkiyə ilə daha yaxşı münasibətlərin əldə edilməsi üçün Ermənistanın göstərdiyi söylərə heç də kömək etmir. Həmin şəxs “Humanitar Dəhliz Aktı” və Azadlığı Müdafiə Aktının 907-ci Bölməsinin faydasız olmasını təsdiqləmişdir.

907-ci Bölmə, əlbəttə, ABŞ-ın Azərbaycana birbaşa yardımını, hətta humanitar yardımını belə qadağan edən qanundur. Azadlığı Müdafiə Aktı keçmiş Sovet İttifaqında yaranmış demokratiyaların dəstəklənməsi üçün yaxşı bir ideya idi. Lakin Azərbaycan üçün bu “Azadlığı İnkər Aktı”na çevrilmişdir. Azərbaycanda azad bazar və demokratiyanın inkişafı üçün həlledici olan bir vaxtda Azərbaycan hökuməti bu islahatların həyata keçirilməsi üçün ABŞ-dan bir sent belə almamışdır. Faktiki olaraq, 907-ci Bölmə Azərbaycanda parlament və prezident seçkilərinin keçirilməsində ABŞ yardımını qadağan etmişdir. Vəziyyətin qəribəliyi bir də ondadır ki, Amerika hökuməti siyasi müxalifətə dəstək göstərə bilər, amma Azərbaycan hökumətinə onu edə bilməz. Bu qanun Azərbaycan və ABŞ arasında əlaqələrin inkişafı üçün ən böyük maneə kimi qalmışdır. Buş və Klinton administrasiyalarının hər ikisi 907-ci Bölməyə güclü müqavimət göstərmişlər. Konqres komitəsinin qeyd etdiyi kimi, Ermənistan hökumətində də bəziləri bunun əleyhinədirlər. Lakin Amerikanın etnik lobbisi Ermənistan hökumətinə nisbətən daha sərt mövqe tutur və hər hansı bir güzəştə getmək istəmir.

Bu il biz 907-ci Bölmənin daha da genişlənməsinin qarşısını ala bildik. Lobbiçilər tərəfindən Azərbaycanın suverenliyini şübhə altına qoymaq və qeyri-dövlət təşkilatları vasitəsilə göstərilən humanitar yardımı şərtləndirmək üçün cəhd edilmişdir. Belə görünür ki, bu lobbi qrupları üçün həya anlayışı yoxdur. Ermənistan qoşunları Azərbaycan ərazisinin 20 faizini işğal etmiş, bu ərazilərdə etnik təmizləmə aparmışdır. Nəticədə 1 milyondan çox qaçqın yaranmışdır. Buna baxmayaraq lobbiçi qruplar qulluq göstərdikləri ölkənin törətdiyi əməllər nəticəsində yaranmış qaçqınlara hətta humanitar yardım göstərilməsinin qarşısını almağa çalışırlar. “Vaşinqton Post” qəzeti özünün 1996-cı il 1 avqust tarixli nömrəsinin baş məqaləsində dediyi kimi: “Birləşmiş Ştatlar məğlubu cəzalandırır, işğalçı və müharibənin aşkar qalibinə isə təsəlli verir”. Fikrimcə, onların hərəkətləri antiamerika xarakteri daşıyır, çünki bu açıq-aşkar ABŞ-ın milli maraqlarının əleyhinədir və demək olar ki, hər bir məlumatlı adam bunu anlayır.

Tamamilə razıyam ki, Konqresin bu hərəkətləri heç də ABŞ hökumətinin rəsmi mövqeyini əks etdirmir, lakin adi azərbaycanlı anlaya bilmir. Onlar tarixdən yaxşı bilirlər ki, ABŞ dünyanın uzaq nöqtələrində özünə dost qazanmaq üçün həmişə külli miqdarda vəsait xərcləmişdir. Odur ki, sual olunur, Konqres azərbaycanlıların milli hisslərinə toxunduğu və işğalçını mükafatlandığı halda nəyə görə Azərbaycan ABŞ ilə əlaqələrin yaxşılaşdırılması üçün belə böyük səylər göstərir. Administrasiyanın 907-ci Bölməyə qarşı mövqedə olmasına baxmayaraq, bu hələ də ABŞ-ın qanunu kimi qalmaqdadır.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi

907-ci Bölmə, əlbəttə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsindən törənmişdir. Ermənistanın öz ərazisini genişləndirmək

arzuları nəticəsində başlanmış müharibə, eyni zamanda regionda müxtəlif məqsədlər güdən bir çox qüvvələr tərəfindən istifadə olunmuşdur.

Qafqaz regionu uzun müddət iqtisadi və siyasi cəhətdən “parçala və hökm sür” taktikası ilə təbəçilikdə saxlanmışdır. Bu münaqişəni öz iqtisadi məqsədləri və Azərbaycan daxilində öz strateji mövqelərini qorumaq üçün istifadə etmək istəyən elementlər regionda çoxdur. Mən inanıram ki, bu hansısa bir hökumətin siyasətidir, lakin şübhə yoxdur ki, regionda belə elementlər vardır.

Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin bu yaxınlarda bəyan etdiyi kimi, Rusiyanın Ermənistanla birgə hərbi təlimləri (orada Dağlıq Qarabağın separatçı qüvvələri müşahidəçi kimi iştirak etmişlər) Rusiyanın münaqişədə vasitəçi kimi göstərdiyi sözlərə inamı heç də artırmır.

Ermənistan üçün bu münaqişə ərazisinin genişlənməsi və “Böyük Ermənistan” yaradılmasından başqa bir şey deyildir. Mahiyyətə bu münaqişə serblərin Bosniyada nail olmaq istədiklərindən heç də fərqlənmir. Serblər kimi ermənilər də münaqişəni xristian-müsəlman münaqişəsi kimi qələmə vermək istəyirlər; onlar Azərbaycan daxilindəki etnik qruplardan münaqişəyə təhrikçilik üçün istifadə edirlər; onlar şəhər və kəndləri dağıtdıqları, Azərbaycanın bütöv regionlarını etnik cəhətdən təmizlədikləri üçün vicdan əzabı çəkmirlər və bununla belə iddia etməkdədirlər ki, münaqişənin əsas qurbanları ermənilərdir.

Bosniyada İkinci Dünya müharibəsindən bəri misli görünməmiş soyqırımı törədənlərə qarşı dünya ictimaiyyətinin qəti etirazı üç il sonra baş verdi. Görəsən, Ermənistan və Azərbaycan arasında münaqişədə dünya ictimaiyyəti tərəfindən həlledici tədbirlərin görülməsi üçün nə qədər vaxt lazım

gələcək? Keçmiş sovet respublikaları arasında ilk başlanmış Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dünya ictimaiyyətinin köməyi ilə birinci də həll olunmalıdır.

Məsələnin hüquqi cəhəti heç kəsdə şübhə doğurmur. Bütün beynəlxalq təşkilatlar, beynəlxalq qanunlar Dağlıq Qarabağ üzərində Azərbaycanın suverenliyini dəstəkləyir. Heç bir ölkə Dağlıq Qarabağı müstəqil region və ya müstəqil ölkə kimi tanımamışdır. Qeyri-müəyyənlik ondadır ki, Birləşmiş Ştatlar və dünya ictimaiyyəti öz əqidələri və siyasətlərinə uyğun hərəkət etməyə hazırdırlarmı?

Azərbaycan məsələnin danışıqlarla həllinin möhkəm tərəfdarı kimi qalmaqdadır. Biz Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı ilə bu istiqamətdə işləməkdəyik. Lakin mən bildirməliyəm ki, hazırkı vəziyyət – Ermənistan tərəfinin fikrindən dönmək istəməməsi və Ermənistanda keçirilən şübhə doğuran seçkilərin nəticəsində hökumət mövqeyinin daha da sərtləşməsi – çox da ümidverici deyildir. Biz məsələnin sülh yolu ilə həlli üçün işimizi davam etdirəcəyik, lakin hamıya aydın olmalıdır ki, Azərbaycan heç vaxt öz ərazi bütövlüyünü qurban verməyəcək.

Yekun qeydlər

Azərbaycanda baş verən hadisələrin dünya ictimaiyyəti və xüsusilə Birləşmiş Ştatlar üçün vacibliyi labüddür. Onların təsiri Orta Asiya respublikalarının gələcək müqəddəratında öz əksini tapacaq, bu dünyəvi müsəlman respublikalarının yaşaya bilib-bilməyəcəyini müəyyənləşdirəcək. Bu, dünya enerji təchizatının əldə olunma imkanları və qiymətinə təsir göstərəcək. Bu, şübhəsiz, Qafqazda sabitliyə təsir göstərəcək və nəhayət, Azərbaycanın inkişaf istiqamətləri bütün regionda demokratiya və azad bazarın gələcəyini müəyyən etməyə imkan verəcək.

“Uoll Strit Journal” qəzetinin 21 oktyabr tarixli sayının ön səhifəsindəki məqalədə deyildi ki: “Qərb üçün Azərbaycan prizi təbəddulatlı İran körfəzindən başqa yeni neft mənbəyinin açılmasıdır. Qərb neft şirkətləri üçün bu 8 milyard ABŞ dolları məbləğində potensial sərmayə, 30 illik hasilat və 100 milyard ABŞ dolları məbləğində gəlir deməkdir. Lakin gəlirin 80 faizini özündə saxlayacaq Azərbaycanın prizi Rusiya və İran arasında qalmış heç bir dövlətin rahatlıqla əldə etməyə ümid edə bilməyəcəyi bir şey – müstəqillikdir”.

Təsir etmək üçün Birləşmiş Ştatların müstəsna rolu və imkanları vardır. Təkcə ona görə yox ki, o, dünyanın yeganə ən güclü dövlətidir və Amerikanın özünün burada maraqları mövcuddur. Həm də ona görə ki, Azərbaycanın coğrafi və geosiyasi vəziyyəti, onun müqəddəratı bütün dünya ictimaiyyəti üçün vacibdir.

Konqres ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinə böyük zərər vursa da, ABŞ-ın Azərbaycana yönəlmiş rəsmi siyasətinə irad tuta bilmərik. Əksər halda, bu siyasət yüksək səy və qayğı ilə həyata keçirilmişdir. Bizim çətinliklərimiz Dağlı Qarabağ münaqişəsinə bənzər problemlərin həllində siyasi iradə və ardıcılığın olmaması ilə bağlıdır. Hamımız şahid olduq ki, Amerikanın liderliyi artdıqda Bosniyada nəticə əldə olundu. Biz istərdik ki, Amerika liderləri bunu Azərbaycanda da nümayiş etdirdirsinlər. Mən ümid edirəm ki, Amerika seçkiləri başa çatdırdıqdan sonra, bu məsələlərə lazımı və ardıcıl diqqət yetiriləcək.

PREZİDENT HEYDƏR ƏLİYEVİN VAŞİNQTONA RƏSMİ SƏFƏRİ

"Panorama" qəzeti

26 iyul 1997-ci il

Avqustun 1-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev və Amerika Birləşmiş Ştatlarının Prezidenti Bill Klinton Vaşinqtonda Ağ evdə görüşəcəklər. Bu görüş qısa tarixə malik olan Azərbaycan-Amerika münasibətlərinin ən yüksək zirvəsi olaraq, şübhəsiz ki, gələcək əlaqələrimizin inkişafını müəyyənləşdirəcək.

Prezidentlərin 1994-cü ildə Nyu-Yorkda keçirdikləri birinci görüş Azərbaycan-Amerika münasibətlərinin ilk mərhələsini yekunlaşdırdı. O zaman iki ölkə liderləri arasında yaranmış əməkdaşlıq ardıcılıqla inkişaf edərək bugünkü dostluq münasibətlərinə çevrilmişdir. İki lider vaxtaşırı müxtəlif beynəlxalq forumlarda görüşmüş, ölkələrimiz üçün vacib problemləri müzakirə etmiş, onların həllini axtarmışlar. Prezident Klintonun Prezident Əliyevlə yazışmaları, telefon danışqları mühüm məsələlərin həllində öz praktiki əhəmiyyətini dəfələrlə sübut etmişdir. Axır dörd il ərzində Prezidentimizin apardığı müdrik siyasət, müstəqilliyimiz uğrunda göstərdiyi mətin iradə Azərbaycan rəhbərinə dünya liderlərinin diqqətini cəlb etmişdir. Məhz bu səbəbdən Qafqaz və Orta Asiya ölkələri üçün tarixi bir mərhələdə Heydər Əliyevin Vaşinqtona rəsmi səfəri böyük maraq və səbirsizliklə gözlənilir.

İki Prezidentin görüşü mühüm simvolik əhəmiyyət, praktiki məzmun, geostrateji məna daşıyır.

Azərbaycanlılar on illər ərzində Amerikaya azadlıq, demokratiya və müstəqillik rəmzi kimi baxmışlar. ABŞ və Azərbaycan Prezidentlərinin Ağ evdə görüşü Azərbaycanın çətin mübarizə və qurbanlar hesabına əldə olunmuş müstəqilliyinin dünyada yeganə fəvqəldövlət tərəfindən bir daha təsdiq olunması deməkdir.

Heç şübhə yoxdur ki, praktiki cəhətdən bu görüş iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə səbəb olacaq. Çoxmilyardlı neft layihələrinin Azərbaycanda həyata keçirilməsində Amerika şirkətlərinin aparıcı rolu hamıya məlumdur. Ən qabaqcıl texnologiya və müasir avadanlığın Azərbaycana gətirilməsi hər iki tərəf üçün uzunmüddətli əməkdaşlığı mənfəətli edir. Neftlə yanaşı, digər sahələrə də Amerika biznesmenlərinin maraqları sürətlə artmaqdadır.

Görüşün geostrateji mənasına gəldikdə, demək lazımdır ki, hər iki ölkə üçün bu, çox əhəmiyyətlidir. Azərbaycan müstəqilliyinin qorunub-saxlanılmasında dünya ictimaiyyətinin dəstəyinə arxalanır. Çətin qonşuluq şəraitində yaşayan ölkəmiz regionda müxtəlif maraqların tarazlığının yarandığı təqdirdə özünün strateji məqsədinə çata bilər. Cəmi bir neçə il bundan əvvəl, hətta optimistlər inanmazdılar ki, Azərbaycanda Amerikanın ciddi maraqları yaransın. Bu gün isə dünya şöhrətli Amerika siyasətçiləri Azərbaycanın strateji əhəmiyyətindən məqalələr yazır, mülahizələr söyləyirlər. Son illər ərzində aparılan daxili və xarici siyasət hesabına Azərbaycan dünyanın siyasi xəritəsində özünə mühüm yer qazanmışdır.

Amerikanın geostrateji maraqları Qafqaz və Orta Asiyada demokratiya və bazar iqtisadiyyatının inkişafı, regional ölkələrdə müstəqil dünyəvi dövlətlərin möhkəmlənməsi, Xəzər dənizinin enerji mənbələrinin istifadəsi ilə bağlıdır. Amerika siyasətçiləri yaxşı bilirlər ki, bu ölkələrin gələcək taleyində Azərbaycanın rolu çox mühümdür. Bakıya səfər etdiyi zaman

məşhur Zbiqnev Bzejnski demişdir ki, məhz Ukrayna və Azərbaycansız Rusiya imperiyasını dirçəltmək istəyən qüvvələrin ümidləri kəsilmiş olur.

Prezident Əliyevin Vaşinqtona səfərinin proqramı çox gərindir. Ölkəmizin milli maraqlarına cavab verən xarici siyasət, təhlükəsizlik, iqtisadiyyat və ticarət üzrə ikitərəfli münasibətlərin inkişafını əhatə edən məsələlər ABŞ Prezidenti və hökumət üzvləri ilə, Konqresin rəhbərləri ilə, məşhur ictimai xadimlərlə aparılacaq danışıqların əsas məzmununu təşkil edəcək. Şübhəsiz ki, söhbətlərdə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həllinə dair məsələ, Minsk konfransının həmsədrələrindən biri olan ABŞ-ın xüsusi rolu müzakirə ediləcək, Azərbaycan-Amerika münasibətlərinin inkişafında böyük maneə olan 907-ci Bölmə haqqında Prezidentimiz şəxsən Konqres üzvlərinə öz fikrini çatdırmaqla, Konqresin Azərbaycana münasibətinin kəskin dəyişməsinə çalışacaq.

Azərbaycan Prezidentinin səfəri ərəfəsində Vaşinqtonun siyasi həyatında ABŞ-ın Qafqaz və Orta Asiya ölkələrinə yönəlmiş siyasətinin yenidən baxılmasını əks etdirən əlamətdar hadisələr baş verməkdədir. Dövlət katibinin müavini S.Talbot Con Hopkins Universitetində iyulun 21-də çıxış edərək Amerikanın xarici siyasətində Xəzər regionu ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycanın rolunu xüsusi qeyd etmişdir (çıxış Amerikanın ictimai televiziyası ilə birbaşa translyasiya edilmişdir). ABŞ-ın xarici siyasətinin yeni prioritetlərini açıqlayan nitqində S.Talbot, xüsusilə qeyd etmişdir ki, Qafqazda münaqişələrin həll edilməsi Amerika üçün birinci nömrəli işdir.

Bakıdan təzə qayıtmış Sem Braunbək həmin gün digər elmi-siyasi mərkəzdə ("Heriteyc Faundeyšn") öz nitqini qədim İpək yolunda yerləşən ölkələrlə Amerikanın ikitərəfli və

çoxtərəfli münasibətlərinin vacibliyinə həsr etmişdir. Hər iki elmi ocaqda Prezident Əliyevin Vaşinqtona gözlənilən səfərinə dəfələrlə istinad edilmiş və ümid ifadə olunmuşdur ki, bu səfər regionun mühümlüyünü Amerika üçün bir daha açıqlayacaq.

Daha bir vacib hadisə Senatda təşkil olunmuş dinləmələrlə bağlıdır. İyulun 22-də Senatın Avropa və Asiya ölkələri komitələrinin təşəbbüsü ilə təşkil olunan dinləmələrdə diqqət yenidən İpək yolu ölkələrinə yönəlmişdir. Tanınmış dövlət və siyasət xadimləri keçmiş müdafiə naziri Kasper Uaynberger, dövlət katibinin müavini Stüart Ayzenstat, general Odom, Pol Qobl və başqaları öz çıxışlarında Amerikanın bu ölkələrə, xüsusən Azərbaycana yönəlmiş siyasətində əməli dəyişikliklərin zərurətindən danışmışlar. Çıxış edənlər və müzakirədə iştirak edən senatorlar (Braunbək, Smit, Bayden) bir səsle 907-ci Bölmənin ABŞ-ın xarici siyasəti üçün mənfi faktor olduğunu söyləmiş, onun tezliklə ləğv edilməsini məsləhət bilmişlər.

İcmalçıların fikrincə, Administrasiya və Konqres tərəfindən göstərilən təşəbbüslər Azərbaycana qarşı ictimai fikrin sürətlə dəyişməsinə sübut edir. Bunu təsdiqləyən yeni fakt konqresmen Li Hamiltonun iyulun 23-də “Krisçian Sayns Monitor” qəzetində çap olunmuş məqaləsi ilə bağlıdır. Konqresmen deyir ki, o, 1992-ci ildə 907-ci Bölmənin qəbul edilməsinin tərəfdarı olmuşsa da, beş ildən sonra etiraf etməlidir: Amerikanın xarici siyasətinə və diplomatiyasına həmin qanun ziyan gətirmişdir.

Bu hadisələr özlüyündə vacib olsa da, ikitərəfli münasibətlərimizdə gələcək mühüm addımların atılması üçün yalnız zəmindir. Strateji məqsədlərimizə nail olmaq üçün sıx əlaqədə olan siyasi və iqtisadi problemlərin həllində əzmlə çalışmalıyıq. Bu yolda Prezident Əliyevin Vaşinqtona rəsmi səfərinin tarixi rolu olacaqdır.

907-Cİ BÖLMƏYƏ “YOX” DEMƏLİ

ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının konfransında çıxış

Vaşinqton

22 may 1998-ci il

Müstəqilliyimizin yeddi illik dövründən sonra Birləşmiş Ştatlar və Azərbaycan arasındakı münasibətlərdə nəhəng müsbət irəliləyişlər olduğu barədə məlumat verərkən, bu, heç kəsə təəccüb doğurmur. Mən bunu hər gün, Klinton Administrasiyası ilə, Konqreslə, Amerikanın işgüzar dairələri ilə, kütləvi informasiya vasitələri ilə əlaqələrimdə, habelə sırayı amerikalılarla söhbətlərimdə görürəm.

Lakin ABŞ-Azərbaycan arasında tam və dolğun diplomatik münasibətlərə bir maneə qalmaqdadır və o, şübhəsiz, Azadlığı Müdafiə Aktına 907-ci Bölmədir. Qeyri-sağlam təxəyyülün məhsulu olan və ayrı-seçkilik yaradan bu qanunvericilik parçası 1992-ci ildə Konqres tərəfindən qəbul edilmişdir və Konqres bu günədək onu saxlamaqdadır. Bu, etnik siyasətin Amerikanın xarici siyasətinə mənfi təsirinin kamil nümunəsidir.

Bu məsələdə başlıca günahkar kimi Konqresin diqqət mərkəzində olmasını təsdiq edərək, hər bir kəsin nəzərini Klinton Administrasiyasının bununla bağlı fəaliyyətinə yönəltmək istərdim. Administrasiya 907-ci Bölmə ilə bağlı mövqeyində ardıcılıdır – o mənada ki, Bölmə Konqres tərəfindən aradan qaldırılmalıdır. Hökumət nümayəndələri, Dövlət Katibi Olbraytdan tutmuş nazir Koen və nazir Penaya qədər, 907-ci Bölmənin ədalətsizliyi barədə ifadələr vermiş, yaxud çıxış etmişdir. Biz bu şərtləri olduqca qiymətləndiririk və

Administrasiya nümayəndələrinə ifadə etdikləri fikirlərə görə çox minnətdarlıq.

Lakin indi Klinton Hökuməti adi sözlərdən irəli getməli, 907-ci Bölməni ləğv etmək üçün tədbir görməlidir. Qanun özü göstərir ki, 907-ci Bölmənin sanksiyaları o zamana qədər qüvvədə qalacaq ki, Ermənistanla və Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ bölgəsinə qarşı mürtəce hərəkətləri və blokadanı dayandırmaq üçün Azərbaycanın “əyani addımlar” atdığı barədə Prezident Konqresi əmin etsin.

Bir halda ki, biz artıq dörd ildir ki, atəşkəsə nail olmuşuq, deməli, Azərbaycan tərəfindən heç bir mürtəce hərəkət edilmir. Biz habelə etiraf edirik ki, Azərbaycandan əlavə olaraq İran və Gürcüstanla sərhədlərə malik Ermənistanı Azərbaycan blokada etmək iqtidarında olmadığından, heç bir blokada yoxdur. Bundan başqa, Ermənistan Rusiyaya asan ticarət çıxışına malikdir. Əslində, Ermənistan və Azərbaycan arasında ticarətin kəsilməsi mövcuddur, bu da iki ölkə bir-biriylə müharibə vəziyyətində olan zaman təbii haldır.

Əvvəl qeyd edildiyi kimi, 907-ci Bölmənin mətni nəinki blokadanın olmamasını, hətta daha çox Azərbaycanın blokadaya son qoymaq istiqamətində “əyani addımlar” atdığı barədə Prezidentin bəyanatını tələb edir. Keçən avqustda Prezident Əliyev Vaşinqtona səfər edərkən, yüksək səviyyəli hökumət məmurları Prezident Əliyev tərəfindən ATƏT-in sülh təklifinin qəbul edilməsinin “əyani addımlar” sınağına cavab verəcəyini söyləyirdilər. Məlumdur ki, Azərbaycan bunu, habelə, ATƏT-in digər sülh təkliflərini qəbul etdi, lakin Administrasiya tərəfindən 907-ci Bölmənin aradan qaldırılması üçün heç bir tədbir görülməmişdir.

Bu cür fəaliyyətsizliyin istehzası bu həftə Administrasiyanın atdığı fəal addımlar müqabilində daha aydın görünür. Avropa

investorları İran-Liviya sanksiyaları aktından, habelə Helms-Barton aktından narahat olduğundan, Birləşmiş Ştatlar həmin aktları ləğv etdi, halbuki bu ləğvetmə ABŞ-a dost olmayan üç ölkəni faydalandırır.

Azərbaycana gəldikdə isə, ABŞ-ın ən yaxın müttəfiqlərindən biri olmasına baxmayaraq və özünün 1991-ci ildən bəri müstəqillik tarixində Amerikanın xarici siyasətini daim müdafiə etməsinə baxmayaraq, hələ də sanksiyaların ləğvi gözlənilmir.

İcazə verin, ayrı misal çəkim. Bu ilin əvvəlində, yanvarda, Administrasiya xarici yardıma təsisatlar barədə qanunun Ermənistanla aid bölməsini ləğv etdi. Bu ləğvetmə ona görə lazım idi ki, həmin əlavə yeni müstəqil dövlətlərdən birinin ərazi bütövlüyünü pozan digərinə yardım olunmasına qadağa qoyurdu. Bilirsiniz ki, Ermənistan Azərbaycanın 20 faizini işğal etmişdir. Amerikanın xarici yardımından faydalanmaqda adambaşına düşən paya görə ikinci olan Ermənistan, bu addım atılmadan ABŞ-ın köməyini ala bilməzdi.

Beləliklə, əgər Administrasiya İrana, Liviyaya və Kubaya – Birləşmiş Ştatların üç qeyri-dost ölkəsinə mənfi təsir edən sanksiyaları, o cümlədən Ermənistanla bağlı sanksiyaları ləğv eləyə bilirsə, nə üçün 907-ci Bölmənin ləğvi barədə Prezidentin bəyanatını təmin edə bilmir?

Biz bu barədə Klinton Administrasiyası ilə müxtəlif vaxtlarda söhbətlər aparmışıq və dediklərinə görə, onlar blokadanın olmadığını hüquqi cəhətdən təsdiqləməyə çətinlik çəkirlər. Bütün hörmətimə baxmayaraq mən məsələnin bu cür yozumu ilə razı deyiləm. İlk növbədə yuxarıda qeyd olunduğu kimi, Azərbaycan Ermənistanla, yaxud işğal olunmuş Dağlıq Qarabağ ərazisinə blokada tətbiq etməyə qabil deyildir. Blokada ölkə ilə bütün əlaqələrin kəsilməsi demək-

dir, lakin Ermənistan İran, Gürcüstan və Rusiya vasitəsilə ətraf dünyaya çıxışa malikdir. Qeyd etdiyim kimi, qanun blokadanın götürülmə şərtini yox, Azərbaycanın bu istiqamətdə əyani addımlar atmasını nəzərdə tutur.

ATƏT-in üç həmsədrinin iki mərhələdən ibarət sülh təklifini qəbul etməklə Azərbaycan iki ölkə arasında normal ticarəti bərpa etmək üçün “əyani addımlar” atmışdır, çünki ATƏT-in təklifinin birinci mərhələsində göstərildiyi kimi, Ermənistan hazırda işğal altında saxladığı səkkiz Azərbaycan rayonunun yeddisindən öz qüvvələrini geri çəksə, bu baş verəcəkdir.

Həmin təklifi qəbul etmiş sabiq Prezident Ter-Petrosyanın hakimiyyətdən düşməsindən sonra Ermənistan aydındır ki, indi həmin təklifi rədd etmişdir. Məgər Ermənistan inadkar olduğuna görə Azərbaycan cavab verməlidirmi? Məgər Azərbaycana İran, Liviya və Kubadan fərqli münasibət olmalı-dırmi?

Bu suala mən “yox” cavabı verirəm. Mən inanıram ki, Administrasiya öz hüquqşünaslarını 907-ci Bölməyə ayrı nöqteyi-nəzərdən baxmağa çağırmalı, Azərbaycanın blokadalara və mürtəce hərəkətlərə son qoymaq üçün “əyani addımlar” atdığı barədə tezliklə Prezidentin Konqresə bəyanatını hazırlamalı və beləliklə 907-ci Bölmənin ləğv edilməsinə nail olmalıdır.

Son söz əvəzi qeyd etmək istərdim ki, beş il əvvəl mən, 907-ci Bölmənin əleyhinə çıxış edən, demək olar ki, yeganə şəxs idim. Lakin bu gün xüsusi məmnunluq hissi duyuram ki, artıq bu məsələdə tək deyiləm və ABŞ-Azərbaycan Ticarət Palatasının təşkil etdiyi konfrans bunu əyani göstərdi.

ABŞ-LA ƏMƏKDAŞLIĞIMIZIN VACİB KOMPONENTİ

“Azərbaycan” qəzeti

18 fevral 2003-cü il

Amerika Birləşmiş Ştatlarının tarixində dəhşətli 11 sentyabr 2001-ci il terror hadisələrinin müstəsna yeri olacaqdır. Digər qitələrdən Amerikanı ayıran iki nəhəng okeanın mövcudluğu yüzillər boyu Amerika xalqında arxayınlıq psixologiyasını yaratmış, ölkənin dinc inkişafını təmin etmiş, onun daxili və xarici siyasətinin müəyyənləşdirilməsində əsas amil olmuşdur. Bir günün hadisələri vəziyyəti tamamilə dəyişdi, Amerikanı xarici təhlükədən sığortasız etdi.

ABŞ-ın və Qərbin təhlükəsizlik ideologiyası və qurulmuş effektiv təhlükəsizlik strukturları onilliklər ərzində soyuq müharibə şəraitinə uyğunlaşdırılmışdı. Sovet İttifaqının süqutundan sonra yeganə superdövlət qalmış Amerika Birləşmiş Ştatlarını daha çox məşğul edən məsələ qloballaşma reallıqlarını nəzərə almaqla dünyada özünün liderlik mövqeyinin daha da möhkəmləndirilməsi olmuşdur. Amma müəyyən mənada məhz qloballaşma və yüksək texnologiyaların geniş tətbiqi yeni qlobal təhlükələrinin yaranmasına da gətirib çıxarmışdır. Axır illər yerdə, göydə, sulara terror aktlarının törədilməsi bunu sübut etmişdir. Hazırda kütləvi qırğın silahlarının yayılma təhlükəsi də bəşəriyyəti ciddi narahat edən məsələdir.

Beynəlxalq siyasi mənzərənin tektonik dərəcədə dəyişilməsi iyirmi birinci əsrin lap əvvəlində təhlükəsizlik konsepsiyalarının yenidən baxılmasını tələb etmişdir. İndi misilsiz

qüdrətə malik olan ABŞ da təhlükəsizlik nöqteyi-nəzərdən kiçik ölkələrin problem və narahatlıqlarını yaşamaq məcburiyyətindədir. Şübhə doğurmayan fakt ondan ibarətdir ki, bu təhlükəyə təklidə heç bir ölkə üstün gələ bilməz. Bu səbəbdəndir ki, Amerika dünyanın üzləşdiyi terrorizmə qarşı geniş beynəlxalq koalisiyanın qurulmasına nail olmuşdur.

Keçən əsrdə Amerikanın liderliyi ilə yaranmış beynəlxalq təşkilatlar şəbəkəsi, o cümlədən NATO və Avratlantik təhlükəsizlik sistemi genişlənmə və “yenidənqurma” prosesini yaşamaq dövründədir. Tarixdə ilk dəfə olaraq ABŞ-ın Orta Asiya və Qafqaz regionunda hərbi sahədə əməkdaşlıq münasibətlərinə girməsi, hətta öz hərbi qulluqçularını orada yerləşdirməsi yeni reallıqları aydın nümayiş etdirir.

Terrorizmlə mübarizədə qazanılmış ilk uğurlar əldə olunsa da, uzunmüddətli mübarizə siyasətinin kristallaşması hələ gələcəyin işidir. Koalisiyanın daxilində, üzv-ölkələrin özlərində gedən müzakirə və mübahisələr terrorizmin əsl səbəblərinə dair aydın təsəvvürlərin olmadığını göstərir. Vaxtaşırı müxtəlif mülahizələrdə “sivilizasiyalar toqquşması” nəzəriyyəsinin hallandırılması din faktorunun araya gəlməsini və qeyri-müəyyənliyin mövcudluğunu təsdiqləyir.

Vəziyyətin xüsusiliyini, dünyanın üzləşdiyi problemləri və onlarla bağlı Amerikanın siyasətini doktor Zbiqnev Bzejinski ilə müzakirə edərkən, o, demişdir ki, yeganə superdövlət qalmış Birləşmiş Ştatların xarici siyasətində “Amerika gücü” və “Amerika idealizmi” məfhumlarının istifadəsi həssas tarazlığın gözlənilməsini tələb edir. Onun fikrincə, hazırda Amerika daha çox gücə, qüvvəyə üstünlük verməklə özünün illər boyu dünya ölkələri və xalqları üçün cəlbədici xüsusiyyətlərini itirmək təhlükəsindədir.

Prezident Buş terrorizmlə mübarizəni özünün xarici siyasət doktrinası etmişdir. Bu yaxınlarda Amerika Prezidenti tərəfindən təsdiq olunmuş “Milli təhlükəsizlik strategiyası”nın əsasında beynəlxalq koalisiyanın möhkəmlənməsi, koalisiya üzvlərinin hər biri ilə tərəfdaşlıq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi durur.

ABŞ Dövlət Katibinin birinci müavini Riçard Armitac sənədinin məqsədlərini şərh edərək yazır: “Prioritetlərimizi yəni müəyyənləşdirərkən, bizim imkanımız var ki, beynəlxalq tərəfdaşlığın diqqətini tək terrorizmlə müharibədə qələbə çalmağa deyil, həm də bütün digər ümumi təhlükələrə qarşı yönəldək”. Həqiqətdir ki, Amerika Administrasiyası terrorizmlə müharibə dövründə ABŞ-ın digər ölkələrlə əməkdaşlığının gücləndirilməsilə yanaşı, bu əməkdaşlığın yeni formalarının yaradılması istiqamətində də çalışır.

Bu mənada Azərbaycan-Amerika münasibətlərinin hazırkı dövrü çox səciyyəvidir. Əlaqələrimizin yaranmasına və onilik təcrübəsinə nəzər salsaq, etiraf etməliyik ki, Birləşmiş Ştatlar və Azərbaycan ilkin tanışlıq mərhələsindən strateji tərəfdaşlıq mərhələsinə öz münasibətlərini tarixi baxımdan qısa bir müddətdə yüksəldiblər. Keçmiş sovet respublikalarından fərqli olaraq ölkəmiz ABŞ-la diplomatik və digər əlaqələrini daha çətin, erməni diasporunun yaratdığı mənfi faktorların mövcudluğu şəraitində qurmasına baxmayaraq, indi Amerikanın Azərbaycanla münasibətləri bir çox ölkələrlə müqayisədə daha möhkəm, strateji xarakter daşıyır.

Bunun başlıca səbəbini Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinə yönələn və ardıcılıqla həyata keçirilən daxili və xarici siyasətimizdə görmək lazımdır. Çətin qonşuluqda yaşayan Azərbaycana dünyanın siyasi xəritəsində

layiqli yer qazandırmaq üçün Prezident Heydər Əliyev ölkəmizin geostrateji coğrafi mövqeyini və güclü iqtisadi potensialını məharətlə istifadə etmişdir. Qısa zamanda neft strategiyasının həyata keçirilməsilə ABŞ-ın və Qərbin tək Azərbaycana deyil, ümumən bölgəmizə diqqətin cəlb olunması təmin edilmişdir.

11 sentyabrdan əvvəl Qafqaz və Orta Asiyada Amerikanın bəyan etdiyi geostrateji maraq və məqsədləri demokratiya və bazar iqtisadiyyatının inkişafı, regiondakı ölkələrdə müstəqil dünyəvi dövlətlərin möhkəmlənməsi, Xəzər dənizinin enerji mənbələrinin istifadəsilə bağlı idi. Amerika siyasətçiləri yaxşı bilirdilər ki, müvəffəqiyyətin əldə olunmasında Azərbaycanın nümunəsi çox vacibdir. İpək yolu ölkələrinin gələcəyi haqqında danışaraq senator Səm Braunbək demişdir ki, regiona “demokratiyanın və azadlığın axını məhz Azərbaycandan keçir”. Buna görə idi ki, Konqresin yaratdığı çətinliklərə baxmayaraq ABŞ Administrasiyası Azərbaycanla əməkdaşlığa həmişə xüsusi diqqət yetirmişdir. On il ərzində demokratiya və iqtisadi sahələrdə islahatların və mühüm iqtisadi layihələrin həyata keçirilməsi Amerika ilə birgə əməkdaşlığımızın effektivliyini sübut etmişdir.

Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri layihəsi ilə bağlı siyasi və iqtisadi çətinliklərin həllində Azərbaycanın ardıcıl, qətiyyətli mövqeyini, ölkəmizin oynadığı dayaq rolunu görən Birləşmiş Ştatlar öz dəstəyinin ən yüksək səviyyədə göstərilməsini təmin etmişdir. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, hətta ABŞ-Rusiya sammitlərində layihə haqqında dəfələrlə söhbətlər aparılmışdır. Hazırda Bakı-Ceyhan kəmərinin Qazaxıstanın sahillərinə uzadılması perspektivlərinə də Amerikanın məlum mövqeyi öz müsbət təsirini göstərməkdədir.

11 sentyabr hadisələrindən sonra Amerika-Azərbaycan münasibətlərində vacib keyfiyyət dəyişikliyi baş verdi. İllər

boyu Azərbaycan ictimaiyyətinin haqlı narazılığına səbəb olan 907-ci Bölmə tamamilə ləğv edilməsə də, onun təsiri tamamilə qüvvədən salındı. Amerika Administrasiyası terrorizmlə mübarizədə Azərbaycanın rolunu və əhəmiyyətini yaxşı dərk edərək, 907-ci Bölməyə həmişə bəyan etdiyi etirazını əməli aksiyaya çevirə bildi. Bu dəfə nəhayət, Amerikanın milli maraqları erməni lobbisinin maraqlarına üstün gəldi.

Bununla, çox vacib sahədə – hərbi və təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığımıza geniş imkanlar açıldı. Ölkəmizin Avratlantik təhlükəsizlik sisteminə inteqrasiyasının daha sürətlə həyata keçməsi NATO-nun genişlənməsinin gözlənilməz temple getməsinə bənzər səbəblərlə izah olunmalıdır. Amerikanın hərbi siyasətində bölgəmizə diqqətin artmasını bir fakt aydın göstərir: 2002-ci il oktyabrın 1-dən etibarən ABŞ-ın Birgə döyüş komandanlığı planına əsasən əvvəllər təyinatsız qalmış Xəzər dənizi hövzəsi Birləşmiş Ştatların Avropa komandanlığının əhatə dairəsinə daxil edilmişdir. Amerika hökuməti ilk dəfə olaraq Azərbaycan və Ermənistanla hərbi əməkdaşlıq siyasətində tarazlığın saxlanılmasından imtinə edərək, ölkəmizlə hərbi-siyasi, təhlükəsizlik, mühafizə-hüquq sahələrində əməkdaşlığı sürətlə genişləndirmişdir. Azərbaycan terrorizmə qarşı beynəlxalq koalisiyanın etibarlı üzvü kimi tanınmışdır.

Keçən il ərzində ABŞ-ın müdafiə naziri və digər yüksək rütbəli hərbiçilərinin Bakıya səfərləri və Azərbaycanın yüksək rəsmilərinin Pentaqondakı görüşləri ikitərəfli münasibətlərimizin inkişafı üçün vacib mərhələlər olmuşlar.

1997-ci ildə təsis edilmiş “ABŞ-Azərbaycan təhlükəsizlik dialoqu” və 2002-ci ildən başlayaraq “Müdafiə sahəsində ABŞ-Azərbaycan məsləhətləşmələri” qrupu müntəzəm olaraq növbə ilə Bakı və Vaşinqtonda öz iclaslarını keçirərək, görülməli və görülməli işlərə nəzər yetirir, təhlükəsizlik və

hərbi sahədə əməkdaşlığımızı gücləndirir. Hərbi nazirliklərimiz arasında imzalanmış Birgə bəyanatda sülhməramlı bölmələr də daxil olmaqla, hər iki tərəfin hərbi qüvvələri arasında əlaqələndirmənin inkişafı, hərbi dəniz qüvvələrimizin imkanlarının genişləndirilməsi, Azərbaycanın təyyarə meydanlarının və hava məkanının idarə olunmasına nəzarət sistemlərinin NATO standartlarına uyğunlaşdırılması barədə razılıq əldə edilmişdir.

2002-ci ildə ABŞ tərəfindən Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyinə təhlükəsizlik sahəsində 4,4 milyon dollar məbləğində yardım ayrılmışdır. İlk dəfə olaraq beynəlxalq hərbi təlim və təhsil proqramı üzrə Azərbaycanın bir qrup zabiti hərbi təhsil almaq üçün ABŞ-a göndərilmişdir. Respublikamız 2002-ci il ərzində ABŞ-ın təklifi ilə təhlükəsizlik və müdafiə sahələrini əhatə edən 11 proqrama qoşulmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, ümumən təhlükəsizlik və müdafiə proqramı çərçivəsində ABŞ tərəfindən Azərbaycana ayrılmış maliyyə vəsaiti 2001-ci ilə nisbətən 2002-ci ildə təxminən 4 dəfə artmışdır.

Müstəqil ölkənin möhkəm qorunan sərhədləri olmalıdır. Kütləvi qırğın silahlarının yayılmaması, narkotik maddələrin, insan trafikinin qarşısının alınması üçün beynəlxalq standartlara cavab verən sərhəd nəzarətinin həyata keçirilməsi çox vacibdir. Qərb-Şərq və Şimal-Cənub ticarət yollarında yerləşən Azərbaycan üçün ciddi sərhəd qaydalarının tətbiqi iqtisadiyyat nöqteyi-nəzərindən də əhəmiyyətlidir, çünki tranzit, ixrac-idxal əməliyyatlarının artırılmasına lazımi şərait yaranmış olur. Bu sahədə Birləşmiş Ştatlarla xüsusi əməkdaşlıq proqramı həyata keçirilir. 2002-ci ildə dövlət sərhədlərimizin təhlükəsizliyinə göstərilmiş yardımın həcmi 6 milyon dollardan çox olmuşdur. Ayrılmış vəsait hesabına dəniz sərhədlərimizin mühafizəsi üçün altı gəmi təmir edilmiş, iki nəzarət kateri alınmış (daha bir iri həcmli gəminin

çatdırılması gözlənilir), artıq onların iştirakı ilə xüsusi təlimlər keçirilmişdir. Gəmilərdə müasir avadanlıq, o cümlədən kosmik kompaslar, radio və radar qurğuları quraşdırılmışdır.

İkitərəfli münasibətlərimizlə yanaşı Amerika-Türkiyə-Qafqaz işçi qrupu və NATO-nun "Sülh naminə tərəfdaşlıq" proqramı üzrə ABŞ-la Azərbaycanın əməkdaşlığı təhlükəsizliyin təmin edilməsində regional yanaşmanın yaxşı nümunələridir. Bu səpkidə GUÖAM və ABŞ arasında günbəgün artan əməkdaşlıq və Şərq-Qərb nəql dəhlizinin təhlükəsizliyinin təminatı üçün ölkənin birgə fəaliyyəti də qeyd olunmalıdır.

Türkiyə silahlı qüvvələrinin tərkibində Kosovoda sülhyaratma əməliyyatlarında müsbət təcrübə qazanmış Azərbaycanın sülhməramlı qüvvələri hazırda Əfqanıstanda beynəlxalq təhlükəsizlik və yardım qüvvələrinin tərkibində öz missiyalarını həyata keçirirlər. Sülhməramlı qüvvələrimizin imkanlarını genişləndirmək məqsədi ilə ABŞ Dövlət Departamenti ölkəmizə 1 milyon dollar əlavə vəsait ayırmışdır.

ABŞ-GUÖAM münasibətləri çərçivəsində müxtəlif konkret proqramların həyata keçirilməsi başlanmışdır. Məsələn kimi göstərmək olar ki, regional ölkələrin sərhədlərinin etibarlı qorunmasına yönəlmiş proqram üzrə hüquq-mühafizə agentlikləri arasında sıx, əməli əməkdaşlığın qurulmasına ABŞ hökuməti 6 milyon dollar həcmində yardımla yanaşı Dünya Bankının mənfəətli kreditlərinin ayrılmasına da öz tövsiyəsini vermişdir.

Təhlükəsizlik və hərbi strukturlarımızın müasir səviyyədə qurulmasında Azərbaycanın "Sülh naminə tərəfdaşlıq" proqramında iştirakı çox əhəmiyyətlidir. 1996-cı ildə Azərbaycan

Prezidenti tərəfindən NATO-nun Baş Katibinə Təqdimat sənədinin verilməsindən sonra ölkəmiz NATO ilə əməkdaşlığını hər il təsdiq edilən fərdi proqram üzrə həyata keçirir. NATO-nun hərbi məktəb və kolleclərində müxtəlif təhsil kurslarında Azərbaycan zabitlərinin iştirakı ilbəl genişlənir. ABŞ-ın dəstəyi ilə Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyinin onlarla zabitinə Almaniya yerləşən Marşal Mərkəzinin Strateji Tədqiqatlar İnstitutunda təhsil almaq üçün şərait yaradılmışdır. Özünün təhlükəsizliyinin təmin olunmasında NATO strukturları ilə əməkdaşlığa ciddi yanaşan Azərbaycan Respublikası hazırkı dövrdə "Sülh naminə tərəfdaşlıq" proqramını NATO-ya üzv olmaq istəyənlər üçün vacib vasitə kimi qəbul edir.

Xarici təhlükələrin dəf olunmasında, o cümlədən Ermənistanın işğalçı əməl və niyyətlərinin qarşısının alınmasında Azərbaycanın müdafiə qabiliyyətinin yüksəlməsi həlledici faktordur. Şübhəsiz ki, bu faktorun mövcudluğu Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunma ehtimalını da artırır. Azərbaycan Respublikasının rəhbərliyi tərəfindən bu istiqamətdə ardıcılıqla həyata keçirilən tədbirlərlə yanaşı müxtəlif beynəlxalq təşkilat və ayrı-ayrı ölkələrlə apardığımız əməkdaşlıq bizi məqsədimizə yaxınlaşdırır.

Amerika Birləşmiş Ştatları ilə təhlükəsizlik və hərbi sahələrdə əməkdaşlığımızın əhəmiyyəti bir də ondadır ki, ümumən ölkələrimiz arasında münasibətlərin inkişafına daha möhkəm əsaslar yaradır, onları əsl strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəldir.

MÜSTƏQİLLİK VƏ MÜNAQİŞƏ

1995

Yaşadığımız dövr Qafqazın mürekkəb, keşməkeşlərlə zəngin tarixində ən mühüm zamandır. Üzümüzə gələn üç-beş il ərzində baş verəcək dramatik dəyişikliklər bölgənin uzaq gələcəyini müəyyənləşdirməyə qadirdir. Dəyişikliklərin istiqamətinin yaxşılığa və ya pisliliyə yönəlməsi burada yaşayan xalqların zəkasından, onların liderlərinin qabiliyyətindən çox asılıdır.

Şübhə doğurmayan fakt odur ki, Qafqaz xalqlarının işıqlı gələcəyi birgə əməkdaşlıqdadır. Onlar bu yolu seçib öz xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla iqtisadiyyatlarını möhkəmlətməli, əsil demokratik müstəqil ölkə qurmalıdırlar. Tarix belə əməkdaşlığın gözəl nəticə verməsini Qərbi Avropada İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə göstərmişdir. Almaniya, Fransa, İngiltərə tarix boyunca apardığı müxtəlif müharibə və ixtilafları yaddan çıxarmış, əməkdaşlığa qoşulmuş və dil, mədəniyyət, etnik fərqlərə baxmayaraq, Qərbi Avropada Amerikanın köməyiylə sülh və firavanlıq şəraiti yaratmışlar. Avropanın nümunəsi Qafqaz xalqları üçün model kimi arzulanmalıdır.

İkitərəfli danışıqların zərurəti

Tarixin hökmü ilə dağılmaq həddinə çatmış sovet imperiyası özünü xilas etməyə çalışaraq milli azadlıq hərəkatlarının axarını məharətlə başqa istiqamətə yönəltdi, bu hərəkatları milli ədavət qaynağına çevirdi.

“Yenidənqurma” ideyası istər Ermənistanda, istərsə də Azərbaycanda milli şüuru dirçəltdi. Əsrlərlə əsarət altında saxlanılan xalqlar baş qaldırıb, gerçəkliyə başqa nəzərlə baxdılar. Hər iki respublikanın Sovet İttifaqının tərkibindən çıxmaq ehtimalı güclü idi. Bu, baş tutardısı, Sovet İttifaqının və onun varisi Rusiyanın Qafqazda strateji mənafeyinə zərbə vurmuş olardı.

Qafqazın tarixi və coğrafiyası əsrlər boyu klassik “parçala və hökmranlıq et” siyasəti üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Qafqaz elə bir bölgədir ki, Rusiya burada asanlıqla xalqları bir-biri ilə didişdirmiş, məharətlə Moskvanın orbitini tərk etmək niyyətində olan dövlətləri parçalamaq təhlükəsi altında saxlamışdır. Münaqişələr elə bir səviyyəyə gətirilib çıxarılmışdır ki, müharibə elan edən dövlətlərin və ya milli azlıqların hər biri Rusiyanın hərbi yardımına və siyasi dəstəyinə möhtac olmuşdur.

Səkkiz ilə yaxın davam edən müharibədən sonra, nə Azərbaycan, nə də Ermənistan Rusiya orbitini tərk edib, tam müstəqilliklərini təmin edə bilməmişlər. Əksinə, hər iki dövlət dağdadıcı müharibə caynağında ilişib qalmışlar.

SSRİ süquta uğradıqdan sonra, Qafqazda nüfuz boşluğu yaranmışdır. Böyük dövlətlər nəyin bahasına olursa-olsun öz hesabına həmin boşluğu doldurmağa can atırlar. Cəmi bir neçə il əvvəl güclü bir dövlətin ucqar əyaləti olan Qafqaz hazırda fəvqə və böyük dövlətlərin mənafeələrinin kəsişdiyi nöqtəyə çevrilmişdir. Yerli xarakter daşıyan erməni-azərbaycanlı münaqişəsi beynəlxalq bir səviyyəyə qalxmışdır. Təbii ki, münaqişənin həlli də münaqişədə bilavasitə iştirak edən tərəflərdən deyil, böyük dövlətlər arasında razılıqdan asılı qalmışdır.

ATƏT-in Minsk qrupu çərçivəsində gözə görünən nəticə əldə edilmədiyinə istinad edən siyasi icmalçılar belə fikrə

gəlmişlər ki, Ermənistan və Azərbaycan arasında üçüncü tərəfin iştirakı olmadan sırf ikitərəfli dialoqun yaranması münaqişənin həllini asanlaşdırardı.

Bu mülahizənin məntiqi ondan ibarətdir ki, münaqişənin tezliklə həll olunması heç də regiondakı nüfuzlu ölkələrin maraqlarına cavab vermir. Hazırkı “nə sülh, nə müharibə” vəziyyəti Rusiyanın xeyrinədir, çünki özü buraya hazırda effektiv iqtisadi müdaxilə etmək niyyətində deyil. Eyni zamanda, belə vəziyyət Qərb ölkələrinin investorlarını regiondan aralı durmağa məcbur edir. Rusiyanın niyyəti Qafqaz münaqişələrini müəyyən müddət dondurulmuş saxlamaq, bu müddət ərzində ölkədə iqtisadi islahatların keçirilməsinə nail olmaq, tam mənada iqtisadi və hərbi potensialı bərpa edəndən sonra regionda yeni səviyyədə öz nüfuzunu təmin etməkdir. Aydın səbəblərə görə digər böyük qonşu – İran da münaqişənin həllində maraqlı deyil.

Azərbaycanın milli təhlükəsizlik maraqları münaqişənin həllində üçüncü tərəfin rolunu neytrallaşdırmağı və Yerevanla bilavasitə danışmaq kanalı yaratmağı tələb edir. Bu fikri bir neçə mülahizədə dəstəkləmək olar:

Əvvəla, Azərbaycan torpaqlarının yüzdə iyirmisi işğal altındadır, respublika əhalisinin bir milyondan çoxu qaçqın düşmüşdür. Hərbi nöqteyi-nəzərdən Azərbaycan müharibənin bu mərhələsini uduzmuşdur.

Tarix boyu dövlətin milli təhlükəsizlik maraqlarının əsas qoruyucusu onun hərbi qüvvəsi olmuşdur. Müasir dünya nə qədər sivilizasiyalı olsa da, əvvəlkilərdən bir o qədər də fərqlənmir. Dünya güc dünyasıdır və bu güc dünyasında gücə qarşı ancaq güc dayana bilər. Azərbaycan ordusu, faktiki olaraq, erməni hərbi maşınının və bu maşını hərəkətə gətirən xarici qüvvələrin qarşısında tab gətirmək iqtidarında deyildir.

Təəssüflər olsun ki, düşmən silahlanıb ordu yığanda, Azərbaycan daxili çəkişmələrin qurbanı olmuşdur. Bu çəkişmələr və siyasi oyunbazlıqlar ordunun mütəşəkkilliyini və döyüş qabiliyyətini sarsıtmışdır. Digər tərəfdən, xalqın cəngavərlik əhval-ruhiyyəsi də sütləşmişdir. “Məndən hərəkət, səndən bərəkət” məsəli əksinə yozulmaqdadır. Hər kəs beynəlxalq təşkilatların və ya xarici dövlətlərin yardımına göz dikməkdədir. Həqiqət isə budur ki, bir millətin tapdanmış namusunu və işğal edilmiş torpaqlarını başqa millət alıb geriyyə qaytarmaz. Belə olarsa, xilas edilən xilas edənin əlaltısına, buyruq quluna çevrilər.

Qarabağı hər b gücünə geri qaytarmaq yalnız Rusiyanın iştirakı ilə mümkündür. Bu da istər-istəməz 1920-ci illərin ssenarisini yada salır. Tərəflərin dəvətilə Rusiya birtərəfli qaydada münaqişəyə qoşulur. Rus qoşunları Azərbaycana daxil olur (gürcü-abxaz münaqişəsinin həllində olduğu kimi), Qarabağ münaqişəsi başa çatır, Ermənistanla sülh müqaviləsi imzalanır, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa olunur. Əslində isə heç bir şey dəyişmir. Sadəcə olaraq, status-kvo bərpa olunur. Rusiya ermənilərin Qarabağdan çıxarılmasında maraqlı deyildir. Rusiyanın birtərəfli qaydada münaqişəyə qoşulması onunla nəticələnir ki, bu gün silahlı qarşıdurmaya son qoyulur, münaqişə isə strateji mənada gələcək üçün dondurulur. Son nəticədə, Azərbaycan iqtisadi və siyasi müstəqillik sahəsində böyük qurbanlar verir və yenidən Rusiyanın orbitinə qaydır.

Deyildiyi kimi, indi Azərbaycanın gücü güclə cilovlamaq iqtidarında olma ehtimalı azdır. Amma zamanın həqiqətləri sübut edir ki, ağıllı və düşünülmüş diplomatiya hətta dişdən-dırnağa qədər silahlanmış orduya üstün gələ bilər.

İkitərəfli danışıqların həyata keçirilməsi indiyə qədər əsasən Rusiyanın mövqeyinə görə baş tutmamışdır. Müsbət addım

1995-ci il dekabr ayında Minsk qrupunun Bonn görüşündə atılmışdır. Orada qəbul olunmuş və sonradan Avropa ölkələri xarici işlər nazirləri şurasında təsdiq edilmiş sənəddə Azərbaycan və Ermənistan arasında dialoq aparılmasına rəsmi beynəlxalq dəstək verilmişdir.

Qafqazda geosiyasi durum

Qafqazın geopolitik tarixi və xəritəsinə nəzər salsaq görərik ki, Ermənistan daima bölgədə jandarm rolunu oynamışdır. Rusiyanın bölgədə ən yaxın müttəfiqi olan Ermənistan həmişə öz ağasının iradəsinə qul kimi tabe olmuş, qonşularını səksəkə altında saxlamışdır. Tarix boyu Rusiyanın qurduğu oyunda Ermənistan hücumçu mövqeyində çıxış etmişdir. Ermənistanın beynəlxalq səhnədə bu cür davranışını bir sıra faktlarla izah etmək olar:

Əvvəla, Ermənistan geopolitik nöqteyi-nəzərdən özünü düşmən əhatəsində sanır. Rəsmi Yerevanın fikrincə, qonşu dövlətlərin mənafeyi Ermənistanın təhlükəsizlik maraqlarına ziddir. Bu millət daima özünü əzilmiş və ya kiminsə qurbanı sanır. Erməni milli yaddaşı keçmişdən xilas ola bilmir. Nəticədə xalq daima ədavət və nifrət yığını olan keçmişlə yaşayır, nifrətin deyil, məntiqin və açıq zəkanın yarada biləcəyi gələcək qura bilmir.

İkincisi, milli sərvətlərin yox dərəcəsində olması, zəif iqtisadi potensial Ermənistanın müstəqil yaşamasına zəmanət verə bilməz. Digər tərəfdən, əgər Ermənistan özünü düşmən əhatəsində sanırsa, güclü hərbi maşınına malik olmaq onun üçün həyati əhəmiyyət kəsb etməlidir. Şübhəsiz, iqtisadi potensialın olmadığı yerdə, hərbi potensial da olmaz. Belə olan təqdirdə, Ermənistan xarici müttəfiqlər axtarmaq məcburiyyətində qalır və siyasi, dini və geopolitik mənafehlərin

üst-üstə düşməsi onu Rusiyanın yaxın müttəfiqinə çevirir. Məhz bunun nəticəsidir ki, Ermənistan Rusiyanın çaldığı havaya oynayır.

Nəhayət, daha bir xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, ermənilər müstəqil Ermənistan yox, erməni xalqı haqqında daha çox qayğı göstərilər. Bu, Ermənistanı kəskin dərəcədə Azərbaycan (və Gürcüstandan) fərqləndirir, çünki Azərbaycan öz ərazi bütövlüyünü təmin etməklə məhz ölkə müstəqilliyini möhkəmləndirməyə çalışır.

Son ayların xronologiyasına nəzər salsaq görərik ki, Ermənistanla İran arasında da əlaqələr genişlənməkdədir. Məsələ burasındadır ki, Azərbaycanın tam müstəqilliyi, onun güclü iqtisadi potensialı, dünyəvi cəmiyyət qurması və xüsusilə Qərbin bölgədə nüfuzu üçün dayağa çevrilməsi İranın milli təhlükəsizlik maraqlarına ziddir. Məhz bu, İranı Azərbaycana qarşı düşmən mövqedə duran Ermənistana yaxınlaşdırır. Həmin səbəbdən, tarix boyu Qafqazda nüfuz uğrunda regional dövlətlərlə, o cümlədən İranla çarpışmasına baxmayaraq, Rusiya Tehranla yaxınlıq tapır.

Beləliklə, şiltaq Azərbaycan əleyhinə ümumi mənafe Moskva-Yerevan-Tehrandan ibarət üçbucaq yaradır. Bu üçbucağı Azərbaycanla Qərb arasında sədd və ya divar da adlandırmaq olar. Bu divarın tamamilə hörülüb başa çatması üçün çatışmayan yeganə halqa Gürcüstandır.

Bu gün Gürcüstan Azərbaycan üçün Qərbə yeganə pəncərədir. Azərbaycan isə Gürcüstanın müstəqil qalması üçün yeganə ümid yeridir. Bəzi gürcü xadimləri etiraf edirlər ki, hazırda Gürcüstanın xarici siyasəti Azərbaycanın müstəqil qalmasını təmin etməkdən ibarət olmalıdır. Parçalanmaq təhlükəsi altında yaşayan Gürcüstan Moskva ilə ehtiyatlı olmalıdır. Rusiyanın təzyiqini zəiflətməyə, Azərbaycanla

mehriban qonşuluq əlaqələri yaratmağa, Qərbə yaxınlaşmağa yönəldilmiş Gürcüstanın cəhdləri yalnız bir şəxsin – Eduard Şevardnadzenin söylərinə əsaslanır. Sabah Şevardnadze hakimiyyət taxtından enərsə və ya endirilərsə, Azərbaycan üçün Qərbə pəncərə açıq qalacaqmı? Tehran-Yerevan-Moskva divarını Tbilisi hörüb başa çatdıra bilərmı?

Nə etməli?

Tarixi inkişafın hazırkı mərhələsində Azərbaycan onun üçün həyatı əhəmiyyət kəsb edən iki yoldan birini seçmək qarşısında qalır: müstəqillik və ya ərəzi bütövlüyü. Tamamilə aydındır ki, Ermənistanla müharibənin davam etməsi hər iki dövlətin məhvınə gətirib çıxaracaqdır. Bu gün istər Azərbaycan, istərsə də Ermənistan başqalarının qurduğu oyunun qurbanıdır, çünki Dağlıq Qarabağ müharibəsi əslində qondarılmış müharibədir və bu müharibə artıq lokallıq çərçivəsindən kənara çıxmış, regional dövlətlərin bölgədə nüfuz uğrunda mübarizədə məharətlə istifadə etdiyi vasitəyə çevrilmişdir.

Buna görə də Azərbaycanın milli mənafeyi Ermənistanla düşmənçilik deyil, qonşuluq əlaqələri yaratmağı tələb edir. Dağlıq Qarabağın zor gücünə geri qaytarılmasının və burada yaşayan ermənilərin son nəfərə qədər Ermənistanla köçürülməsinin mümkün olduğunu sanmaq sadəlöhlükdən başqa bir şey deyildir. Digər tərəfdən hamı bilir ki, Dağlıq Qarabağın tam müstəqilliyi və ya Ermənistanla birləşməsi reallıqdan çox uzaqdır.

ABŞ-ın müxtəlif siyasi və ictimai forumlarında tanınmış politoloq Pol Qobl Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsi haqqında öz mülahizələrini dəfələrlə söyləmiş və onun nə ilə nəticələnməsinə aid proqnozlar vermişdir. Onun fikrincə, münaqişənin üç nəticəsi ola bilər:

- 1) Müharibə uzun müddət (15-20 il) davam edir, Azərbaycanın demoqrafiyası və iqtisadi potensialı Ermənistanı məğlubiyyətə uğradır.
- 2) Rusiya hər iki ölkədə öz nüfuzunu bərpa edir və münaqişəyə son qoyur. Belə olan halda yenə də Ermənistan udulmuş olur, çünki Rusiya Azərbaycanın potensialında daha maraqlıdır.
- 3) Azərbaycan və Ermənistan razılığa gəlirlər, mübahisəli problemləri həll etməklə öz müstəqilliklərini bərkidirlər.

Məhz üçüncü imkanı əldən verməmək üçün istər Azərbaycan, istərsə də Ermənistan böyük siyasi iradə nümayiş etdirib, Rusiyanın qurduğu tələdən çıxmalıdırlar. Buna təkbaşına deyil, yalnız birgə söylər nəticəsində nail olmaq olar.

Düşməni müttəfiqə çevirmək təşəbbüsü Azərbaycandan gəlməlidir. Bunun üçün, Ermənistanın Rusiyadan asılılığını azaltmaq, ona Rusiyanın vəd etdiyi üstünlükləri təklif etmək lazımdır.

Əvvəla, Türkiyə ilə sözləri birləşdirib Yerevanı əmin etmək lazımdır ki, müasir dövrdə Ermənistan düşmən əhatəsində deyildir və Azərbaycan, Ermənistan, Türkiyə arasında dostluq münasibətlərinin yaranıb inkişaf etməsi üçün hər cür imkan vardır. (Buna yaxın fikri Ermənistan Prezidenti özü Vaşinqtonda bu ilin oktyabr ayında səsləndirmişdir).

İkincisi, bölgədə iqtisadi əməkdaşlıq şəbəkəsi yaratmaq və Ermənistanı bu şəbəkəyə qoşmaq lazımdır.

Təbii olaraq belə bir sual ortaya çıxır ki, nəyə görə bütün güzəştləri Azərbaycan etməlidir. Axı işğal olunan da Azərbaycan torpağıdır, didərgin salınan da Azərbaycan xalqıdır.

Şübhəsiz, daha çox tələb edən də Azərbaycan olmalıdır. Amma əslində belə deyildir. Beynəlxalq aləmdə qüvvələr nisbəti hələ də Azərbaycanın zərərinədir. Təkcə belə bir faktı yada salmaq olar ki, BMT Təhlükəsizlik Şurasının Azərbaycan torpaqlarının erməni işğalını ittiham edən dörd qətnamə qəbul etməsinə baxmayaraq, vəziyyət heç də dəyişməmişdir.

Tez-tez belə bir sual da olunur ki, nə üçün açıq-açıqla ABŞ-la münasibətlərinə üstünlük verən Azərbaycan adekvat dərəcədə Amerika tərəfindən dəstəklənmir. Cavabında iki əsas səbəb gətirilməlidir. Birincisi Rusiya faktoru ilə bağlıdır. ABŞ üçün Rusiya ilə münasibətlər Azərbaycanla münasibətlərdən daha üstündür. Güclü nüvə arsenalına malik olan, ərazicə Avrasiya materikinə demək olar ki, yarısını təşkil edən, iqtisadi xaosun çəngəsində çarpışan, qeyri-sabit və qeyri-demokratik Rusiya Qərb dövlətlərinin mənafeyi üçün bilavasitə təhlükədir. Ona görə də fəvqəldövlətlər Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsinin həllinə öz mənafehlərinin kəsişdiyi nöqtəyə qədər müdaxilə edirlər. Bu nöqtədən yuxarı qalxmaq Rusiyanı qızıqdırmaq demək olardı. Qafqazın mürəkkəbliyini dərk edib, reallığa cavab verən xarici siyasət yeritmək üçün bölgədə güclü Amerika maraqları olmalıdır. Hazırda Dövlət Departmanetində Strob Talbotun adı ilə bağlı “Rusiya birinci” siyasəti yeridilməkdədir. Orada inanırlar ki, dünyanın bu bölgəsində beynəlxalq qayda-qanunu yalnız Rusiyanın maraqlarının nəzərə alınması şərtlə saxlamaq mümkündür. Başqa sözlə, digər respublikalar yarımüstəqil statusuna endirilir. Həmin siyasət gündən-günə artan tənqiddə məruz qalsa da, vəziyyət kəskin dəyişmir.

İkinci səbəb Amerika demokratiyasının xüsusiyyətiyəndir. Yaxşı təşkil olunmuş erməni diasporu ABŞ Konqresi üzvlərinin seçki kampaniyalarına maliyyə yardımı göstərməklə onları özlərinə müttəfiq etmiş, istədikləri istiqamətə yönəlmişdir.

Müsbət dinamika

Qeyd etmək lazımdır ki, ABŞ-ın həm qanunvericilik, həm də icra hakimiyyətlərində Azərbaycan hələ də çətinliklərlə üzləşsə də, bu vəziyyətin bizim üçün artıq müsbət dinamikası mövcuddur. Son iki ildə gözəgörünən dəyişikliklər məhz Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən ardıcıl siyasətin aparılması nəticəsində mümkün olmuşdur. Azərbaycanla bağlı həqiqətlərin Amerikaya gəlməsi mənzərəni xeyli yaxşılaşdırmışdır. Ölkənin çətin siyasi vəziyyətdə olması, onun strateji əhəmiyyəti Amerikanın qabaqcıl siyasətçilərinin diqqətini cəlb etməkdədir. ABŞ-ın keçmiş Prezidentlərinin milli təhlükəsizlik məsələləri üzrə müşavirləri Zbignev Bzejnski və Brent Skokroft mətbuatda Azərbaycana dəstək göstərilməsinə çağırmışlar. Onların fikrincə, məhz Azərbaycanın müstəqilliyi möhkəmlənersə, digər Qafqaz və Orta Asiya respublikalarının müstəqilliyi mümkün olar.

Amerika siyasətçiləri etiraf edirlər ki, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunması hər iki ölkə Prezidentlərindən risk tələb edir. Onlar artıq tam inanmışlar ki, Prezident Əliyev sülh yolunda çətin və məsuliyyətli addım atmağa qadirdir. Bu fakt özlüyündə çox vacibdir, çünki belə halda Amerika öz vasitəçiliyini artırmaqla bilər. Amerika hökuməti nümayəndələrinin dediyinə görə, Azərbaycan və ABŞ Prezidentləri arasında yaranmış işgüzar səmimi münasibətlər Ağ Ev və Dövlət Departamentinin Qarabağ münaqişəsi ilə məşğul olan siyasətçilərinin işini xeyli asanlaşdırmışdır. Prezident Klintonun Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin həllində şəxsi iştirakı Bosniya problemi ilə müqayisə olunmasa da, vəziyyətin dəyişməsi heç də qeyri-mümkün görünməməlidir. Amerikanın xarici siyasətində əldə olunmuş nailiyyətlərin (Yaxın Şərqdə sülh, Şimali İrlandiyada danışıqlar, Bosniyada sülh) sayını Dağlıq Qarabağ probleminin həll olunması hesabına artırmaq

Prezident Klintonun daxili siyasəti üçün xüsusilə seçkiqabağı dövrdə çox əhəmiyyətli ola bilər, çünki bununla o, erməni diasporunu öz tərəfinə çəkmiş olar.

Diplomatik yol ilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli üçün regional və fəvqəldövlətlərin Azərbaycanda nüfuzu arasında müvazinət yaratmaq vacibdir. Bir dövləti dost, digərini düşmən adlandırmaq Azərbaycanı yalnız uçuruma sürükləyə bilər. Bu bir həqiqətdir ki, istər Rusiya, istər İran, istər Türkiyə, istərsə də ABŞ başda olmaqla digər Qərb dövlətlərinin Azərbaycanda maraqları vardır. Həmin maraqlara etinasız yanaşmaq olmaz, amma mahir şahmatçı olub, bu maraqların birindən digərinə qarşı istifadə etmək olar. Şübhəsiz, Azərbaycanın strateji marağı mövcud nüfuz müvazinətində Qərbin çəkisini getdikcə artırmaqdan ibarət olmalıdır.

Digər vacib amil Qafqazda regional əməkdaşlığın, diplomatik münasibətlərin yaradılması ilə bağlıdır. Mövcud problemləri Qafqaz ölkələri təkbaşına həll etmək istəsələr, bu, nəticədə onların süqutuna gətirib çıxaracaq. Bölgədə hər üç dövlət arasında əməkdaşlıq toxumu səpilməlidir. Bunu heç də Rusiyanın əleyhinə yox, əksinə, onun imtina olunmayan maraqlarını nəzərə almaqla etmək lazımdır. Əməkdaşlıq faktoru Vaşinqtonun bölgəyə diqqətini daha artıq cəlb etməklə hər üç ölkəyə siyasi və iqtisadi yardım göstərilməsini asanlaşdırır. Bzejinski xüsusi qeyd etmişdir ki, SSRİ-nin süqutundan sonra yeganə fəvqəldövlət qalmış ABŞ üçün ayrı-ayrı ölkələrə dəstək göstərmək çətinləşmişdir. Amerika indi daha çox regional məsələlərə diqqət yetirir. Onun fikrincə, Baltik ölkələrinin birliyi beynəlxalq aləmdə onlara daha güclü dəstək verilməsini təmin etmişdir. Məhz belə niyyətlə ABŞ Konqresində Qafqaz ölkələri üçün fond yaradılma ideyası müzakirədən keçmiş və xüsusi maliyyə (15 mln. dollar) ayrılmışdır.

ABŞ Konqresi və ümumiyyətlə Amerika hökumətinin daha möhkəm dəstəyini qazanmaq üçün Azərbaycanda və Qafqazda Amerikanın güclü maraqları yaradılmalıdır. Yalnız beləliklə qüvvələr tarazlığı əmələ gələr və sabitlik əldə olunar. Bu işdə mövcud üç faktordan: Azərbaycan nefti, ABŞ-da erməni diasporu, NATO-nun üzvü olan Türkiyənin iştirakı – istifadə olunarsa istənilən nəticə alınar. Mahir və nüfuzlu Amerika siyasətçisi (məsələn, Riçard Holbruk) bu üç komponenti ustalıqla birləşdirib Konqresə təqdim etmiş olsa, Qafqaz bölgəsinin bütün ölkələrini udmuş olardı. Əlbəttə, Rusiya ilə bağlı çətinliyi inkar etmək mümkün deyil. Amma məhz elə buna görədir ki, Amerikanın iştirakı arzulanaqdadır.

Neft və siyasət

Artıq bir ildən çoxdur ki, Ermənistanla müharibədə atəşkəs əldə edilmişdir. Qeyri-adi bir haldır ki, bu atəşkəs beynəlxalq müşahidəçilərin və ya sülhməramlı qüvvələrin iştirakı olmadan davam etməkdədir. Son iki ildə Rusiya və İranla münasibətlər yaxşılaşmış, bölgədə müəyyən müvazinət yaranmışdır. Azərbaycan iqtisadiyyatı xarici sərmayələrin üzünə açılmış, Qərb dövlətləri respublikanın iqtisadi potensialının inkişaf etdirilməsinə cəlb olunmuşlar. Xaricdən göstərilən bütün təzyiqlərə və çoxsaylı dövlət çevrilişi cəhdlərinə baxmayaraq, Xəzərin Azərbaycan sektorunda neft yataqlarının istismarı barədə Qərbin neft şirkətlərilə çoxmilyardlı müqavilə imzalanmışdır. Müqavilə imzalanandan cəmi bir il sonra, ilkin neftin ixracı yolları barədə qərar qəbul edilmişdir. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, bütün bu vaxt ərzində Rusiya və İran dəridən-qabıqdan çıxmış, Xəzərin hüquqi statusu barədə qondarma problemi ortaya atmış, bütün söylərilə “Əsrin müqaviləsi”nə mane olmağa çalışmışlar. Lakin müqavilənin həyata keçirilməsi dayandırılmamışdır.

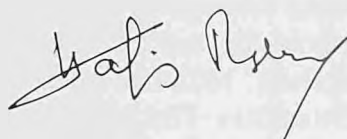
Enerji potensialına görə, İran körfəzinə rəqib sayılan Xəzər hövzəsilə bağlı hadisələri siyasi icmalçılar diqqətlə izləyirlər. Ümumdünya enerji təhlükəsizliyinin təmin olunması Qərbdə çox həssas bir problemdir. Göstərici bir fakt odur ki, Səudiyyə Ərəbistanı Kralının xəstəliyi mətbuatda müxtəlif fikirlər oyatmış, proqnozlar yaratmışdır. Kralın səhhətilə əlaqədar bölgədə sabitliyin pozulma ehtimalı artmışdır. Bu, neftin müntəzəm axarına mane olmaqla Qərbdə, ilk növbədə Birləşmiş Ştatlarda qeyri-sabitliyin yaranmasına gətirə bilər. Xatırlatmaq yerinə düşər ki, təkcə Səudiyyə nefti ABŞ-ın ümumi neft idxalının 16 faizini təşkil edir.

Məhz belə ssenari Xəzər hövzəsinə Qərbin diqqətini daha da artırmışdır. İndi neftin mümkün ixrac yolları diqqət mərkəzindədir. Müzakirə olunan variantlar arasında Azərbaycan-Ermənistan-Türkiyə yolunun (Naxçıvandan keçməklə) ən optimal olduğuna heç kəs şübhə etmir. Lakin bu yolun mümkün olması sülhdən asılıdır. Buna görədir ki, “sülh kəməri” ideyası geniş istismar olunaraq, sırf iqtisadi məsələni siyasiləşdirmişdir. Burada potensial bir təhlükə var. O da ondan ibarətdir ki, təşəbbüsün dövlət səviyyəsində irəli sürülməsi heç də Azərbaycanın xeyrinə deyil, çünki belə halda Azərbaycan hökumətinin özü iqtisadi layihəni siyasi məsələyə çevirmiş olur. Məhz belə mövqe Rusiyanın əl-qolunu açar bilər və Moskva siyasi təzyiqini daha da artırar. Məsələn, “siyasi alver” təklif oluna bilər ki, gələn əvəzində ölkəmizdə rus qoşunlarının yerləşdirilməsinə razı olun.

Azərbaycan maraqları üçün neft konsorsiumunun səsinin daha gür olması lazımdır. Neft şirkətləri Ermənistan yolunun iqtisadi cəhətdən daha optimal olduğunu öz dövlətlərinə sübut etməklə, həmin dövlətləri münaqişənin həllində daha fəal iştirak etməyə təhrik etməlidirlər.

Bu cür ssenari Vaşinqtona imkan verərdi ki, “sülh kəməri” ideyasını siyasi deyil, iqtisadi ad altında ruslara sata bilsin.

Bu gün Azərbaycanın müstəqilliyi, onun milli təhlükəsizlik maraqları tərəziyə qoyulmuşdur. Qeyd etdiyimiz kimi, tərəzinin əks gözündə qüvvələr kifayət qədər artıqdır. Bu ağırlığı yalnız onunla əymək olar ki, tərəzinin o biri gözünə mahir siyasi liderin və əzmkar xalqın birliyindən yoğrulmuş daş qoyulsun. Amerikalılar belə birliyə “bir bayraq altında birləşmə” deyirlər.

Bakı-2006

Texniki redaktor:

Əziz Güləliyev

Yığılmağa verilmişdir 14.11.2006. Çapa imzalanmışdır 26.04.2007.

Formatı 60×90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 15,5+1(illüst.).

Tirajı 1500. Sifariş 41.

DÜST 5773-90, DÜST 4.482-87

**POLYGRAPHIC
PRODUCTION**

Tel/Fax: 447 75 04, Tel.: 447 75 05

Kitab “CBS-PP” MMC mətbəəsində çap olunmuşdur.

Bakı, Şərifzadə küçəsi, 3.